

The illustration is a high-contrast, graphic style drawing. On the left, a man in a military uniform stands in profile, facing right. He wears a dark bicorne hat with a red plume, a red sash, and a white coat with dark buttons. He holds a rifle. The background is a bright yellow. In the lower right, there are dark silhouettes of buildings and figures, suggesting a city street scene. The overall style is reminiscent of mid-20th-century political posters or propaganda art.

В. ГЮНЕРМАН

**НА
БОЖИХ
ОКОПАХ**

ВІЛЬГЕЛЬМ ГЮНЕРМАН

НА БОЖИХ ОКОПАХ

Повість з часів французької революції

З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

ПЕРЕКЛАЛА ІРИНА НЕСТЮК

ВИДАВНИЦТВО О. О. ВАСИЛІЯН

Торонто

Р. Б. 1960

3.000

Друкарня ОО. Василян — Торонто

ПРО ОДНОГО КОЦУРА Й ІНШИХ ДРАБУТ

Літній день 1791 року.

Коцур Фелікс, ситий і вдоволений, проходиться достойно садком парафії Монбернаж, маленького передмістя французького міста Пуатіс. Коцурові думки наскрізь мирні: тож він вилизав до дна повніську миску молока й обглодав добру, поживну кістку.

Але ж, нагло Фелікс припадає животом до землі, стулює зелені очі в щілинку, бо надто вже блищать: та чи не співає тут десь близьенько якийсь птах?! Ага, відай на вишні при церковному мурі. Ну, поласувати б ним по гарному обіді, на лакоминку? Ні, таким добром не погордиш... Врешті не треба брати на таку спокусу хоч і як святого коцура.

І в цій же хвилині щось скрадається ззовні до муру в саді. Постає криється просто у власній тіні, глибоко зігнута. Спершу не бачиш нічого, тільки великий кіш на городину, що рухається мов черепашин хребет. Та дедалі спостережеш пару рамен і ніг, що безсумніву належать якось хлопцеві. Голови й тіла ще не видно, бо хлопець, щоб мати вільні руки, насунув кіш із держакон на голову. Черепаха коротко по всіх усяодах розглядається, а там нагло кидається вперед. Руки хапаються за виступець муру, ноги впираються гостро в цеглу — ще один рух, один переміт тіла — і черепаха опинюється на верхку муру, саме напроти черешні. І тут — зі страху малоццо не падає назад: бо в цій же хвилині також і коцур скочив із другого боку на мур! Хвилину обидва злодії взаємно собі приглядаються,

врешті хлопчина скрикує: — Феліксе, драбе один!
А підеш ти!

А що коцур не любить, коли його зайво зневажати, а що він ситий і пташок саме ось спурхнув, то Фелікс скаче назад у садок і продовжує свій пообідній прохід. Усежтаки споглядає скоса на хлопця, що тепер, без найменшого здається поруху сумління, вилазить на зелене листя та стає безпощадно рвати чудові ягоди.

— Сам ти: драб один! — думає коцур Фелікс. Але не може тим своїм думкам дати ясного вислову, то тільки дає собі духа одним довгим, плачливим "мняв". І зараз же відзивається йому мов у відгомін таке ж "мняв" із черешні. А там чутно вже тільки шелестіння галузок і листя: бо хлопчина на черешні небагацько має часу.

Все вище підлазить угору малий грабіжник, а його руки працюють так завзято, що кіш щораз то більш наповнюється ягодами, хоч — ніде правди діти — добра їх частина таки зникає при цьому між блискучими зубами хлопця.

А з дзвіниці церкви св. Радегунди починають бити в дзвін.

— Ангел Господень благовістив Пречистій Діві Марії і почала від св. Духа — молитися злодій серед зелені, а проте його звинні руки даліше продовжують свою грабіжницьку дію. — Богородице Діво! Ой, таки мушу ще випратати оцю велику гілку... Се аз раба Господня... Але ж то гарні черешні... Яко родила еси...

Дзвінок уже замовк. І хлопець на черешні не бачить, як Кльод Паскаль, паламар, замикає церковну браму, сходить східцями наділ і неспостережно сунеться вбік муру. Його лисина виблискує лагідно в сяйві західнього сонця. І лихо хоче, що саме в цій хвилині хлопець необачно всунув гнилу ягоду в уста. Злющий, випльовує її так сильно, і тут знов лихий дає, що гнилька влучила саме в лисину паламаря, залишаючи на ній видний червоно-гарний знак! А виглядає ця пляма так

смішно, що хлопчина проти всякого здорового розуму, вибухає рвучким сміхом. І тут же Паскаль кидає оком угору й спостерегає між зеленою серед червіні черешень юне безсоромно розсміяне обличчя.

— Роберте, драбе один, ти цапе безбожний — кричить оскаженілий паламар, погрожуючи ще здолу церковними ключами. — Злази зараз же з дерева! То не соромно тобі красти черешні отця пароха? І ти маєш іще бути й хлопцем вівтарної дружини?!

— Хто служить олтареві, нехай і живе з олтаря — паде безлична відповідь з черешні.

— Хто служить олтареві, хто служить олтареві! — казиться вдолі паламар. — То ж від Цвітної Неділі не було видно в захристії ні одного з вас, вівтарна голото, і я, старий, мушу день-у-день своїми старими кістями служити отцю парохів!

— О, правдивому отцеві парохів, то ми вже радо послужимо, як тільки він повернеться — кидає хлопець злісно згори. — Але тому там — і тут Роберт випльовує кісточку вбік приходства — тому там фальшивому парохів, що зложив безбожникам присягу на вірність, такому безвірникові ми не будемо служити!

Та й справді ніхто з вівтарних дружинників не пройшов порога захристії від часу, як прогнали давнього о. Прюля з церкви й парохії, прогнали на саму Вітвину Неділю.

1791 рік, яким починається наша історія, був саме страшним роком так званої — безвірками — “великої французької революції”. Тоді впала була саме дряхла й наскрізь пережерта моральним зіпсуттям державна форма французької монархії, яка вже здавна через неморальність своїх представників хилилася була до упадку. Відібрання прав та утиск простого народу великими землевласниками, розпусне життя й розтратність шляхти, що діялось теж на кошти народу, лихий приклад, що його шляхті давав королівський двір і

то цілими століттями, — все те тепер злюще пімстилося. Побожний але надто слабовільний король Людовик XVI прийняв на себе незаслужено кару за гріхи своїх розпусних предків, став невільником-в'язнем паризької голоти. Зрадили його таки самі свої: напроти королівської гвардії, яка була б висвободила короля, вийшов королівський скарбник Савалет де Лянж, якому король казав був гвардію покликати. Але той шляхтич був членом протимонархічної, безбожної секти масонів. Отже де Лянж передав гвардії, як ніби наказ короля: "Розійтись!" Обіцйовані революційниками, масонами й безвірками блага революції не принесли французькому народові сподіваного. Правда, пани, між ними й де Лянж, під ударами гільотини поклали свої голови, але народ дістав із тієї відплати хіба те, що коли не стало панів, почали стинати голови й народові. Жах і насильства "великої" революції стали для Франції часом нечуваної нужди й обідніння саме французького народу. Хоч пропали старі пани, правдиві пани, то нові підпанки виявили себе всотеро гіршими, більш кривавими тиранами-катами.

Тому, що духовенство обстоювало монархічний правний лад, а з другого було представником християнства, якому сектанти присягнули були загибель, ненависть революційників звернулася також гостро проти Католицької Церкви. Воно тимбільш зрозуміле, що основи тієї революції клали з одного боку такі французькі безвірники, як Дідро, Вольтер і под. накорінки безбожної масонерії, а з другого боку й частина тодішнього духовенства, зіпсута й злінивіла, більше дбала про вигоду, як про душпастирство. Але навіть і для тієї зіпсуті частини революція стала часом проби, каяття і поправи. Коли ж бо червоні революційники зажадали від духовенства присяги на вірність безбожному урядові, присяги, яку годі було погодити з католицьким сумлінням, то навіть і з того, не дуже ревного духовенства мало було таких,

які на таку присягу пристали. Інші, "упорствуючі" священники вибрали радше ненависть революційників та їх переслідування, але присяги таки не склали. Революційники обкидали граззю вірних Церкві священників, проганяли їх силою з парохій, позбавляли церковних приходів та передавали їх парафії тим, що склали присягу.

До таких "упертих", які не склали грішної присяги безвірникам, належав і парох Монбернажу, панотець Прюль. За таке прогнали його революційники, з "парадою", під гук бубнів, прогнали силою з парохії, а на його місце прийшов заприсяжений наємник революційників. Але від тієї Цвітної Неділі коли прогнали правного священника, на службу в церкві не приходили не тільки вівтарні дружинники, але навіть і найпобожніші мешканці Монбернажу.

— І заки заприсяженець забере нашому дійсному парохові його черешні, ми з'ємо їх радше передтим самі — додав злісно хлопець, та подав собі знову пучку ягід в уста.

— Чекай, драбуго, я ще дістану тебе в руки! — казиться здолу паламар.

Якраз надходять із поля селяни. Ідуть із косами на раменах. Бачать паламаря, кривлять губи. А він, знічений, кличе їм назустріч: — Гей, сусіди, он на дереві сидить Роберт Бернар і краде черешні нашому панотцеві!

Але обличчя селян зразу розпогоджуються. Вони вдоволено оглядають чорноволосого збиточника на черешні, всміхаються до нього приязно. — А де, та ж я нікого не бачу — каже один із хліборобів до паламаря.

— Ні, таки справді нічого не видно — підтверджує інший.

— Чи не заглянув ти, як звичайно, за глибоко в чарку, Клявдіє Паскаль? — підсміхається третій.

А паламар погрожує їм п'ястучком і кличе: — Пождіть, пождіть, упертюхи! Ще ви пізнаєте, хто такий Кльод Паскаль! — І не кинувши навіть оком

на грабіжника черешень, суне підтюпцем у хату, залити червяка.

— — — — —

Нужденна кімнатка на горіщі в Пуатіс, де скривається прогнаний із парохії Монбернаж панотець Прюль. Декілька хитких стільців, ліжко й стіл — ось і все її прибрання. Одинокую прикрасою кімнатки — простий, але й гарний хрест на стіні. Панотець Прюль, щопиш тридцятьліток, але обличчя в нього хуже, а риси гострі, виразисті, кажуть про нестаток, але і про сильну непереможну душу. Ясними очима зорить він бисто за своїм молодим дяконом, що вже прибрався в світську одержу.

— Ваше предложення, Петре Кудрен, приносить вам славу, але я не можу піти звідси.

— Ви мусите піти, Всечесніший! — настоює дякон, а його темні очі наче просять отця-ісповідника вислухати його прохання. — Ви мусите йти геть! Я ж маю певні вістки, що за вами вже грядуть. Зроблять на вас засідку! Тож є в Пуатіс людя, що бажать вашої смерті. Змилуйтесь, отче, послухайте мене й виберіться геть звідсіля! На хуторі Ля Мот приймуть вас і певно переховають. Я знаю добре тих людей і ручаюсь головою за них.

— Проте я щераз кажу вам, любий друже, що не підуч нікуди звідсіля, — відповідає вже трохи нетерпляче панотець Прюль. — Я ж не можу покинути своїх овець у Монбернаж. До заприсяжника вони не найдуть шляху й не повинні його найти, бо наемник не має права пасти моїх овець. А між ними є ще декілька хворих, що близькі смерті, і вони потребують мене. І потребують мене діти. Е, що таке говорити, всі мене потребують! Бо саме в теперішньому часі треба їм особливо Бога! А хто ж подасть їм Його, коли не стане пастиря? Хіба ж не виявлю я себе наемником, коли втечу саме тепер? Як же то каже Го-

сподь: "А наємник, що не є пастирем, бачить, як надходить вовк і втікає, бо не залежить йому на вівцях!" Хіба ж має це гірке слово відноситись і до мене, пароха церкви св. Радемунди?

Панотець Прюль випростався, очі блиснули сталю. Диякон Петро Кудрен хотів мабуть щось відповісти, та не находив слова. Аж промимрив: — Але ж тут справа життя і смерті!

— Так, це питання: жити чи вмерти! — повторив панотець. — Час вигідно жити минув уже для нас, священників. Тепер наша доля: хрест, нужда, страждання, переслідування, голод, беззахисність — ось, що жде нас тепер. А може декому то й умерти судилось, умерти наглою смертю. Ну, що ж: і те все в Боже Ім'я і на славу Його! Ми сучасні священники маємо надолужити неодне зло, що його допустилися в минулому наші співбрати, що серед вигід і багатих приходів забували про нужду й недолю бідного народу. Але тепер наш час не побачить уже нас трусами! Тож і так найшлося іще багато наємників у наших рядах...

— Тільки дуже небагатьох склало присягу — відмічує диякон.

— Правда воно, Богу дякувати! — відповідає парох. — Тільки кілька єпископів і з клиру теж тільки мала частина. Але навіть, як би це був тільки один, то й того одного було б забагато! Отже ми всі маємо святий обов'язок жертвувати собою для надолуження ганьби наших співбратів. Невдовзі Франція станеться країною без єпископів: багатьох із них уже прогнано з країни, а решта старці німечники. Тож ми, прості священники, тим сильніш мусимо стояти на своїй стійці! Не повинно бути поміж нами перебіжників до ворога. На це ми присягли нашому єпископові, Пресвященному Бопуаль, коли з ним прощались, заки відійшов на вигнання.

— Так, Пуатіс осталося без єпископа, — стверджує сумно диякон. — Хто ж покладе на нас свя-

тительські руки, щоб уділити нам св. Тайну Священства?...

— Якось уже ви знайдете потрібного вам на те єпископа, Петре Кудрен — запевнив його о. Прюль. — Тож є ще якась кількість єпископів, що скриваються у Франції. Тільки заприсяжник-єпископ не сміє вам уділити рукоположення.

— Так, гадаю, що я знайду вже гідного святого-апостола — впевнив Кудрен. І в цій же хвилині хтось постукав. Увійшов хлопець із кошом чудових черешень.

— О, це ж ти, Роберте Бернар? — здивувався панотець Прюль і радісна усмішка сховнулася його обличчям. — Що доброго приніс?

— Ківш повний черешень, отче парох! — відповів весело хлопчина. — Я сам зірвав їх із вашої черешні. Не буде їх заприсяжник їсти. Але, правду кажучи, я й сам при тому дещо попоїв...

Парох робить великі очі, ніби золиш побачив ківш і ягодами. — А що, як тебе хтось при таких побачив? — питає панотець нерішено якось.

— Е, тільки коцур Фелікс мене бачив...

— А більш ніхто?

— Ну, ще й паламар. А ви, панотче, бережіться його! Він держить руку з новим заприсяжником, так як і коцур. Фелікс теж не має почуття честі і їсть із руки нового ніби пароха, як їдять паламар і та нова господиня.

— Не дивуйся, хлопче: і паламар і коцур теж мусять із чогось жити, а я не можу тепер їх обидвох прогородувати, — жартує священник.

— Люди з Монбернаж не дали б їм уже згинути з голоду — впевняє поважно хлопець. — Але, повірте, отче парох, паламар не те, що Фелікс: він таки фальшива людина. Навіть дуже небезпечна!

— Звідки ж ти знаєш те? — розпитує, всміхаючись парох.

— Бо останніми часами він постійно п'яничає, а гроші на вино дають йому революційники-яко-

бінці, які мають свою домівку-ключ біля мосту Жуберта. Отже для них він скрізь нищпорить і слідкує та пронюхує по всьому Монбернажі. Люди зачиняють двері, як тільки здалека ще його побачать.

— Ага, то таке воно зіленько — каже мов до себе панотець. — Всетаки мені більш до вподоби було б, як би ти лишив був черешні на деревині. Забери ж їх тепер назад.

— Забрати назад?! — Роберт дивиться злякано на священика. — Ні, такого не зроблю!

— Візьми їх собі і з'їдж дома. Та й твоїм рідним будуть вони смакувати!

— Хіба ми мусимо їсти черешні? — борониться завзято хлопець. — Автім неня мене добре виганьбила б, як би я їх від вас прийняв...

— Ну, нехай буде по твоєму. Але занеси їх мамусі Ферміє! Ця старенька бабуня напевне зрадіє таким гостинцем. І рівночасно скажи їй, що я зайду до неї, як тільки-но стемніє, та принесу їй св. Причастя.

— Мама Ферміє напевно зрадіє черешнями — каже непевно якимось Роберт.

— Так, а тоді піди ще до дядька Паскіє й перекажи йому, що завтра вранці, в 4-ій годині, буду читати Службу Божу в його клуні. Про те можеш сповістити також інших вітварних дружинників. Тільки нехай не знає про те паламар. Воно може й справді треба його берегтися...

— Напевно, отче парох! — запевняє Роберт. — Та й інше все полагоджу і будьте певні, що на Службу Божу прийдуть усі!

— Оставайся з Богом, Роберте! — прощається о. парох.

Хлопець дивиться ще трохи непевно на ківш із черешнями, а там на священика. Його зір блукає по бідненькій кімнаті, аж спиняється на гладунчику в углі хати. Скаче мов кіт Фелікс до нього, насипає повний гладун ягодами та — заки парох іще спротивився — ставить повний перед свяще-

ником. — Смачного, панотче! — кличе збиточно від дверей. — Мамуні Ферміс вистане ще й надто! — І вже збігає кітьма по східцях.

— Ну, то нам не залишається хіба нічого іншого, тільки їсти! Помагайте ж мені, прошу, в цьому! — сміється панотець Прюль, а диякона не треба багато просити, обидва ж таки голодні

— Добрезні маєте черешні в Монбернаж — хвалить, заідаючи, диякон Петро.

— Не тільки черешні, але й добрих людей маю — відповідає задоволено парох. — А тепер самі скажіть: хіба можу я їх у такому утискові покинути?...

Без слова спротиву диякон стискає парохові руку.

**
*

В тій же самій годині на приходстві в Монбернаж перед запряженим парохом, о. Яковом Доден, бувшим монахом Чину Лазаристів, стоїть смирно паламар Кльод Паскаль.

— Коли я вам кажу, панотче, то це правда! Половину дерева вам розграбив цей злодюга! Ви не можете до такого допускати! Така драбня стягне вам іще й соломі з сінника, якщо на те дозволите!

Та хоч як ревно переконує паламар, парох чомусь то його не слухає. Сидить у глибокому кріслі, понуривши голову в руки.

— Ні один чоловік не приходять на вашу Службу Божу — продовжує паламар. А все те для того, що тут завжди ще крутиться отой бувший парох Прюль. Знаю певно, що він приніс мамуні Ферміс св. Причастя. І багатьом він так прислугується. Але я винюхав, де той Прюль у П'юатіс скривається. Одно ваше слово, а його й звідтам викурять. Тоді тільки матимете спокій у Монбернаж, до того ж часу ні і ні!

— Я вже ніколи не буду мати спокою — зітхає тяжко священик.

— Стягніть собі цього Прюля з карку — цькує паламар дальше. Або дайте мені тільки слово згоди, а я вже подбаю, щоб він більш не входив вам у дорогу!

Та тут священик скоро зривається, глядить злякано на паламаря й каже: — Ні, ні! тільки не те! Слухайте: боронь Господи, щоб Прюлеві щонебудь злого сталося!

— Так ви берете в захист контрреволюціонера, відмовника присяги народньому правлінню? — залякує, скаженіючи паламар.

— Пам'ятайте, щоб йому нічого злого не трапилось, чуєте?! — щераз просить, дрижачи о. Доден.

— Нехай, у Боже ім'я! Коли комусь годі мудру раду подати, такий нехай сам собі радить! — І Кльод Паскаль бере шапку та виходить без прощання з кімнати. — А проте я його таки викурю! — бурмоче злобно до себе. Йде темніючими вулицями Монбернажу до мосту Жуберта, а не знає, що за ним слідкує бистре око малого хлопця з вівтарної дружини.

Бо Роберт Бернар уже на своєму пості.

А панотець Доден знову ж поринає в свою похурну задуму. — Ой, краще б я був не присягав — зітхає тяжко і глибокий сміток рие зморщки на його обличчі.

**
*

Вже якої пів години лежить Роберт Бернар у ліжку. Але, всупереч своїй звичці, не може заснути. Все й усе приходить йому на думку паламар, за яким він слідкував аж до домівки революційників-якобінців. Бо ось у цьому клубі паламар Паскаль вів довгі розмови з декількома поганими людьми, що наш Роберт добре бачив крізь вікно. Бачив, але не міг почути, про що говорили. Та напевно нічого доброго. Червоні революційники так погано й голосно при розмові сміялися, що видно було: мають якісь погані, злобні наміри.

І нагло гарячий жах заливає Робертове серце:

А хіба панотець Прюль не обіцяв тієї ще ночі відвідати з Найсвятішими Дарами мамуню Ферміє?! А що, як ті революційники дізналися якось про те й зроблять засідку на священика? Ні! Годі до такого допустити! Годі!..

Роберт вискакує з ліжка й штуркає сильно в бік свого брата Пилипа, що саме солодко храпить на ліжку біля нього. — Гей, уставай-но! — А коли бідняга Пилип спросоння протирає щойно очі, Роберт знову штовхає його сильно: — Слухай-но, грубий! Я мушу піти геть, то нагла справа. Йде тут про життя чи смерть! Скажи про те мамі, як що б я кудись пропав!

— Добре, добре — простогнує Пилипко. — Йде про життя чи про смерть. Таке напевно заспокоїть мамусю. — Обертається на другий бік і знову ж починає храпити.

Декілька хвилин опісля хтось голосно стукає до дверей майстра-кожум'яки Касандра. Коли той, здивований, відчиняє двері, вбігає в хату чорно-волосий хлопчина. Так швидко біг, аж йому дух запирає.

— Це ти, Роберте? — дивується Касандр. — Я вже думав, що це революційна ревізія. Що ж приводить тебе сюди так пізно вночі? Таж тобі готилося б уже давно бути в ліжку!

— Майстре Касандр, — питає засапаний Роберт, — чи правда воно, що ви найсильніший чоловік у цілому Монбернажі?

— Та таке про мене говорять — відповідає самовдоволено Касандр.

— Коли так, то надягніть одержу й ходіть зі мною! Це переважна справа!

— Добре, добре! Та скажи про що йдеться? Впав хтось із возом у рів, чи що таке?

— Гірше, далеко гірше! Але я вам не можу того тепер уже сказати. Спішіться, то розкажу вам по дорозі!

— Добре, але...?

— Йдеться про нашого пароха, панотця Прюля.

— Про панотця Прюля?!.. — здивовано глядить майстер на хлопчину. Та мабуть глибокий неспокій і гаряче благання у хлопцевих очах переконали кожом'яку: він швидко надягає одержу, бере шапку, кладе дужу руку на спину хлопцеві й каже: — Ну, коли так, то йдемо!

Вуличками Пуатіс йде панотець Прюль. Під одержу на грудях має срібну бурсу, а в ній Найсвятіші Дари. Легко ворущаться в молитві його уста: він завжди звик відмовляти вервицю, коли несе святе Напугття.

Ліхтарня при мості Жуберта кидає в беззоряну ніч непевне світло. Вдолі ріка Клен котить бурхливі хвилі. А так: тиха-тихесенька ніч.

Не оглядаючись на боки, панотець Прюль іде мостом у сторону Монбернажу. — Що за гріхи наші ніс тяжкого хреста — шепочуть тайну вервиці панотцеві уста. Та тут же з темряви вискакує дві постаті. Кидаються на нього й тягнуть до бічних мосту, над ріку. Слабо борониться перед ними одною рукою священник: другою придержує до грудей бурсу з Найсвятішими Дарами.

— Смерть контрреволюції! — реве один опришок.

— До ріки свиню, що відмовляє присяги народів! — верещить другий.

Нема сумніву, що обидва опришки були б легко вкинули в ріку Божого слугу, як би не те, що нагло якась дужа рука вхопила їх обидвох за обшивку, підняла вгору та вдарила їх взаємно головами, наче пустими маківками. І загудів міцний голос: — А ви, сякі-такі, п'янюги! Святотатці й богохульники! Я вам іще прохолоджу кров! — сильний удар, крик обидвох драбуг і вмить обидва "патріоти"-революційники летять крізь жердки мосту в зимну, глибоку хвилю ріки.

— Бога ради, майстре Касандр, що робите? —

кличо злякано священик, що зразу пізнав силача з Монбернажу. — Та ж вони можуть утопитись!

— Лихе не згине — всміхасться вдоволено майстер-кожем'яка. — Бачите, панотче, ось уже викарскуються з болота. Але научка послужить їм на довше й будьте певні, що не так швидко прийде їм на думку зачіпати священика. — І кожем'яка сердечно регочеться. Та зараз же приходиться йому на думку, що священик іде чейже з Божими Дарами. Касандр приклякає набожно на коліно перед утасним Ісусом. — Ходім, панотче, я проведу вас — каже вже зовсім стишеним голосом.

Мовчки йдуть усі чотири своєю дорогою: Спаситель, священик, Касандр і Роберт. А коли панотець стискає руку майстра з усієї сили, то дякує: — Гарно ви це зробили, пане майстре!

— Е, що воно для мене, тільки приємність! Нечувана приємність, намняти шкіру таким драбам! Ну, але тепер мусимо йти швидко домів і щоб Роберт зараз же йшов під перину! Бо завтра рано треба вставати!

— Знаю, знаю: вже на четверту годину — відповідає вдоволено хлопець-вівтарник. І біжить просто домів.

Подорозі стрічає знов коцура Фелікса, що нявчить, бігаючи по кривлі хати. — Ти, худобо, теж тримаєш із заприсяжниками!

— Няв, ні! — каже коцур.

А перед дверима хати стоїть мати Бернар, яку всі мешканці Монбернажу називають Мартою. Стоїть занепокоєна дуже, бо ніяк її не заспокоїли слова Пилипка, що "тут іде про життя чи смерть!"

— Де ж ти був, хлопче? — питає, бо Роберт саме впав на неї. — Тож то нагнав ти мені страху, драбе один!

— Я не міг інакше, мамо. Тож ішло про Спасителя і про панотця Прюля — виправдується хлопець. І швидко сповіщає маму про засідку драбів-революційників.

Це мамі подобається. Вона кладе знак св. хреста на головці хлопчини й каже: — Все будь таким добрим і відважним, хлопче! Нехай тобі Бог благословить!

ЕПИСКОП І ЯКОВІНЦІ

У молитовниці ірландської семінарії в Парижі минули вже місяці, відколи погасло там сьйво вічної лампадки. Тепер на вітарі висить червоний прапор революційників. Навіть фігури святих поприбирали синьо-біло-червоними стяжками: і вони повинні виглядати на "патріотів", Підлога зате обризькана плювками та зливками вина й горілки. Так і повинно бути: то ж саме молитовниця служить тепер за клюб яковінцям. Скрізь їх повно: на вітарях, на прилавку до св. Причастя, на церковних лавах — скрізь порозвалювалися революційники, п'ють горілку й вино з церковних чаш і дисків, що їх повитягали з кивотів і "знаціоналізували".

— Пийте, товариші, пийте! — кричить саме один із революційників. Його лице ряbate, ніс червоний, а голову накрив червоною шапкою-яковінкою. — Пийте, товариші! То ж сьогодні маємо червоне весілля: піп-сотрудник Обер із церкви св. Маргарети в Сен-Антуан узяв собі жіночку! Але то був шлюб, кажу вам, варт було подивитись! Наречена була вся тільки в серпанках і вінках, а пописько в суганні. А обоє сиділи на вітарі! Ото було видовище! Кажу вам, що набожні парохіяни з Сен-Антуан мало не потріскали зі злости, видівши таке чортівське весілля. Але, горілка добра! Многих літ отцеві Оберові і його жінці! Пані сотрудникова буде вона тепер! Ха-ха-ха!

Хлописька б'ють браво п'янюзі і плещуть на хулу в зневаженій каплиці. Тільки один важиться запротестувати: молодий чоловік, що серед п'яної атмосфери заховав іще здорову голову. Підійма-

ється й кличе: — Сотрудник Обер зробив би краще, не женившись: цим він тільки підірвав останки поваги, що її запряжені священники ще мали у вірних! А тепер вірні, очевидно, перебіжать до незапряжених бунтівників!

— Нехай відважаться тільки! — реве інший п'янюга. — Ми вже їм відберемо охоту до бунтів, відберемо товаришкою гільотиною. То раз файна баба! Язичок має такий гострий, що головки голить за одним махом! А ні, то справимо їм революційні хрестини: на діряві судна й у море! Нехай потопляться до одного, папські накорінки!

— Те-те-те, та ж їх треба найперш мати в руках, товаришу Лежандр! — глузує молодяга.

— Вже ми ту хворобу вищукаємо! — відповідає різник Лежандр та клене при цьому. — А тоді роздусимо, як блощицю чи іншу заразу. Роздусимо на смерть!

Його слова видно мають серед п'янюг більшу повагу, бо ось один із них устає й починає революційної пісні:

Са іра, са іра, са іра! Ле претр а ля лянтерн!

Ось добре, ось добре, ось добре так воно:

Попів усіх на ліхтарню!

І все "чесне товариство" революційників підтягає: — Попів усіх на ліхтарню!

— Проте Жорж Божон каже правду — починає перечитись інший. — Щоб стяти їм голови гільотиною, мусимо їх найперше мати в руках. Скрізь вони тепер поскривались, мов щурі по норах, прокляті пописька, що не хочуть присягати на вірність бідному народові! Я сам ось від кількох днів бачу, як попри нас шляється якась людина, що дуже скидається виглядом на святця. Старий він, ніби приїхав на відвідини до завідуючого домом. Але щось мені він виглядає на прихованого попа!

— Вийди й подивися на нього — кривиться глуз-ма Лежандр. — А коли це справді папське попище, то роздуси на камуз!

Невдовзі по тім хтось сильно стукає до дверей завідуючого домом. Вони обережно відчиняються і завідуючий питає чемно: — Чим можу панові служити?

— Дідько вже взяв панів! — кричить у відповідь якобінець. — Тепер ми всі рівні громадяни, а панам стинаємо голови!

— Гарно, громадяніне: чим можу служити? — зсміхаючись каже завідуючий.

П'яний мусить щопиш надуматися, чого він властиво сюди прийшов. Але нагадує собі.

— У вас тут є якийсь чоловік, що виглядає дуже на попа. Чи не буде це якийсь чорноризець? Незаприсяжена контра, га?!

— Куди ж там, сохрानь, Господи! — борониться перелякано завідуючий. — Це ж тільки мій далекий родич, із рідних сторін. Хіба можливе, щоб незаприсяжений важився лізти якраз в ірландську семінарію, свого роду пащу левину, у клуб якобінців, дозвольте мені на таке порівняння, пане?

— Щераз до дідька з вашим "пане!" Але маєте правду: до нашого клубу не важиться прийти напевно ніякий бунтар!

— Мій родич із рідних сторін мав би бути незаприсяжеником? І приїхати якраз до клубу якобінців? Ні, знаєте, це вже надто смішно! — завідуючий домом моргас весело очима. — Але ви вмієте жартувати, пане, о! вибачте: громадяніне-якобінче! Це найкращий жарт, який я почув від довшого часу, мушу його зараз розповісти дружині!

— Ну, ну, все добре! — мурчить якобінець. — Та нехай вам і не прийде в голову попірати контру: наша гільотина має гострий ніжик, дуже гострий!

— Ех, та ви знову жартуєте, громадяніне! То ж то з вас веселий жартун, слово чести громадяніне-якобінче!

П'янюга-революційник, якось трохи заспокоєний,

бурмоче якесь ніби прощання "Пока!" та сходами йде вниз. А завідуючий домою обережно замикає двері на засуву. А тоді йде в кімнату зліва, де стрічається зі старою поважною людиною.

— Преосвященний... — починає говорити завідуючий.

— Гаразд, брате, я чув сам усе — відповідає старець. — Постараюся звідси якнайскорше відійти!

— Але ж, Преосвященний! — борониться рішуче завідуючий. — Хіба не зробите мені такого! Тут ви безпечні, мов на лоні Авраама: чей же нікому з тих "героїв" і на думку не спаде, щоб якраз і саме в їх домі переховувався відмовник присяги! Отже прошу зовсім не перейматися тією справою.

— Я переймаюся тим з огляду на вас, а не запро себе — всміхається втомлено старець. — Я ж не можу наражувати на небезпеку вас, що маєте дружину й діток.

— Саме й для того не можу дозволити, щоб ви, Преосвященний, відійшли з мого дому: то ж я мусів би соромитись цього перед моїми дітьми!

— Нехай, залишуся! — каже старець по короткій надумі та простягає зворушений руку завідуючому.

Та в цьому ж моменті знову хтось стукає до дверей. Коли завідуючий відчинив, бачить перед собою людину молоду, яка проте, видно, стомлена далекою мандрівкою: її одежа запорошена, а обличчя й ціла постава зраджують перебуті труди. А проте в очах мандрівника сяє дивне зворушення.

— Ви мабуть іздалека йдете — каже привітно завідуючий. — Увійдіть та розгостіться трохи.

Та мандрівник нетерпляче заперечує кивком голови, хвилину глядить допитливо в очі завідуючого, а там стиха питає: — Чи живе тут Преосвященний Де Бонналь, єпископ із Клермонту?

— Та як ви можете таке думати... — ледве про-

ходить крізь уста завідуючому, а з лица втікає йому вся кров.

— Не лякайтеся нічого — мов відгадус журбу його чужинець. — Я не приходжу зі злим наміром!

Завідуючий усе ще вагається: пустити мандрівника в хату, чи ні? Та тут відчиняються двері від кімнати й старенький виходить назустріч мандрівникові.

— Увійди, брате, — каже привітно — я єпископ із Клермон.

Мандрівець входить, приклякає навколішки й цілує з поважанням руку єпископа-ісповідника. Тоді витягає з-під ковніра заховане письмо та вручає єпископові.

— Це від каноніка Де Брюневаль, генерального вікарія єпархії Пуатіс — каже. — Він післав мене до вас, Преосвященний. Хочу прийняти священничі свячення.

Єпископ дбало оглядає листа, опісля ж подає мандрівникові руку й каже: — Радо вас вітаю, дяконе Петре Кудрен. Радію, що зможу сповнити ваше прохання та уділю вам єрейських свячень.

Невдовзі опісля клячуть Петро Кудрен у бібліотеці ірландської семінарії перед єпископом-ісповідником. Із каплиці вдолі чути сміх і гойкання п'яних яacobинців.

— Чүсте? — питається Преосвященний Де Бонналь та вказує рукою наділ, звідки в цій же хвилині чути поганську пісню революційників: "Попів усіх на ліхтарню!" — Там удолі співають привіт вашому свяченню. — Допитливо спозирає єпископ на молодого дякона.

— Отже знайте, що люди будуть вами погорджувати, переслідувати, помітати вами, ненавидіти вас. Будуть бити вас, коли схочете лікувати, проганяти, коли прийдете на рятунок. Проклинати, коли благословлятимете їх! Будете людиною без батьківщини, без честі, без спокою. Будете назначені на смерть, переслідувані мов дике звіря, гонені і мов якийсь злочинець пошуківані. В нужді

будете жити, в голоді й холоді, без даху над головою, без допомоги. Може жде вас в'язниця, може і шафот. Слухайте тієї пісні, Петре Кудрен!

І знову ж чути їх пісню: "Попів усіх на ліхтарню!"

— А тепер питаю вас, Петре Кудрен, чи готові ви стати священиком?...

Та юний дякон глядить твердо на достойного єпископа-визнавця й каже: — Я таки прошу у вас, Преосвященний, священичих свячень. А Бог уже скріпить мене, як буде треба.

— Слава Богу! — відповідає на те єпископ. — Так тоді молимося обидва гаряче, всім серцем. Зачнемо обряд свячень.

**

*

А в каплиці надолі знову казиться пекло. Все більш і більш росте дикий гам і скотські вигуки п'янюг. І на все те спозирає спокійно зі стіни тихе, поважне обличчя Розп'ятого.

Різник Лежандр, уже зовсім спитий, мабуть найбільший простак із усіх, підкочується з чашею, сповненою вщерть вином, до розп'яття та верещить на все горло: — Гей, Ісусе Назорейський. вибий собі з нами вина! Ти ж кричав із хреста, що маєш спрагу! А це ані оцет, ані жовч, тільки правдивий французький бургунд! Пий, Господи, пий!

Верескливий регіт нагороджує жахливу хулу. А п'яний далі торочить біля розп'яття:

— Не хочеш пити? Певно замало добре для тебе? Та ти мусиш пити, громадянине Ісусе! Таки вип'єш!

І п'янюга лле Розп'ятому в лице вино. аж розливається по стіні й багрить її наче темна кров. А п'яна братія знову ж б'є браво.

Та в тій же хвилині наймолодший із яacobінців, Жорж Божан, зривається так нагло, аж летить із під нього церковний стілець. Із криком б'є з усієї сили в лице богохульника, так сильно, що різник-силач валиться долів. Тоді Жорж здіймає зі стіни зневажене розп'яття, підіймає вгору й кидає п'я-

ним безбожникам у визові: — Я не хочу такого, не стерплю такого! Хто ж стане мені вдорозі, зіб'ю на порох!

Але ніхто з потужних писком революційників не наважується на спротив. Жорж Божан підіймає розп'яття мов коруги угору та виходить з ним із молитовниці.

**
*

У цій же хвилині єпископ кладе руки на молодого диякона та уділяє йому св. Тайни Священства. Просить Господа благословення й сили Св. Духа для нового єрея. А Петрові Кудрен здається, начебто він клячав перед престолом Бога, що випає на його серці й руках нестерту Свою святу печать.

У цій же хвилині завідуючий, що клячав оподалік, зривається, переляканий на смерть. Бо ж крізь нагло відчинені двері влітає до бібліотеки якобінець, із піднесеним у руках розп'яттям. Бачивши єпископа, що тримає руки на нововисвяченому єрею, якобінець подається назад. — Отже таки справді відмовник присяги! — ледве виходить із його уст. А коли завідуючий благально витягає до нього руки, наче прохаючи пощади для старенького єпископа, якобінець спокійно вже відказує:

— Не бійтеся, я вас не видам! Тільки прошу вас, візьміть оцей хрест під опіку, а то я не годен дивитися, як ті злочинці його в каплиці зневажають!

— Бог вам це діло винагородить! — каже дрижачим голосом єпископ. — Таке діло змиває багато гріхів. — Опісля бере від якобінця зневажений хрест і ставить його обережно на стіл, спираючи на стіну.

— Отче Петре Кудрен, — каже і вказує на стіл із Розп'яттям — вітвар для вашої першої Служби Божої вже готов.

Нововисвячений єрей встає, глибоко зворушений, підходить до якобінця, стискає йому руку й каже: — Дякую вам, що принесли мені хрест.

Свою першу Службу Божу жертвую в ваших наміреннях.

То молодий яacobінець падає навколішки й серед дикого плачу, в якому здається прихована вся нуджа його блудного життя, просить-ридає: — Поблагословіть мене!

Отець Петро Кудрен кладе свої руки на голову яacobінця та вперше в житті проводить слова ерейського благословення, революційник же наглим рухом притискає свої губи до рук священника. А там, без слова, виходить із бібліотеки. І серед вигуків п'яної юрби в молитовниці, Жорж Божан йде в темну ніч.

Другого ж дня о. Петро Кудрен відправляє свою приміцію перед зневаженим Розп'яттям у бібліотеці ірландської семінарії.

Понад дахами Парижа сходить саме криваво юне весняне сонце.

МОЛИТВА НА СТУПНЯХ

Другої неділі по Великодні 1792 р. ранком над дахами Кусе ле Буа задзвонили голосно дзвони. Невдовзі церковця наповнилася вщерть людьми. Обличчя всіх сяяли радістю. Та ж бо вже від кількох тижнів не стояв у ній перед вітарем священик, іще відколи якобінці прогнали їх отця пароха, бо відмовився зложити їм присягу. Десь глибоко в лісах відсвяткував він із своїми парохіанами Великодні Свята. Сьогодні ж палахкотіли знову світла і знову дзвонили дзвінки: нововисвячений священик буде правити в їх церковці свою першу Службу Божу. І зверталися погляди всіх до першої лавки, де клячав сивоволосий селянин Кудрен. Старий склав молитовно руки, а біля нього клячала його дружина з вервицею в руках. Дивилася на чудотворний образ Божої Матері й шептала: "Маріє, благаю Тебе: візьми його під свій святий покров!" А в захристії о. Кудрен одягався до Служби Божої. Молився: "Господи, Ти сказав: "Моє ярмо солодке і легкий мій тягар". Дай же мені нести Твоє ярмо і тягар, щоб так доступити Твоїє ласки." Уже вдягнений сягнув рукою по св. чашу, коли нагло відчинилися двері й увійшов посадник, якого недавно тому прислав був революційний уряд. "Хто висвятив вас на священика?" — спитав гостро.

— Відповідні документи я предложив о. парохіві, — відповів спокійно о. Кудрен.

— Ну, побачимо ще — промовив витягаючи з кишені свисток паперу. — Прочитайте це.

— Прочитаю це опісля — сказав священик.

Задзвонили дзвінки, заграли органи і священик

станув на ступенях вітара. Звертаючи свій погляд на Розп'ятого Спасителя, о. Кудрен відчув, що вже в початку свого священничого життя стоїть він властиво у стіп Голгофти. Проте спокійно перехрестився і промовив уголос: "Пристаю до Господнього вітара", а вітарний дружинник відповів бадьоро: "До Господа, що звеселяє молодість мою".

"Керуй мною, Господи", молився далі священник, "і хорони мене перед лукавими й фальшивими людьми..." — а в ушах дзвонили йому повні ненависти крики: "Попів на ліхтарню", і хвиля людської злости й ненависти доходила до ступенів вітара, на яких він стояв. Жах своєю ледяною рукою стиснув його серце. Як зможе він, безборонний Божий слуга, якого одинокою зброєю Божі слова і Божа Любов, як зможе він протиставитися всій отій людській ненависті? Уже завтра, коли тільки відмовиться скласти присягу безбожникам, проженуть його звідси й гонитимуть його, як гонять багатьох інших...

І знову залунав голос вітарника: "Уповаю на Господа. Він залишиться моїм Спасителем і Богом."

Отець Кудрен випрямився та пристаючи до вітара, промовив: "Пристаю до вітара Господнього" і почав спокійно відправляти Службу Божу. Аж урешті відвернувся від вітара та почав читати св. Євангелію, якраз про доброго пастиря: "Добрий пастир дає своє життя за своє стадо. А наймит, що не є пастирем, коли надходить вовк, залишає стадо і втікає."

У церкві була тишина, лише один посадник вертівся нервово, бо били його слова св. Євангелія мов бичем. Панотець Кудрен замкнув св. книгу і витягнув записку, яку подав йому посадник. А тоді промовив:—А тепер, дорогі браття і сестри, на приказ влади прочитаю вам ось це. — Всі глянули на нього. "На приказ влади", що воно може означати? "Сьогодні пополудні в 6-ій годині", чи-

тав священник, "прийде до церкви новий о. парох, який зложив присягу та вділить свого благословення". Всі мов завмерли. Старий Кудрен зблід, а його жінка почала тихо плакати. Та знов залунав голос священника:—А ні я, ані мої родичі, ані ніхто з моєї рідні не візьме в тому участі. — Очі його батька блиснули радістю. Старий стиснув руку своєї жінки, що знову почала молитися. Церквою пройшов шепіт одобрення, тільки посадник встав і вийшов з церкви. А при вівтарі знов залунали слова молитви священника...

По Службі Божій багато людей відпроварило о. Кудрена до дому його батьків. Над усіми і над усім розпростяг свою ласку весняний день. Пополудні Кусе ле Буа виглядало мов вимерле. Ніхто не хотів бути свідком того, як священник-відступник увійде до церкви, тож усі помандрували в ліси. Лише в домі Кудрена зібралася вся рідня, щоб натішитися дорогим гостем. Нагло відчинилися з галасом двері і до кімнати вбіг задиханий малий вівтарник.— Вони вже прийшли — закричав, — із новим о. парохом і посадником на чолі. Багато чужих людей із міста з дерев'яними й залізними дручками. Священника залишили на парохії, бо церква була зачинена, а самі йдуть сюди!

— Мерщій зачиніть браму — крикнув старий Кудрен, бо вже долітав іздалеку гамір. Тяжка брама зачинилася та ще й підперли її дубовими колодами. Кілька хвилин опісля брама затряслася від ударів. Кудренова челядь ухопила за сокири й ціпи.

— Залишіть це! — заборонив старий Кудрен, — сьогодні святий день, не годиться проливати крові.

— Видайте нам священника! — ревіла юрба революційників, стараючись безуспішно вилізти на високі мурі. А на подвір'ї з трудом задержували о. Кудрема, який хотів вийти до революційників. — Ти мусиш утікати — говорили йому. — В stodолі є вікно, крізь яке продістанешся через задній мур.

— Я не хочу втікати, чүсте? — майже крикнув священик.

— Видайте священика, бо підложимо вогонь! — ревіли перед брамою.

Тоді старий Күдрен схопив сина за руку: — Приказую тобі втікати, — сказав рішүче, — а ти знаєш, що тут слүхають мене.

— Скоріше — наглив брат, — революційники виломлюють браму.

Отець Күдрен старався ще боронитись проти втечі, але батько промовив твердо: "Послүхай" і він, хоч священик, похнюпив голову і відповів придушеним голосом: "Слүхаю". Останній стиск руки гірко ридаючої матері, батька та рідні — і о. Күдрен залишив родинний дім заднім виходом.

— Відчиніть браму, — приказав старий Күдрен, коли вже впевнився, що син безпечний.

Із диким ревом вдерлася юрба досередини. — Де ти сховав священика, старий драбе? — звернулися до нього. — Тут немає священика, — відповів спокійно старий Күдрен. — Як хочете, перешүкайте дім і обійстя.

Цілу годину нишпорили революційники по всіх усяодах аж до найменшої закутини. Даремне. не знайшли о. Күдрена. Тоді всю свою злість звернули на посадника, який їх сюди привів. — Він мүсів үтекти — виправдувався блідий зі страху посадник. — Звідси і собака не видісталася б, — кричали революційники і, отягаючись, почали виходити.

— Ви ще мені за це заплатите, — погрозив посадник старому Күдренові і його синам, що нашішливо йому приглядались.

Глүхо зачинилася за ними тяжка брама. Старий Күдрен разом зі синами й челяддю почав приводити своє обійстя назад до ладу. Стара його дружина клякнула перед образом Божої Матері та молилися за сина, що сам один, без нікого, мүсів үтікати зі свого рідного дому.

Новий парох не міг нікому вділити благословення, бо не можна було знайти ні дяка, ні ключів до церкви.

Година за годинною продирався о. Кудрен крізь лісову гущавину. Невисказаний сум наповнив його серце. Так ото закінчився день його першої Служби Божої, день, що на нього він задалегідь так тішився! Вигнаний він із рідного дому, як дика звірина, в утечі перед червоними вовками, що наскочили на нього саме тоді, коли він перший раз одягнув на себе святі ризи. Без даху над головою, без помочі, без сотика, крім священничого одягу на собі. Собаками цькуватимуть його яacobинці та й до нічиїх дверей не може він постукати, бо не знає, як там його приймуть...

Знеможений упав о. Кудрен на землю у стіп могутнього дуба і тяжко зітхаючи, закрив руками обличчя. Протягом двох останніх років чув він не раз про священників, які мусіли були втікати перед ненавистю революційників. А тепер і він сам уже знає, що таке втеча...

Нагло, — пригадалися йому слова, що їх він сьогодні читав у церкві: "А коли наймит, що не є пастирем, бачить, як наближається вовк, залишає вівці і втікає". Чи не є він самий наймитом, який залишив батьків та рідню, а коли прийшли червоні вовки, сам утік? Голосний стогін вирвався з його наболілого серця. Хвилину боровся з думками повернути домів і віддатися в руки яacobинців. Нехай роблять із ним, що захочуть, нехай навіть уб'ють його. Краща смерть, як нужденна втеча! Але він не може вернутися домів! Чи ж не наразить так легкодушно свого життя на небезпеку, чи не приказав йому батько втікати?..

Ніч западала над вершками дерев. Темрява ставала щораз то більш непроглядна. Почало холодніти. Отець Кудрен піднявся: мусить знайти для себе якесь приміщення на ніч. Але не знає навіть, де він знаходиться. У своїй журбі він навіть цілком не звертав уваги на дорогу. Почав тепер

іти навмання в нічній темряві від дерева до дерева. Спотикався на коріннях, але йшов, щоб лише далше та далше. А на уста тиснулися йому слова: "А наймит, що не є пастирем, коли бачить вовка, втікає".

Аж ось: крізь гущавину заблиско никле світло. Може це мисливський дімок, може хижина вугляря? Щораз то наближався о. Кудрен до світла, яке то появлялося, то зникало. Але ні, це не була лампа: це була зоря! І він знову повалився на землю, смертельно змучений. Далі йти вже не міг. Блуканина по темному лісі була безцільна. Коби лише не дошкулювало так зимно! Щільно обгудився, як міг, суганною, змовив "Отче наш" і став заснути. Але як заснути, коли до болю стучає в висках, а холод заморожує кості? Вкінці стулилися змучені повіки й о. Кудрен попав у якесь сонне маячіння. Чув звуки органів, бачив полум'я свічок, а він сам стояв перед престолом, над яким висів образ розп'ятого Спасителя. Нагло Спаситель на хресті почав більшати і більшати, Його рани стали спливати живою кров'ю, а Він сам відчинив очі й промовив сумно: "Як наймит, що не є пастирем..." Переляканий священник прокинувся зі сну. Холодний піт зросив його чоло. У висках валило мов молотом. Ціле тіло здеревіло зі зимна. Став дрижати зі зимна, то знов обсіпував його жар. А довкола все ще була непроглядна пітьма. Отець Кудрен хотів молитися, та чи може молитися наймит, який залишив Боже стадо? Зірвався гнаний жахом, і пригадалися йому слова св. Письма: "будеш гонений і переслідуваний". І знову спотикнувся й упав. Рукі його діткнулися чогось зимного, твердого, кам'яного. Великий хрест у лісі — майже крикнув. Як часто приходив він сюди зі своїм вуйком, клав у стіп Розп'ятого китицю пільних цвітів, а потім довго молився. Отець Кудрен припав до стіп хреста, обняв його руками і стратив свідомість. Прочунався аж ранком, закостенілий із зимна. Звід-

кіля він тут узявся? З трудом почав пригадувати собі події минулої ночі: втечу, блуканину по лісі. Глянув на хрест, осяяний весняним сонцем і клякнув, помолитись. Хотів відмовити ранішні молитви, та замість них почав псалом, що його відмовляв на ступенях вітваря перед Службою Божою. І враз із словами молитви спливав із його наболілого серця ввесь біль, сміток, увесь тягар утечі. І здавалося йому, що чує слова вітварного дружинника: "Вповаю на Господа і вихваляю Його, Він мій Спаситель і мій Бог".

**
*

Орендар Момен аж зацікавився зі здивування, коли в блідому, запорошеному священикові, який увійшов до його хати, пізнав свого сестринка Кудрена.

— На Бога, прийми мене, вуйку, — попросив той, — коли не боїшся переховати в себе того, що відмовився від присяги.

— Але ж залишишся, як довго сам захочеш, — відповів добрий вуйко, витягаючи до отця сердечно руки на привітання. — Що сталося, як ти виглядаєш?

Отець Кудрен кивнув слабо рукою.

— Ні, ні, — спротивився вуйко, глядячи зі співчуттям на нього, — нічого тепер не говори. Відпочинеш і тоді матимемо багато часу наговоритись. А тепер моя жінка приладить тобі снідання. Ти певно голодний і спраagnений.

Священик потряс відмовно головою: — Це буде опісля, а тепер я хотів би відправити Службу Божу, поки ще натще. Піди, прошу, і прилагодь мені вітвар перед Розп'ятим Спасителем.

— Служба Божа в моїй кімнаті? Ти ж не маєш св. чаші і відповідної одежі, — перелякався Момен.

— Того всього не може мати священик тепер у моєму положенні, — відповів о. Кудрен сумно. — Чистий убрус ти певне маєш, а інше я сам пошукаю.

Невдовзі опісля клякнув священник лише в священничій сутанні перед образом Розп'ятого Спасителя. Перехрестився і почав молитися словами вступного псалма: "Хочу приступити до Господнього вітара", а Марсель, найстарший синок Момена, відповів йому дзвінким голосом: "До Господа, що потішить молодість мою".

У ПЕЧЕРІ ПІРАТІВ

Ледве о. Кудрен закінчив Службу Божу, як дістав сильний заворот голови. Темні тіні почали бігати йому перед очима, рукою став шукати опори. Але рука повисла в порожнечі й він, непритомний, повалився на землю. Момен узяв його мов дитину на руки й заніс на ліжко. Довгі дні пролежав о. Кудрен у гарячці. Родина Момен піклувалася ним якнайстаранніше. Нарешті, одного ранку відчинив очі в повній свідомості. Ніч проспав спокійно. Гарячка спала. Марсель, що саме ввійшов до нього тихенько, аж крикнув із радості. — Вкінці здоров! Будемо мати велику Службу Божу, а я держатиму кадильницю. Я вже все приготував.

— Можна знати, як? — запитав сміючись священник.

— Коли червоні бандити замикали церкву і проганяли о. пароха, я з Андрусем поховали найколючіші речі, потрібні до Служби Божої. Між іншим і кадильницю і вугілля навіть. Я випхав собі кадилом кишені, а вугілля виніс у мішку. А Андрій сказав, що це він буде приносити кадильницю. Я йому толкував, що воно належить мені, бо ти мій свояк. Не помагало. І ми зложилися, хто довше видержить на долоні горюче вугілля. І Андрій зразу ж закричав і кинув вугілля на землю. А я держав так довго аж дістав міхура і батько насварив на мене. Але я виграв.

— Ти бравий хлопець! — сказав щиро священник та глянув із подивом на малого вівтарника, який лише ради кадильниці спік собі долоню. Чи і він на його місці втік би перед яacobінцями? — Ти був

би зробив краще, — продовжував — як би не говорив Андрієві про мене. Ще може хтось непопкликий про це дізнатися?

— Не журися ним, отче, він дав слово чести, що буде мовчати. І хоч він не витривалий на біль, то мовчати вмiє і може.

Домашні щиро раділи з видужання священика. Мали багацько новостей розповісти. Ось нпр. у Кусе ле Буа є новий парох. Посадник приказав родині Кудрен повносити його меблі до помешкання, а коли вони відмовилися, завели їх перед суд у Шатлеро, але в суді їх звільнили. Із Пуатіє мусів утікати парох о. Прюль, бо якобінці хотіли повісити його на ліхтарні. Серед тріскучих морозів вивіз його візник Пті до Ажан.

— Отже і цей утік — промовив сумно священик. — А він чейже не наймит! Так що ж нам більше залишилося крім утечі?

— Треба перечекати, аж прийдуть кращі часи — сказав вуйко Момен. — Але я мушу тобі ще щось сказати: вони знають, що ти в нас.

— Хіба б Андрій зрадив? — вмiшався до розмови Марсель.

— Ні, він сказав лише своєму батькові, а цей розповів у гостинниці. Саме був там агент якобінців і, як мені донесли, вони вже щось задумують проти тебе.

— Гаразд вуйку — живо промовив священик, — ще сьогодні вийду від вас, я ж уже здоров.

— Щодо цього, то ні! — спротивився орендар. — Я вже знайду для тебе якийсь безпечніше приміщення.

— А як би так цю порожню клуню, біля замку, пан-отцеві? — піддав Марсель. — Ми там мали нашу печеру піратів. Стіл і ліжко є, а не знайде там його ніяка жива душа.

— Але чейже там ніхто не може мешкати — почав отягаючись орендар. Та хлопець був захоплений думкою, що його любий свояк перебуватиме

в печері, яку вони собі з Андрусем уладили. — Дякого ж печера піратів це найкраща криївка!

— Але ж чудово — засміявся священник. — Нехай буде по твоєму. Житиму в печері піратів.

— Але як ти туди дістанешся незаметно? — застановився орендар.

Але і на те мав Марсель раду. — Ти, отче, прощаєшся явно з нами всіми — почав. — А тоді сядеш на наш віз і я вивезу тебе з села так, щоб усі те бачили. Потім заховаю тебе в лісі, вночі вернешся назад і тоді заведу тебе до печері піратів.

— Гарзд! — сказав задоволено священник.

— Має хлопець голову на карку — похвалив його батько.

— Та ж це нічого незвичайного — боронився скромно Марсель. — Але, але: що ж буде з нашою великою Службою Божою?

— З нею мусимо почекати — відповів о. Кудрен.

Хлопець глянув на попечену руку і сумно: — Коби то лише я знав, нащо попік собі долоню?

На другий день перевели в життя план Марселя: о. Кудрен попращався голосно з усіма, Марсель вивіз його явно з села, а ніччю обережно повів до "печері піратів". Так і цим разом вивели яacobинців на сухеньке. І коли вони стали перешукувати дім орендаря, ціле село ствердило, що священник день перед тим від'їхав.

Нечувана просто була ненависть революційників до священників. Їм відбирали парохії, гонили з місця на місце, висилали на галери, на остров смерти, де каралися серед злочинців і вбивників. Більшість парохій була вже без священника, а всіх єпископів, що відмовилися скласти присягу, прогнано з дієцезій. До деяких парохій вислано священників відступників. Та хоча вони були ніби безпечні, то мабуть почували себе більш нещаслими, ніж оті гонені. А вже без сумніву найбільш нещасливим із-поміж них усіх був Жан Баптист

Гобель, що його революційний уряд зробив архієпископом Парижа.

13-го травня 1791 р. привезли його до собору Нотр-Дам у повозці замайні лентами. Повозку оточувала національна гвардія, а товпа вила з радості. Перший його пастирський лист починався словами: "Я, Жан Баптист Гобель, дотеперішній єпископ Лідди, ласкою уряду став архієпископом Парижа..." Дальший зміст листа хвалив революцію й підносив революційника Мірабо мало що не до гідности Отця Церкви... Так понизити себе може хіба, той, хто знехтував страхом Господнім, а в серці його взяв верх страх перед людьми.

На день 2-го жовтня революційники призначили повну ліквідацію тих священиків, що відмовилися від присяги. Все було приготоване, ватаги злочинців узброєно, лише чекали на знак. Вчасним ранком заревіли гармати, задзвонили дзвони, заторохкотіли барабани, — це мало означати, що "революційна батьківщина в небезпеці". Тоді ватаги кинулися на в'язниці й виломиди до них брами. Виволікли звідтам около дві сотні священиків та всадили їх на вози. Мали їх повезти до монастиря оо. Бенедиктинців на суд. Тисячна юрба ревіла дико на вид нещасних. Як божевільні вискакували на вози та знущалися в найбільш жорсткий спосіб над безборонними жертвами. Прозивали їх останніми словами, били молотами, шаблями, дручками. Коли один священик скочив із воза в юрбу, роздерли його на місці. Така сама доля стрінула двох інших. На подвір'ю монастиря, виволікли їх із возів та жорстоко повбивали. На другий день юрба вдерлася до монастиря оо. Кармелітів, де було ув'язнених стовісімдесять священиків. Коли революційники оточили нещасних, ті спокійні, рішені на смерть, зібралися біля вісімдесятсьоми-літнього архієпископа з Арль.

— Де архієпископ? — закричали дикими головами вбивники. Заки старенький архієпископ мав змогу вийти з кола, виступив о. протоігумен ма-

настиря з Паннуа, готов на смерть за свого владик-ку. Вже піднялися шаблі й топори над головою відважного священика, коли стримав їх старенький архієпископ.

— Я той, кого шукаєте, — сказав — а цьому дозвольте відійти. — Хвилина Голгофти вибила для Владики. Звиродніла юрба закричала його дальші слова і — облятий кров'ю старець — повалився на землю. — Моє життя жертвую за Гобеля — крикнув іще вмираючий, заки спис пройшов його серце. А тоді роз'юшена кров'ю товпа кинулася на решту священиків. Якої півтора сотні згинulo, тільки небагато врятувалося.

Якраз цього самого вечора, єпископ Гобель мав особливі відвідини. Якась закаптурена постать стала перед ним. — Єпископе Гобель, приношу вам поздоровлення від мученика — промовила тихо.

— Хто ви? — спитав єпископ-відступник дрижачим голосом.

— Я ваше сумління. Зречіться уряду, який дав вам не Господь, а диявол. Покутуйте. Відкличте присягу і помріть як мученик.

Таємничий гість приступив ближче до світла і відкрив своє обличчя: Гобель пізнав його. — Протоігумен із Паннуа! Чого хочете від мене? Коли дальше грозитимете мені, прикажу вас ув'язнити! — і вже тремтячою рукою сягнув по малий срібний дзвіночок на столі перед ним.

— Я не прийшов до вас, щоб вам грозити — відповів спокійно священик — я прийшов, щоб вас перестерегти. Своім послухом ви не забезпечили себе. Покищо ви потрібне знаряддя в руках революції та, коли вже гас використають, знищать і вас. Як будете потребувати священика, ось моя адреса. Правда, ви можете приказати мене по тій адресі взяти у в'язницю, як ваша воля, але можете й закликати мене до себе. І я прийду. Єпископе Гобель, рятуйте свою душу! Сьогодні помер один праведник за вас. Архієпископ з Арль віддав своє життя за вашу душу.

І як тихо прийшов, так тихо вийшов о. протоігумен із кімнати Гобеля. А архієпископ Парижа безсильно похилився в своєму фотелі й заплакав як безсила дитина.

**
*

Був день 20 жовтня 1792 р. Вечоріло. Осінній вітер здирав листя з дерев повними пригорщами та котив по замковому подвір'ї в Ля Мот д'Юсо. Двом хлопцям, що тайком просувалися біля кухонних вікон, бурив вітер чуприни, морозив обличчя, вдирався під плащі. Та вони не звертали на це уваги. Їх ціллю була кухня, де господарила товста кухарка. — Коли зависе пугач, добре — промимрив Марсель. — Та перше мушу перевірити, чи вона сама.

— Згода! — відповів Андрій, витягаючи з кишені кілька каштанів.

— Вперед! — і Марсель зник у коридорі. Хвилину панувала тишина, лише вихор свистів у коридорі і з кухні брязчала посуда. Нагло закричав пугач і рівночасно задзвонило кухонне вікно. Кухарка голосно крикнула й вибігла на поріг, знайти злочинця. Але на дворі не було нікого. Вона вернулася до кухні і завмерла: з ринки зникло одно печене курятко. — Духи! — прошепотіла смертельно бліда і перехрестилася.

При вузькому віконці нужденної кімнатки сидів о. Кудрен і дивився, як вихор крутив листям. — Уже й осінь — прошепотів сумно, — а як я сюди прийшов була весна. Хіба я сам не такий зів'ялий листок, що його буря зірвала з дерева життя й жене в закутину?

Нагло здригнувся: голосно заскрипіли сходи. Прийшли два хлопці, до яких він радо всміхнувся.

— Прийшли пірати — промовив Марсель — і принесли харчі своєму в'язневі. Чи готові ви, шляхетний графе, заплатити 100.000 франків? — спитав Андрій, понуро викривляючи обличчя.

— Жартуйте собі, — відповів сумно священик, — але коли б ви знали, як мені боляче сидіти ось тут у безділлі!

— Ще трішки терпеливості — потішив його Марсель. — Глянь, отче, ми принесли тобі печене курятко просто зі сковорідки!

— Чи мало воно якийсь зв'язок із вибитим вікном? — допитував священик.

— Ясно, — потвердив Марсель — чейже ми му-сіли якимсь робом відкликати кухарку з кухні.

— Ви ж знаєте, хлопці, я не хочу того! Твоя ма-ма присилає мені доволі всього.

— Так, але заки я це сюди принесу, воно майже зимне, а курятко ще таки гаряче. І сподіюся, що воно поправить настрої в'язня!...

Засіли в трійку біля стола і по хвилині з курят-ка залишилися тільки кісточки. Хлопці попрощалися і відійшли, а о. Кудрен залишився знову самим. Уже шість довгих місяців провів він у цій схо-ванці. Як дуже завидував селянам, які ранком їхали в поле до праці, а він, він міг вийти на хви-линку лише ніччю!...

Темніло, але не засвічував світла. Помалу з тем-ряви почали лунати голоси за ним, за священи-ком. Хворі й умираючі кликали його спаленими гарячкою устами, заблукані шукали пастиря, що звільнив би їх від терня та привів до череди, ді-ти просили хліба життя. Ввесь людський біль, го-ре, нужда проходили перед очима його душі. О-тець Кудрен застогнав та закрив руками обличчя. Що ж мені зробити? Чейже перший якобінець відведе його до тюрми! А з темряви почали зно-ву виринати постаті які він так часто бачив, у сні й на яві: закатовані єпископи і священики. Гляді-ли з докором на нього й питали: — Брате! Чому скриваєшся, длячого не підеш боротись і вмерти як ми?...

І в його вухах залунали нагло дикі вигуки роз-звіреної юрби: — На ліхтарню попів! Ударили ба-рабани, заскрипіла гільотина. Отець Кудрен зір-

вався з криком. — Ні, ні! Я не можу, я не маю відваги, я боягуз!

Темнота почала лякати його. Закрив віконце й засвітив лампу. Тоді взяв до рук "Життя Святих", відчинив на день 20 жовтня і почав читати, про св. Капрасія, єпископа з Ажан, якого переслідували погани і він утік та скривався в горах. Одного дня був свідком мученичої смерти молодій дівчині. І тоді почав благати Господа, щоб скріпив його Своєю силою, і щоб він не боявся вістити Боже слово. Повернув до міста і проповідував неустрашимо, доки не зловили його і не ув'язнили. Засудили його на смерть. Голова мученика впала під вістрям сокири.

Глибокий стогін видобувся з грудей священика. Дрижачими руками замкнув книжку і зірвався як до втечі. Він мусить утекти, зараз же втекти від тієї таємної сили, що втискається до його серця! Але руки його знову сягнули по книжку та стали гарячково перекидати сторінки. Аж знайшли місце, яке він щойно був прочитав: "Він устав, вийшов із кривки, вернувся до міста і проповідував неустрашимо Христове Євангеліє".

Кожне слово пекло мов розпаленим залізом серце, било мов молотом, надійшла рішальна хвилина. З нечуваною силою огорнула його туга за людьми, які кликали його, потребували його. Огорнуло бажання піти до них, допомогти їм. Але страх, аж до болю, давив його серце. Тіло покрит рясний, холодний піт. Це ж неможливе, ти йдеш на певну смерть! Утікай, утікай! — кричав кожний нерв і всі змисли. Впав на коліна перед Розп'ятим Спасителем, що Його освітлював невиразно промінчик лампи. З глибини душі просив: — Отче, як можна, відверни від мене цю чашу!

А десь далеко гуділи бубни, дико ревіла ненавистю товпа якобінців, скрипіла гільотина. — Отче, як можеш, відверни від мене цю чашу! — просив у розпучі священик. І нагло: десь зникли дикі постаті і рев, а він бачив лише постать Розп'я-

того. У висках перестало лопотіти, віддих успокоївся. Почав спокійно молитися. І зник увесь страх, наче нагло чиясь рука усунула його з душі й залишилось у ній тільки рішення підчинитись Божій волі. І обняв душу спокій і мир.

— Отче, не моя, а Твоя нехай буде воля — прошепотів священник, покірно схиляючи голову.

Опівночі о. Кудрен пішов до вуйка і відправив там Службу Божу. Ще тієї самої ночі в селянському одязі попрощався з родиною вуйків. Даремне старалися вони його задержувати. Помадрував у чорний, мовчазний ліс. Хто знає, може і на Голгофту! На світанку знайшовся біля кам'яного хреста, який так дуже допоміг йому шість місяців тому назад. Клякнув перед ним і почав молитися. Просив Господа прийняти в жертву його життя.

ЩОСЬ СТРАШИТЬ У МОНБЕРНАЖІ

— Скоріше, грубасе, щераз — приказував Роберт Барнар своєму братові Филипові. Цей глянув на нього спокійно й позіхнув так щиро, що його друг, Мартин Кордіс, який вирізував при вікні сопілку з верби, аж здивувався.

— Я цікавий, чи зможе він добре замкнути уста? — сказав до Роберта. — Ну, починай уже раз — знетерпеливився той. Филип знову глянув на нього флегматично, та коли побачив, що Роберт не жартує, почав відмовляти молитви хлопця-вівтарника.

— Може ввійти, — ствердив Роберт, — хоч і не без похибок воно.

— Але ж — зітхнув Филип — чейже я повинен відповідати священикові потихеньку.

— Тихо, але виразно, а не муркотіти, як ти це робиш. Панотець уже був відзвичаїв тебе від того.

— А подруге — продовжував Филип — ми ж не маємо священика, який відправляв би Службу Божу, бо той, що є, перестав цілком правити. То кому маю служити?

— Не маємо, але сподіюся, що невдовзі прийде до нас правдивий священик, то чи не буде тоді соромно, що ти вже забув служити?

— Ну, коли так... — Бо з Робертом не було жартів.

— Слухайте — сказав від вікна Мартин, — уже сьома година, а ніхто не дзвонить. Чейже дзвони не складали присяги революційникам?

— Чи знаєте, хлопці, — промовила одинадцятьлітня синьоока Марійка, що разом із мамою внесла до кімнати кіш із біллям, — що вже чотири дні

ніхто не дзвонив, але ви, погани, на це й уваги не звернули.

— Що ти кажеш, чотири дні! — розгарячився Роберт. — А хто ж це має робити, як наш дяк ніколи не буває тверезий?

— Я хотів би, щоб він упав раз до Клени, — сказав, злобно підсміхуючись, Мартин. — Холодна вода протверезила б його.

— Шкода, що майстер Касандр не вкинув його до ріки, — додав завзятий Роберт — тоді, як укинув був тих двох гультяїв.

— Це не по-християнськи — вмішалася до розмови мама Бернарда — бажати зла ворогові!

— Ми лише собі так подумали, — виправдувався Роберт, — але чому ж він не дзвонить? Ми ж не живемо в країні готентотів. Піду і пригадаю йому його обов'язки. Гайда, хлопці, зі мною!

І заки мати могла ще щось сказати, Роберт уже вийшов разом із Мартином. Тоді й Филип ухопив меланхолійно за шапку.

— І ти хочеш піти з ними? — спитала його мама Бернарда.

— Або я знаю? — забурмотів Филип. — Він так хоче, і що на те порадиш?

— Де він може бути? Очевидно в кімнаті якобінців при мості Жубера — сказав Роберт до Мартина. — То ходімо туди.

Чверть години пізніше Роберт валив із цілої сили до віконної шиби кльобу якобінців. Якесь жінка виглянула крізь вікно. — А що такого сталося? — запитала.

— Нехай вийде до нас дяк із Монбернажу, Кльод Паскаль — відповів Роберт.

— Важна справа — додав із поважною міною Мартин.

За хвилину вийшов дяк. Не держався певно на ногах. — Що сталося? — спитав загикуючись.

— Ви забули подзвонити на "Ангел Господній" — сказав Роберт.

— Уже від чотирьох днів ніхто не дзвонив — додав огірчено Мартин.

— Нехай вам чорт дзвонить! — забурмотів дяк.

— Чорт перешкоджений, то мусить це зробити за нього його челядник — сказав глузуючи Мартин.

— Його челядник? — зацукався Паскаль. — То може я маю ним бути? Не робить із мене дурня!

— І не треба! — запевнив його Мартин.

— Із дзвоненням, то вже кінець, — мугикав тяжко п'яний дяк. — Є лиш одна релігія, а це розум. Я вам це кажу.

— Ну, на релігії ви дуже добре визнаєтесь — закпив Роберт.

— Ух, ви прокляті гультяї! — розсердився дяк та погрозив їм п'ястюком. Але хлопці були вже далеко.

— Ну і що тепер? — запитав Роберт, коли вони станули вже на мості.

— Камінь до шиї й у воду — порадив Мартин.

— Було б добре, але то не по-християнськи — відповів Роберт.

— Шкода!

— Велика шкода!

Саме надійшов Филип, руки в кишенях. — Не хоче? — спитав.

— Ні, не хоче і не можна нічого більш зробити.

— А я маю раду...

— Яку?

— Самому подзвонити!

— Чудово — зрадів Роберт і обняв брата. — Але, як дістатися на дзвіницю?

— Я знаю, як — промовив Мартин.

Кілька хвилин пізніше вони входили до кузні Миколи Пюїса. — Майстре Пюїс — зачав Роберт — позичте нам два молоти.

— А нащо ж вони вам, хлопці? — засміявся коваль, обтираючи піт із чола.

— Ми їх дуже потребуємо — замнявся хлопець.

— Маєте ось тут, але чейже не схочете ними кого забити?

— Очевидно, ні!

Запасені молотами, хлопці зайшли ще до муляра Кордіє, в якого позичили драбини, а звіттам подались до церкви. Саме зійшов місяць і в його сьайві коцур Фелікс проходив потихеньку по дахах Монбернажу. Хлопці приставили драбину до церковних мурів так, що горішній щабель сягав ледве бічної нави. Роберт устроїв два молоти за пояс, поплював у руки і поліз драбиною вгору. Дальше ліз на чотирьох до середньої нави. Тоді випрямився і вхопився обома руками ринви. — Якщо вона трісне, то Роберт скотиться вділ — ствердив спокійно Филип. Але ринва видержала і Роберт став по ній спинатися щораз вище. Хвилину пізніше лежав уже насередині даху, а там знову став повзти дальше, хоч як сильно давили його молоти. Вкінці пристав перед дзвіницею. Один скок і вже сидів на вузькому руштуванні перед дзвонами. — Зроблене — зітхнув з полегшею. Тоді сягнув по молоти. Невдовзі три дзвінки удари дзвонів пролунали над домами Монбернажу. — Богородице Діво — почали молитися два хлопці, що сторожили біля драбини. — Якщо впаде, то буде по ньому — забурмотів Филип. — Бараняча голово, він не впаде!

І знову три удари над мовчазним селом.

— Богородице Діво...

Коцур Фелікс задержався серед своєї нічної променади та глянув за хлопцем на дзвіниці. Знову три удари. — Богородице Діво... Ця остання павза була коротка. Тепер заgrimіли два молоти в скорому такті по дзвінкій криці. Піт заливав хлопцеві очі, але він валив мов на алярм. Рамена почали умлівати, та Роберт не звертав на це уваги. Так довго ще ніхто не дзвонив у Монбернажі.

— Добре дзвонить — похвалив знизу Мартин.

— Може ввійти — ствердив Филип. А на вулич-

ках Монбернажу відчиняли люди вікна і слухали давно нечутих звуків. Багатьом блиснули сльози в очах.

— Господи, це ж хлопці! — закричала перелякана мама Бернар, залишила все й вибігла. У дверях стрінулася із своїм чоловіком, продавцем родини Августом, що саме по праці вертався до мів. — Що сталося? — спитав здивовано жінку.

— Хлопці видряпалися на дзвіницю! — крикнула і зникла в улиці.

— Вернуться назад — засміявся добряче. Став на слухувати голосного звуку дзвонів та радісно всміхнувся. Нагло зірвався і побіг до кімнати, звідки став бухати неприсмний сопух. — Але залізо, то ж могла вона була зіймати з білля — забурмотів, кладучи розпалене залізо на кухню. — І мусіло це бути якраз моє білля...

А дзвони все ще дзвонили.

— Хто це може дзвонити? — запитував сам себе коваль Пюїс, кладучи розпалений кусок заліза на ковало. — Цей звук виглядає не на дзвони, а на удари молотом.

Нагло задержався переляканий і залізо випало на землю. — Удари молотом. Тепер уже знаю, хто сидить на дзвіниці! Молодці з них!

Коваль підніс кусок заліза, кинув на ковало та став бити в нього молотом у такт дзвонів. А хлопець усе ще дзвонив, хоч піт лився йому з чола струмочками, а рамена ледве могли підносити молоти.

У клубі при мості Жубера яacobинці дуже заворушились.

— Хто це дзвонить у Монбернажі? — накинулись на дяка.

— Дійсно дзвонить — забелькотів переляканий Паскаль. — То нечиста сила. Чейже я сам замкнув дзвіницю і не відчиняв її від чотирьох днів. А тепер хтось дзвонить!.. — і він замовк, дрижачи зі страху.

— Ну, то хто ж це такий? — настоювали революційники.

— Хай Господь буде з нами — прошепотів тремтячи дяк.

— Не будь смішний — глузували з нього якобінці.

Дяк здусив склянку з вином, що стояла перед ним. Смертельна блідість покрила його обличчя. Хвилину глядів тупо на чарку, а там спорожнив її душком зі словами: — Чорт дзвонить у Монбернажі!

А дзвони дзвонили. Мужчина, в одязі волоцюги, що переходив саме мостом Жубера, потряс здивовано головою, опісля ж зложив руки до молитви і почав відмовляти Богородице Діво.

Змучений Роберт опустив нарешті два молоти. Дихав тяжко, серце, здається, підходило до гортанки, а рамена тяжіли наче з олова.

— Тепер буде йому тяжче злазити — пожалував його Мартин.

— Коли впаде, то зломить карк — ствердив філософськи спокійно Филип.

— Божа Мати, помагай йому! — молилася мама Бернар, не спускаючи з очей сина.

А Роберт почав уже злазити з бічного даху.

— Усе буде гаразд — потішав її Мартин.

— Увага! Кидаю на долину молоти! — закричав Роберт, стоячи вже на драбині.

— Коби лише не на мою голову — забурмотів грубий Филип.

— Тоді напевне поломилися б — засміявся Роберт, хоч який змучений.

— Хлопче, скільки я страху набралась через тебе! — сказала тихо мати, коли Роберт станув цілий на землі.

— Чейже хтось мусів задзвонити — відповів енергійно хлопець — і так щовечора не буду цього робити!

— Дали б тобі за це червоні, — засміявся Мар-

тин, — але тепер мусимо віднести молоти і драбину.

— Молодці з вас — привітав їх коваль Пюїс, відбираючи молоти. Витер руки з іржі і дав кожному з них велике, червоне яблуко.

При брамі муляра Кордіс, де світилася ліхтарня, стрінули вони молодого обдертого чоловіка. Аж здригнулися, коли той спитав їх: — Хто дзвонив у Монбернажі? — Роберт і Мартин були б дуже радо кинули драбину і самі втекли. — Хто дзвонив? — спитав удруге обдертий чоловік.

— Дзвони — відповів добряче Филип, заїдаючи зі смаком яблуко, що його дістав від коваля.

— А тими драбинами може будете красти черешні в саді о. пароха? — засміявся чолов'яга.

Роберт глянув на нього пронизливіше: — Ей, чи ви не є... — почав отягаючись.

— Очевидно, дякон Петро Кудрен, який раз помагав о. Прюлеві з'їдати черешні, що ви їх на-рвали...

— А тепер?

— А тепер я священник, що відмовився скласти присягу і длятого виглядаю оце як волоцюга. Думав я, що може придався б у Монбернажі і длятого...

— Ясно — перервав йому на радощах Роберт — а хіба я вам не говорив, що прийде знов священник, якому будемо служити? Завтра в четвертій ранку в stodолі Пасквієра. Підемо повідомити всіх, а ти, грубий, заведи отця до дому. Мати приладить йому нічліг.

— Добре — відповів Филип і пішов з о. Кудреном, а хлопці віддали драбину та побігли по людях. Протягом години знало ціле Монбернаж, за виїмком непевних і боєзливих, що завтра в четвертій ранку, в stodолі Пасквієра відправиться Службу Божу.

Цєї ночі Роберт довгий час не міг заснути. Своє ліжко відступили хлопці священникові, самі ж поля-

гали на сіні. Але не тому Роберт не міг спати. Широко відчиненими очима глядів у темряву. Знав, що дуже небезпечно скривати в себе священика. Могли за те навіть ув'язнити. Але того він не лякався, тільки думав про священика, якого червоні напевно вбили б, якби донебудь віднайшли. Отже вони не сміють його знайти. І вони, вівтарні хлопці з Монбернажу, мусять про це наперед подбати. Можна завірити Мартинові, Павлові Конвертіє, що грає на трубці, та Юрієві Віне, який — хоч малий — але на все знайде раду. Ну, та ще є й Филип. Роберт глянув на сплячого брата. Правда, Филип не багато допоможе, зате завжди спокійний, а це не раз пригодиться. Дамо собі раду з червоними — потішив себе Роберт, і заснув.

І отець Кудрен лежав також довгий час без сну. Від п'яти днів оце вперше спав він знов у ліжку. Від часу, як покинув Ля Мот д'Юзо ночував по лісах і горах. В остронь положених господарствах випрошував кусок хліба й кілька ковтків води. Довгий час не знав, куди власне має піти, аж пригадав собі, що о. Прюль мусів утікати з Монбернажу; тоді можна піти на його місце. То й прийшов сюди. А тепер подякував Господеві, що має безпечний дах над головою, а завтра знова відправлятиме Службу Божу. І священичі вуста тихо прошепотіли: — Зроби зі мною, що хочеш, Господи. Дай мені боротьбу, нужду, жертву, голод, холод, переслідування і смерть, як така Твоя воля. Я ж і є на те, щоб повнити Твою волю!

І ще дві особи не спали тієї ночі. Селянин Пасквієр та Лізета замітали величезними мітлами столу і приладжували стіл на вівтар перед Розп'ятим Спасителем. Лізеті спливали рясні слюзи з очей. Вона була господинею о. Прюля і тепер думала саме про бідного о. пароха, як то він десь скитається. Як радо приготувляла б вівтар, як би при ньому він правив, а так стоятиме тут чужий священик. Нагло прояснилося її обличчя. — Отець

парох лишив мені до переходу золоту чашу — промовіла. — Як же втішитися новий священик, коли матиме її до Служби Божої!

— Очевидно, втішитися — відповіла мати Пасквієра. — Що то ми всі значили б, як би не було в нас Лізети. Ти допоможеш тепер новому священикові, правда?

Велика була радість мешканців Монбернажу, коли збиралися в такій ранній годині на Службу Божу. Вже пів року не мали в себе Служби Божої. Перед Службою о. Кудрен багатьох висповідав, а потім усі спільно відмовили вервицю, а жінки співали побожних пісень. Радісно дивився священик на гарно прибраний вівтар, а коли Лізета подала йому священичі ризи і чашу, промінчик приємного подиву майнув його обличчям. Від часу своєї першої Служби Божої він не правив більше з правдивою чашою! Брати Бернар служили при вівтарі, а Филип відповідав голосно та виразно на превелике вдоволення Роберта. А коли священик по освяченні підніс угору чашу, приявні заплакали зі зворушення й радості, що Спаситель у своїй ласці й любові знову відвідав їх село.

Саме тоді дяк Паскаль виходив із кліюбу якобінців, то й станув як німий. Зачув спів побожних пісень у селі, де не було жадного священика, а отой запряжений певне не відправляв Служби Божої. Це не була звичайна справа. Перше дзвонили дзвони в замкненій дзвіниці, а тепер церковні співи вночі!.. І Паскаль аж затрясся зі страху, і хоч якобінець, перехрестився, мимо своєї волі, та прошепотів: — Нечиста сила! Щось страшить у Монбернажі!..

ТАЄМНИЧА СХОВАНКА

Думка такої таємничої схованки вийшла від Юрія, сина пекаря Вінає. Був він малого росту, але мав "голову на харку" і хлопці з Монтбернажу любили мати його при грах по своєму боці. На другий день рано Роберт побіг до пекарні на важну розмову з товаришами. Її вислідом була схованка в домі Бернарів. Муляр Кордіє, якому можна було завірити, відділив частину спальні хлопців окремою стіною. До схованки входили укритими дверцятами. Але ті дверцята не подобалися Юрієві, бо якобінці могли їх легко відкрити. Отже постала нова думка: вставити в двері стару, величезну шафу, а в задній її стіні вибити дверцята, яких напевно ніхто не знайде. І саме Роберт вставляв шафу, а хлопці придивлялися йому з мінами знавців.

— Не відвертай голови — напімнув його Филип.

Але Роберт не міг говорити, бо в устах мав дві шрубви, то й забурмотів тільки щось невиразно.

— Ну, тепер двері держаться міцно!

Хлопці перевірили, чи все грає, а Юрко скомаңдував до генеральної проби:

— Роберт є о. Кудрен, я буду міліціонер, а ти, грубасе, будеш твоєю мамою.

— Я буду моя мама — промовив глузливо Филип. Але Юрій був уже за дверима й побіг сходами вгору. Роберт і Филип посідали біля стола.

— А тепер будемо спокійно й невинно розмовляти. Тоді надійде Юрій-міліціонер. Ти, як мати, сховаш мене в шафі і зачиниш двері за мною. Зрозумів?

— Так!

— Починай розмову!

— Гарна погода сьогодні — зачав Филип.

— Нісенітниця. Гарна погода! Так не розмовляється зі священником. Я зачну.

Роберт достойно випростувався і промовив з поважною міною: — Пані Бернар, ваш син Филип журить мене. Він ні до чого, лінивий і їсть забагато...

— Та, їсти мусить, чейже хлопець росте — борила мати -Филип.

А ось задудніло на сходах.

— Він надходить — сказав Филип.

— Зле: він надходить — зганив його Роберт. — Воно мусить іти інакше. Ти маєш крикнути "якобінці" або щось інше...

— Кричати взагалі він не може — гостро сказав Юрій, що тяжким кроком увійшов до кімнати.

— Коли він закричить, зрадить усе. Він мусить цілком тихо зашепотіти "якобінці, отче, до шафи" — зрозумів?

— Якобінці! До священничої шафи, зрозумів! — повторив слухняно Филип.

— Туман! — замуркотів Юрій. — Ще раз!

Тепер пішло краще. Ще раз вияснивала мати Бернар священникові, чому Филип змушений так багато їсти, коли міліціант виходив сходами на гору. Вмить Роберт-Кудрен був у шафі, за дверцятами в задній стіні схованки. Мати-Филип зачинила двері, ще заки вбіг до кімнати міліціант.

— Ти повинен був іще скоріш зачинити дверцята — скартав Юрій грубого. Але назагал генеральна проба вдовoliла його.

У цьому ж часі вулицями Пуатіє штильгукав на двох милицях прошак. Часто задержувався, а там, постогнуючи, йшов далше. Якась милосердна жінка, підійшла до нього і дала йому кілька дрібняків, за що він подякував: — Нехай Господь заплатить.

Перед лікарнею для невилічно хворих, старець задержався і придивлявся пильно двом чоловікам

у якобінських одягах, що підходили до нього. А тоді зробив кілька скорих кроків і зник у лікарні.

— Дозволю копнути себе, Жане Плянїє, — сказав начальник округи — якщо це не був він!

— Думаєш, що той прошак це Петро Кудрен, Юріє Піорі? — відповів Плянїє, президент суду революційників.

— Всяка помилка виключена. Я пам'ятаю його характеристичну голову ще з духовної семінарії. Якийсь незаприсяжений мусів його висвятити. За-
раза на нього!

— Петро Кудрен у Пуатіє — свиснув крізь зуби Плянїє. — Скрізь шукаю цього лайдака. Якобінці в Шатлеро дійшли за його слідом аж до замку Де ля Мот д'Юсо, а там знова його десь згубили. Та коли він справді той прошак, то ми вже його маємо. Прикажучи зараз перешукати цілу лікарню. Тепер уже не втече.

І президент революційного суду закликав зараз міліціонера та наказав йому пильнувати лікарні і нікого з неї не випустити. Обидва ж революційники поспішили до станиці "Народньої Гвардії". Бо не було в Пуатіє більших ворогів Церкви і гірших її переслідувачів, як саме оті два священики-відступники: Жан Піорі й Жорж Плянїє, які за своє відступництво дістали від революційників визначні становища.

Тимчасом у лікарні о. Кудрен ходив від кімнати до кімнати, від ліжка до ліжка. Тут міг без перешкод сповнювати свої священичі обов'язки, бо серед хворих, призначених на смерть, не було зрадника. Якою радістю ясніли їх обличчя, коли він клав свою руку на розпалені чола, подавав гарячкучим напиток, а всім кількома словами додавав відваги. Одних потішав, других кріпив і скрізь залишав бодай крихітку любови до Божественного Спасителя. Вже кілька разів відвідував о. Кудрен лікарню і хворі нетерпеливо вичікували кожного ранку його приходу. Зустрічала його радісно і сестра Аве, яку революційники залиши-

ли дотепер на її місці, при невилічимо хворих. Вона ж сама ніколи не шукала священика, бо якраз цю їх лікарню якнайревніше перешукували революційники.

Отець Кудрен висповідав умираючого, витягнув із-під свого лахміття срібну касетку, відчинив її з пошаною і витягнув з неї Найсвятіше Тіло Спасителя.

— “Господи, негідний я, щоб Ти ввійшов під кривлю моєї душі, та скажи слово й виздоровіс моя душа”.

Тричі подзвонила сестра Аве, клячучи біля хворого, а на звук дзвіночка недужі підносилися на ліжках і віддавали в дусі поклін Спасителеві, що прийшов до них, потішити їх у їх нудді. Ледве умираючий запричастився, коли відчинилися з лоском двері і вбігла стара служниця, смертельно перелякана. — Ціла лікарня окружена народньою гвардією. Вони вже вдираються досередини. Рятуйтеся, отче! — закричала сестра Аве до священика. Перелякані хворі почали кричати. Одинокий о. Кудрен не стратив спокою. Вже лунали на коридорі поспішні кроки революційників. Двері до кімнати хворих відчинилися і здавалося, нема рятунку. Та в останній хвилині о. Кудрен побачив, що одно ліжко було вільне. На таблиці був напис Маршатер.

— Хто він такий? — спитав отець сестри.

— Помер. Сьогодні ранком ми занесли його до трупарні — відповіла вона. Вмить скочив о. Кудрен до порожнього ліжка й натягнув собі простирало на голову. І в тій же хвилині вбігли два жовніри до кімнати.

— Де ви сховали священика? — визвірилися до сестри.

— Тихше, спокійно, — відповіла сестра Аве, — тут лежить умираючий.

— Нехай — забурмотіли революційники — але ми хочемо знати, де тут є священик.

— Шукайте, коли думаєте, що він тут скрива-

ється — відповіла відважно сестра. — Побачите, що крім хворих і шпитальної прислуги — ви тут нікого більше не знайдете.

— Будемо шукати — відповіли. Заглянули під кожне ліжко, в кожний куток і вийшли. Коли годину пізніше, кленучи зі злости, покидали лікарню, о. Кудрен піднявся з ліжка і промовив весело:

— Я повинен бути вдячний Маршатові. Виглядає, що він своєю смертю врятував мені життя.

— Ви мусите залишити Пуатіс, отче — благала його сестра Аве. — Вас пізнали. Національні гвардисти знали ваше прізвище.

— Я навіть знаю звідки: — засміявся болісно о. Кудрен — мої любі колишні оо. браття пізнали мене, стрінувши перед входом до лікарні. Але будьте спокійні, в майбутньому не буде вже більше Петра Кудрена в Пуатіс...

— Втікаєте звідси?

— Ні. Але від сьогодні називатимусь Маршатер. Він не буде проти того, що я візьму собі від нього його прізвище. А приблуду-прошак, який кілька днів тому назад смертельно хворий приволікся до лікарні, в Пуатіс ніхто не знає.

І о. Кудрен спокійно продовжував даліше відвідувати хворих. За годину ж вийшов із лікарні штигількаючи прошак. Вечором вернувся до Монбернажу. Хлопці з запалом показали йому таємницю шафи, а о. Кудрен похвалив їх, що все так добре виконали.

Юрій Вінає не дармував. Треба було повторити загальну пробу. Тим разом головні ролі грали о. Кудрен і мама Бернар. Сам Юрко був міліціонером. Роберт піддав священникові тему до розмови про лінивого жеруна Филипа. Але на радість Филипові, мати Бернар справді з переконання сказала "Хлопець мусить їсти, він сильно росте".

Отже загальна проба випала знаменито. Як лише залунали кроки жандарма на сходах, священник зник у шафі, а мати Бернар зачинила за ним двері.

— Чудово пані Бернар, чудово отче — похвалив Юрій, коли о. Кудрен вийшов із шафи.

— Від сьогодні нема вже більш о. Кудрена — сказав священник. — Є лише Маршатер. А о. Кудрен помер сьогодні ранком у лікарні для невилічно хворих.

Здивовано гляділи хлопці на нього. Та коли він оповів події сьогоднішнього дня, похвалили його плян. Навіть мама Бернар уважала, що добре буде, коли перестануть вимовляти прізвище Кудрен.

Ніхто навіть і не думав, що ця криївка невдовзі їм пригодиться. Дяк Паскаль бачив, як прошак входив до дому Бернарів, то й мерщій побіг по яacobінців. Уже перед ним вислідив він, що в Монбернажі є ще один священник і що дзвони в замкненій дзвіниці та набожні пісні вночі, не є ділом сатани. А тому, що вже давно не довіряв родині Бернарів, то й прошак у їх домі видався Паскалеві підозрілим. Годину пізніше задудніли тяжкі кроки на сходах дому Бернарів. Яcobінці прийшли так несподівано, що ні священник, ні пані Бернар не подумали про криївку. Лише грубий Филип незвичайно скоро зірвався й відчинив двері шафи. І коли яcobінці, кленучи перешукували кімнату за кімнатою, о. Кудрен був давно у схованці. Вкінці залишили червоні дім, накинувшись з лайкою на дяка, що непотрібно стягнув їх до Монтбернажу.

Але священник мусів шукати іншого приміщення. То ж було б для нього великою небезпекою залишитися тут довше, бо невідомо було, чи на випадок нової ревізії вспіє він упорі скритися в схованці. То й перейшов о. Кудрен до Паскіє, що прийняв його радо зі щирого серця. А Жан Плянє, президент суду бігав по кімнаті сюди й туди, кленучи і лаючи національного гвардиста, який стояв перед ним та оповідав, як то дивно зник прошак у лікарні.

— Ви роззяви — лаяв Плянє. — Я не розумію, як він міг вам утекти. ,

— Він мусів хіба послужитися нечистою силою — виправдувався гвардист. — Навіть миш не могла б вийти незаметно з лікарні. Ми перешукали кожну закутину. Неймовірно, щоб він міг десь там сховатися. Ми ж заглядали під кожне ліжко.

— Під кожне ліжко... А в кожне ліжко ви дивилися?

— В ліжко? — зацікався гвардист — чей же в них лежали самі хворі.

— Так, а поміж хворими лежав Кудрен, даю на те голову — засичав ненависно Плянє. — Але я його спіймаю, бо як ні, то ви дасьте свою голову!

Здвигаючи раменами вийшов гвардист із кімнати президента. — Я не дам за те своєї голови — забурмотів до себе. — Той Кудрен починає мені не подобатися.

ОДИН ГРАЄ НА ТРУБЦІ, А ДВОХ ТРАТЯТЬ ТЕРПЕЛИВІСТЬ

Павло Конвертіс мов прикис біля печі в пекарні свого батька. Був холодний зимовий день, та з великої печі йшло приємне тепло. Очі хлопець примкнув, а самий цілком мов поринув у мелодію, грав на трубці чудову пісню про брата Якова, що не хотів ұстати, хоч грали на поранок дзвони. Всею пекарнею трясло від голосу труби. Проте воно не перешкоджувало якось ані пекареві Конвертіс, що місив у нецьках тісто на другий день, ані двом хлопцям, Мартинові Кордіс і Юрієві Вінає. Вони сиділи при столі й ұважно прислухувалися музиці.

— Гарний звук, треба признати—похвалив Мартин тоном знавця, коли трубач відложив інструмент, щоб хвилину відпочати.

— Так, досить голосно — подивляв Юрій.

— Брат Яків міг би був збудитись — засміявся майстер, не перериваючи праці.

— Ти міг би своїм "братом Яковом" будити ранком Монбернаж, коли отець Маршатер відправлятиме Службу Божу — порадив Мартин.

— Щоб червоні також про те дізналися — засміявся Павло.

Але хитрий Юрко був ұже іншої гадки. — Ні, не ранком — сказав він — але день перед тим міг би ти вечором заграти пісню, щоб люди знали, що наступного дня в stodолі Пасквіє буде Служба Божа. Крім того ти міг би заграти лише кілька тонів, якщо вона вже зачинатиметься.

— Чудова думка — і задоволений Мартин ударив малого Юрка так сильно по плечах, що той малоцо не покотився під стіл.

— Не зле, — прихвалив сам трубач — і коли мені при такій погоді не позамерзають тони, можна буде таке зробити.

— Мусимо ще обговорити цю справу з хлопцями Бернара — сказав живо Юрко.

Всі три вибігли з пекарні. "Брате Яків, брате Яків, чи ще спиш?" — свистав лікар Конвертіє і місив тісто з усієї сили.

Хлопці Бернара прийняли думку Юрка з одушевленням. Вечором розбіглися по селі й повідомили всіх про трубковий сигнали. Ледве вийшли з хати, як дзвінок при дверях викликав маму Бернар до склепу. Перед кошиками з яриною стояла якась жінка та шукала за голозкою зимової капusti.

— О, панна Гофро! — привітала її приязно Густа. Правду кажете, добра капуста до ковбаси. Скільки головок?

— Одну лише — відповіла сміючись дрібна жінка. — Але я хотіла сказати, що п. Фавро запитує, чи б Марія не могла прийти сьогодні вечором на пробу співу? Отець Кудрен, я хотіла сказати о. Маршатер написав нам нову пісню. — І почала її тоненько затягати: "Трішнику, навернися, кличе твій Господь тебе!"

— Справді, гарна — сказала Густа. — Марія rado прийде на пробу.

— Знаєте, скільки разів співаю цю пісню, все мушу подумати про о. Додена.

— Заприсяженого? — спитала здивовано Густа.

— Так, його. Я думаю, що він дуже нещасний. Всі ним погорджують. Ніхто не здоровить його на вулиці. А чей же він таки священник. Думаю, що коли б хтось пішов до нього і поговорив із ним, то...

— Так, але хто б це міг бути такий?

— Повинна би піти жінка — відповіла рішуче панна Гофро.

— Ба, але хто?

— Якась мати.

Знова задзеленькав дзвінок. Якийсь високий чужинець увійшов до середини. Мав на собі якийсь дуже непідхожий одяг.

— Чим можу служити? — спитала чемно мама Бернар.

— Не приходжу, як купець — відповів звучним, глибоким голосом. — Я продавець вина і можу вам поручити кілька його надзвичайних родів...

— Але ж я на правду не потребую — боронилася Густа.

— То гляньте бодай на поручення, яке мені дав добрий купець. Може ви знаєте його?

Нерадо взяла мама Бернар шматок паперу. Та заки ще стала читати, почервоніла: пізнала письмо. "Отсим потверджую, що п. Депре є чесним продавцем вина. Він дає добрий товар за низеньку ціну. До нього можна звертатися й мати повне довір'я. Франсуа Прюль."

Хто ж це пише? Прогнаний о. парох із Монбернажу поручає торговця вином?

— Хто ви, пане? — спитала мама Бернар, а коли побачила, що приходець поглядає непевно на жінку, додала сміючись: — Можете говорити цілком спокійно. Перед панною Гоффо не треба нічого за-таювати.

— То добре — відповів чужинець, — торгівля вином — тільки викрут. Я незаприсяжений священик. Моє прізвище Сос. Але в розмовах залишімо радше прізвище Депре. Червоні в Анжер перекидають усе догори ногами, щоб тільки знайти о. Сос. Дятого краще буде, якщо він на якийсь часок зникне.

— То ви, отче, приходите з Анжер? — спитала живо Густа. — Що ж поробляє там наш о. парох?

— То, що ми всі — незаприсяжені. Живе в укритті, відправляє Служби Божі по стодолах, а то й печерах, відвідує перебраний хворих і вмираючих. Така вже наша доля. Він післав мене сюди, щоб я розглянувсь серед праведних: може знай-

детсь десь для мене в'язанка соломи, на якій я міг би переспатись.

— Очевидно — промовила п. Гофро, — можете замешкати в мене, тут у мене доволі місця.

Заскочений, глянув священик на неї: — А знаєте ви, що жде вас, якщо б мене у вас знайшли?

Але стара, дрібна жінка тільки потрясла головою.

— Ну і що? Я не маю нікого на світі, а яка з мене була б християнка, якщо б я переслідуюваному священикові відмозила приміщення?

Священик стиснув щиро руку відважної жінки: — Господь вам віддасть, пані Гофро, а я приймаю. Щастя, що стрінув вас! Сьогодні переночую у пана Батен на мості Жубера в Пуатіс. Там є ще незаприсяжені, два брати Шартр. Я стрінув їх подорозі і вони завели мене туди. Але завтра вранці переходжу до вас, пані Гофро.

Ще домовилися, що о. Сосе відправить завтра в 5-ій год. ранку Службу Божу в stodолі Пасквіс. Жінки були дуже єдоволені з того, бо о. Кудрен уже кілька днів тому виїхав в околиці Пуатіс відвідати хворих і відправити Служби Божі. Тозаришив йому в його місіонарській подорожі відважний Густин чоловік.

— Отже в 5-ій, у stodолі Пасквіс — повторила мама Бернар. — Один із моїх хлопців буде очікувати вас уже пів до п'ятої на мості та покаже вам, отче, дорогу.

— Добре — засміявся священик, — тільки щоб він не перелякався мене, бо виглядатиму трохи несамовито...

На тому вони розпрощалися. А панна Гофро приступила до кошків із городиною та додала: — Мусите докинути мені ще дві головки, чи краще три.

Вечером над дахами Монбернажу залунали звуки труб. Скрізь відчинялися вікна, хоч зимно було, а Павло Конвертіс з даху пекарні, вигравав цілим серцем "Брате Яків, брате Яків, ти ще спиш,

ти ще спиш, а дзвони вже дзвонять, а дзвони вже дзвонять, бім, бам, бом, бім, бом."

П'ять бом — шепотіли мешканці Монбернажу. — Значить о 5-ій годині Служба Божа в stodолі Паскіє.

Павло дрижав зі зимна й дивувався, що тони трубки не замерзли. Але витримав у грі, доки не впевнився, що всі вже хіба знають: о 5-ій годині Служба Божа.

Дяк Паскаль, який саме тоді входив до клюбу в Пуатіє, щоб трішки загіртіся при такому морозі, забурмотів до себе: — Хлопчиськові не добре в голові, коли захочується йому при такому зимні на трубі грати!.

Наступного дня, пів до п'ятої ранком, стояв на мості Жубера грубий Филип і хунав у пальці, бо був сильний мороз. Саме Филип дістав від Роберта доручення очікувати тут о. Соєра та запровадити його до stodолі на Службу Божу. Филип повинен теж звертати увагу, чи хто з яcobінців, поліцистів або національних гвардистів не йде до Монбернажу. Тоді Филип має якнайскорше побігти до stodолі та перестерегти зібраних на Службу Божу.

— Повним бігом — забурмотів Филип, — як це можливе при такому зимні, де чоловікові ноги до хідника примерзають... Сподіюсь, що при такій погоді ніхто з червоних драбів не захоче йти до Монбернажу.

Филип сперся ліниво на поруччя мосту і знуджено глядів на місто. Усі вікна були ще темні. Отже нема небезпеки! Нагло здригнувся. Не мості залунали кроки і в слабкому світлі ліхтарні замазків синій капелюх, синя блюза й білі штани. — Національний гвардист — прошепотів Филип — Бігом! — І товстюк пустився втікати. Але зараз же завважив зі страхом, що гвардист теж приспішує кроку та цей стає кричати за втікаючим хлопцем: — А, зачекай но, хлопче, не біжи так скоро!

Але Филип забурмотів тільки "нема дурних" і замахав ногами так скоро, як іще ніколи в житті. Не допомогло: переляканий побачив, що не позбудеться гвардиста. Зробив ще кілька закрутів, біг найтемнішими вуличками в надії, що ворог може де зачіпить ногою сходи та поломить кості. Але надаремне, а вічно так бігти не можна ж було. Филипові вже забракло віддиху і він пігнав уже тепер просто до стодоли, щоб хоч в останній хвилині перестерегти зібраних на Службу Божу.

Тим часом у стодолі Паскіє зібралися побожні з Монбернажу в очікуванні священника. Частина проказувала вервицю за старим Жерве, а пані Фавро співала зі своїм хором побожні пісні. При вході до стодоли стояли чоловіки узброєні дрючками, бо хто його знає, чи не придадуться?

Повним бігом влетів Филип до стодоли й ледве міг промовити: — Він іде!!

— Священик? — запитав хтось із мужчин. — Та де — крикнув тяжко дихаючи Филип—національний гвардист!

— Національний гвардист! — заячили жінки. — Господи, пропали ми!

Але чоловіки тільки стиснули в жменях дрючки, а майстер Касандр, що стояв біля входу, закотив собі рукави сорочки, злобно підсміхуючись. І в тій же хвилині вбіг до стодоли гвардист, якого мужчини вмить оточили. Касандр приступив до нього, приглядаючись високій постаті жовніра.

— Чого тут хочеш? — забурмотів Касандр.

Але гвардист витер собі рукавом піт із чола і спокійно відповів: — Чого я хочу? Відправити Службу Божу. Я є о. Соє, чи то пак, хотів я сказати: о. Депре. Ваш хлопець згонив мене неймовірно! Я боявся втратити його очей, бо чейже ж у такій темноті сам не знайшов би я стодоли...

— Ви священник? — здивувався Филип. — Ну, не сподівався я стрінуги вас в уніформі. То й біг я як іще ніколи в своєму житті...

І обіцяв собі Филип на будуче ніколи не дати себе так легко вивести з рівноваги.

Мужчини підсміхались, а жінки відітхнули з полегшею. Майстер Касандр спустив наново, хоч із жалем, зачочені рукави: — З таким велетнем — забурмотів — варта було б зміритись.

А священник одягнув священничі ризи і приступив до віттаря.

Вечором того дня грав Павло пісню про сплячого Якова, і знову монбернажці довідалися, що на другий день о 6-тій годині ранку буде відправлена Служба Божа. Тим разом правитиме о. Кудрен, який тількищо повернувся зі своєї місійної мандрівки

Було двох у Монбернажі, які не чули гри на трубці. Це були два хлопці Мартин Кордіє й Роберт Бернар, які під час гри почали сварку.

— Це неправда, що ти говориш! — закричав Роберт і станув перед своїм другом із затисненими п'ястками, весь блідий.

— А я тобі кажу — відповів Мартин, що я сам бачив, як твоя мати входила на парохію до заприсяженого.

— Брешеш, драбел! — заскреготів зубами Роберт.

— А проте я сам бачив — повторив Мартин — і ганьба їй за таке!..

Роберт дико закричав, скочив на Мартина, перекинув його на землю і почав кулакувати, куди попало. По хвилині Мартин отямився і почав боронитися. Побитий і подертий вернувся Роберт додів. А коли мати стала допитувати, що сталося, хлопець відвернувся й мовчав. Опісля глянув на матір і, зацукуючись, запитав: — Мамо, чи це правда, що ти була сьогодні на парохії в заприсяженого?

— Так, я була — відповіла спокійно мама Бернар.

— Мамо!.. — застогнав хлопець. Смертельно блідий, побіг до стодоли та кинувся на солому. Тієї

ночі не спав. Раненько вийшов із хати: боявся стрінуги матір. Цілу годину мусів іще ждати, заки Паскіє відчинить stodолу. Роберт мовчки кивнув йому головою і приступив до вітваря, допомогти священникові одягатись. Здивований о. Кудрен поглянув на змученого, невиспаного хлопця. — Що тобі, Роберте? — спитав, але хлопець тільки потряс головою і мовчав. — Не можеш мені сказати? — допитував священник. — Відколи ж то Роберт має тайни переді мною?

Хлопець затиснув уста, та нагло захлипав і серед плачу вистогнав: — То через маму, бо вона була в заприсяженого.

Але священник зловив хлопця за плечі, глянув на нього поважно і сказав: — Хлопче, твоя мати не зробила нічого нечесного.

— Але ж вона сама сказала, що там була — повторив хлопець.

— Вона пішла в якнайкращому намірі — сказав священник. — А тепер прилагодь вітвар, люди вже збираються.

Хвилину пізніше почав о. Кудрен молитви, а хор жінок і дівчат заспівав пісню "Трішнице, навернися, кличе тебе твій Господь".

Чогось щораз то зацукіувався сьогодні Роберт, відповідаючи священникові, аж дивувався Филип, що служив по другому боці вітваря. А душу Роберта розривав сором, гнів і жаль. Він постійно думав про те, що його мати була в заприсяженого відступника. А при тому лунали в його душі слова священника: "Твоя мати не зробила нічого нечесного". І в душі хлопця почала будитися свідомість кривди, яку він зробив своїй мамі. "Трішнице, навернися, кличе тебе твій Господь" — це ж був він, Роберт, і до його завязаного серця стукала тепер Господня рука.

Ось саме вже закінчив священник читати св. Євангелію, коли в церкві постало замішання. Якийсь мужчина пропихався до вітваря, а всі перед ним несміло розступалися.

— Заприсяжений — шепотіли. Нехіть росла й помалу перемінилася в голосне: — Чого він тут хоче, отой заприсяжений?!

Отець Кудрен перервав Службу Божу й обернувся. Люди чекали, що прикаже викинути священика-відступника. Та о. Кудрен глядів мовчки на нещасного собрата, який перед самим вівтарем звернувся до людей та, отягаючись, підніс руку. В stodолі запанувала тишина. — Католики з Монбернажу — почав заприсяжений дрижачим голосом. — Я розумію вашу відразу, коли побачили ви на цьому місці мене, заприсяженого, священика-відступника. Але я прийшов, щоб тут перед громадою, до якої я вдерся, сказати щире слово. Ось я відкликаю перед вами присягу, яку зложив був революції. Письменне відкликання я переслав уже окружному командантові Пуатіс і генеральному вікарієві Бруневалеві. Маю тільки одне бажання: спокутувати свою похибку, як така буде Божа воля, своєю кров'ю і своїм життям.

Глибоке зворушення опанувало бідний Божий храм. Багато жінок плакало, а навіть і мужчинам блестили сльози в очах. А о. Доден говорив далше: — Коли б ви мене спитали, що спонукало мене до цього кроку, то знайте, що від року не було більш нещасливого чоловіка в Монбернажі від мене, заприсяженого священика. Та саме моє нещастя не спонукало б мене до цієї заяви. Страх, який привів таке страшне нещастя на моє священиче життя, стримував мене досі. Але сьогодні Господь прислав мені Свого післанця. Одна мати прийшла до мене і я не міг опертися її словам. Тепер стою перед вами і прошу: не відпихайте мене від себе. Коли б я міг ще донебудь вам придатися як священик, сповнилось би найгорячіше бажання мого життя!

Невимовна радість запанувала в stodолі. Отець Кудрен обняв зі сльозами в очах свого напевного співбрата. А найщасливішою з усіх була доб-

ра панна Гоффо. І не знає ніхто, скільки жертв і молитов зложила вона в дарунку Господеві за цього священика!

По Службі Божій, ідучи додів, вона протиснулася до мами Бернар і прошепотіла: — Люба пані Бернар, пришліть мені, будь ласка, ще дві головки капүсти. О. Доден буде теж мешкати в мене. Я вже з ним про все поговорила.

— Добре — засміялася мама Бернар — пришлю вам, але тим разом ви за них нічого не платіть.

— Які ви добрі — відповіла стара діва. — Я ждаиму тут на священика і поведу його зараз до свого дому.

Тільки що мама Бернар залишилася знов сама, як хлоп'яча долоня зловила її за руку і тихий голос прошепотів гаряче: — Вибач мені, мамо! — А пані Бернар притягнула, сміючись, хлопця до себе і промовила: — Ти дурненький хлопче, ти дурненький, дурненький хлопче!... — І здавалося хлопцеві, що ніколи ще мама не сказала йому такого любого слова, не виявила більшої любови.

Подорозі розшукав Роберт свого друга Мартина: ще ж мусів і його перепросити. — Вибач мені, що я тебе так потурбував.

Але Мартин тільки засміявся: — Перше: то я постарався тобі віддати, а друге: можемо колись повторити спокійно, які з нас осли!...

— Ти правду сказав — згодився Роберт від щирого серця.

МУЛЯР І ГУЗАР

Жан Плянїс, президент кримінального суду в Пуатіс, був у дуже поганому настрої. — Це скандал — гукнув злісно до старшини-поліциста, що стояв перед ним. — Я знаю з певного джерела, що — крім о. Кудрена — перебуває ще тут кілька незаприсяжених. Вони є в місті, на передмісті, а головню в тому проклятому Монбернажі. І той заприсяжений о. Доден письмом до окружного начальника відкликав свою присягу. Ви знаєте, що ті попи це найзавзятіші вороги нашої славної, революційної держави. Отже мусимо поступати рішуче. Фальшиве милосердя тут не на місці.

— Приказ, громадянине президенте, — відповів старшина.

— На них треба звернути пильну увагу. Перш-за-все треба поставити їй подвоїти стійку національних гвардистів на мості Жубера.

— Приказ, громадянине президенте.

— У Монбернажі треба несподівано перешукати всі підозрілі доми за незаприсяженими. Передайте це доручення поліційному бригадирові Карабенові. Він родом із Монбернажу, то їй знатиме, де кого шукати.

— Приказ, громадянине президенте.

— Головно шукайте за о. Кудреном. Він ходить переодягнений за прошака. Хіба мусить знатися з нечистою силою, що ви не можете його зловити!

— Приказ, громадянине президенте.

На другий день ранком, о. Кудрен саме вкладав на себе прощацьке лахміття, коли до кімнати вбіг переляканий Мартин. — На мості Жубера стоять

два національні гвардисти, здається глядають за вами, отче. Не йдіть до Пуатіє.

— Але я мушу, — відповів священник—у лікарні для невилічних лежить умираючий, який жде на мене.

— Нехай іде о. Доден або о. Депре, він має уніформ і його ніхто не посміє задержати.

— Безглуздя! — обурився о. Кудрен. — Для них теж небезпека не менша. Але буде добре, коли я дещо зміню свій одяг. Прошака вже всі знають...

Надумувався хвилину. — Слухай-но, хлопче, твій батько муляр, правда?

— Так.

— То я відвідаю його.

Стойки на мості нудилися. — Ніяка розкіш стояти тут при такому холоді — забурмотів один та затупотів ногами.

— Так, Жакю, це неприємність. Але як зловимо попа, дістанемо келих вина. А вином хіба не погордиш при таких холоді.

— Коли він надійде, не мине наших рук. Пізнаємо його в одезі прошака.

— Тихо, хтось іде!

— Але ж це не прошак, а муляр.

І справді мостом переходив, підсвистуючи, чоловік в одязі муляра, зі скринькою знадів'я на плечах. Добродушно кивнув головою обом гвардистам і хотів пройти мимо. Та один із них задержав його. — Гей, громадянине, чи не бачив ти в Монбернажі прошака?

— Прошака — здивувався муляр, — ні, не бачив. А хіба ж іще є взагалі прошаки в нашій славній республіці?

— Мені здається, що ти глузуєш собі з мене? — відбуркнув гнівно гвардист. — Іди геть!

— Спокійно, спокійно, я вже йду — закпив муляр і помандрував підсвистуючи до Пуатіє. Там скрутив на вулицю, де була лікарня для невилічно хворих.

Поліційний бригадир увійшов до склепу п. Бер-

нар. Густа спершу сильно налякалася, побачивши поліциста, але зараз весело засміялася і, подаючи бригадирові руку, сказала. — Ти мене порядно налякав, свояче! Я вже думала, що це ревізія.

— Злочинці звичайно жахаються на вид поліциста — зажартував Карабен. — Але на правду, Густо, я маю справу, яку мушу з тобою одною обговорити. Чи ми тут безпечні?

— Ходімо краще нагору. Тут може кожної хвилини ввійти покупець. А там нас ніхто не підслухає.

Нагорі свояк Карабен сповістив про доручення. яке дістав був.

— Можеш мені вірити — заскреготів зубами — шукати злочинців, це моя професія. Але вишукувати незаприсяжених, шпionувати наших священиків, віддавати їх під ніж гільотини, коли вони залишаються вірні Церкві, це не служба, а паскудство! Краще мені забратися з поліції взагалі!

— Хорони, Господи, не роби цього! Ціле щастя, саме в тому, що це якраз ти дістав таке доручення. Коли б це був хто інший, було б іще гірше.

— Але я мушу днем і ніччю перешукувати дом...

— Так, але ти можеш нас перед тим повідомити. І тоді ти там нічого не знайдеш. Ми вже постарасмося про те!

— Згода — відповів бригадир. — Та ще одно. Знаю, що незаприсяжений відправляє Службу Божу в stodолі Паскіє. Коли таке вже й до мене дійшло, то це знак, що мусите бути обережніші. Першзавсе перестаньте голосно співати. То ж чули вас аж на передмісті! Найкраще було б, як би ви збиралися вже на іншому місці...

І бригадир-сваяк попрощав Густу. А вона подбала вже про те, щоб люди заховувалися обережніше, так як це радив бригадир Карабен. Тільки дуже жаль їй було, що треба буде залишити спів при Службі Божій.

Добра сестра Аве з лікарні засміялася, як пізна-

ла о. Кудрена в особі муляря, що саме звійшов зі скринькою знадіб'я на плечах. — Що ж то ви хочете тут мурувати, отче?

А священник приклав палець до уст і прошепотів: — Тихше, сестро, я не сам — і вказав при тому на груди. Сестра впала навколішки, віддаючи поклін Спасителеві, Який мусів під таким переодрягненням, наче злодій, продиратись до них, щоб дарувати вмираючим вічне життя.

— У кімнаті ч. 3 очікує вас хворий — сповістила тихо сестра. — Йому щораз гіршає, ледве чи проживе ще день.

Коли о. Кудрен увійшов до кімнати, побачив, що має перед собою вмираючого. Молодий мужчина зі смертельно блідим обличчям, глядів блискучими від гарячки очима на дивний одяг священника. — Хто ви? — спитав дрижучим голосом.

— Я священник, що хоче допомогти вам у дорозі до Бога.

— Я вже дуже давно не сповідався—простогнав хворий, — я дуже великий грішник.

Та о. Кудрен поклав йому лагідно руку на чоло й сказав: — У небі буває більше радості з навернення одного грішника, як із дев'яностдев'яти праведників, що не потребують покути.

Вдячно глянув хворий на священника, який додав йому стільки потіхи й надії своїми словами. Нагло вмираючий випрямився, вдивився у священника й вистогнав: — Я знаю вас, отче, я був при тому, як єпископ висвячував вас на священника! Це було в ірландській бібліотеці. Внизу вили якобінці, а я тримав хрест... Я приніс той пошкоджений хрест і поклав на стіл, щоб той бодай трохи скидався на віттар. А ви поклали мені руки на голову і поблагословили...

Хворий застогнав і впав на подушки. Примкнув очі й лежав мовчки, наче завернув своїми думками в минуле.

—Любий друже,—сказав глибоко зворушений о. Кудрен, — я не забув ні одного дня, помолитися

за того, що в день мого свячення приніс на вівтар хрест. То й дякую Господеві з цілого серця, що можу вам сьогодні віддячитися!

Тепер прояснилося вже обличчя хворого і він почав говорити, але так тихенько, що священник мусів над ним нахилитись.

— Цього дня, коли це сталося в ірландській семінарії, я бігав довго без пляну й думки по вулицях Парижа. Давила мене відразу до злочину якобінців. Я втікав перед своїми нужденними кумпанями, втікав перед собою. Станув я на мості Секвани і глядів на брудну воду. Мусів сильно боронитися перед спокусою, скочити з мосту в глибінь. Там унизу мусів бути спокій. Там не було бридоти й нужди і думок, що мучили. Та щось гнало мене далше і я, з трудом, відірвався від пінливої глибини. І почав я вести життя, яке властиво не було життям. Дні проводив по нужденних коршмах та старався заглушити свою нужду вином. Спав по норах, у брамах, по каналах, під мостом Секвани. Лиш одне знав, що до своїх до-теперішніх друзів не повернусь ніколи.

Перервав, тяжко дихаючи, і ввесь затрясся сильним, гострим кашлем. Хустинка, яку приложив до уст, зачервоніла від крові. Милосердячись над ним, подав йому священник склянку води.

По хвилині хворий говорив далше: — Вкінці вступив я до війська, до гузарів. З ними боровся в Бельгії й Альзасі. Не було кращого їздця та сміливішого вояка від мене. Я доцільно наражувався на небезпеку, бо життя було для мене пuste й безвартісне. Скоро я авансував, став із підстаршини сотником. І тоді я ще більш очайдушно кидався між кулі й шаблі. Аж під Вормс трапив у мою грудь ворожий спис. Довго боровся я зі смертю. Напів вилікуваний, нездібний до бою, дістав відпустку і поїхав додів. Багато, багато літ не бачив я своєї матері, то в часі недуги огорнула мене туга за мамою. Та коли приїхав додів, мама

вже була померла. Хтось сказав мені, що вона померла з журби через мене.

Хворий знова зупинився. Священик пробував перебити його мову, та надаремне.

— Смерть матері проняла мене до глибини душі. Я скочив на коня й пігнав перед себе. Їхав і їхав, як ще ніколи в житті, без цілі, коби тільки даліше. Настала ніч, а я гнав далі в темноті, не дивлячись на дорогу. Кінь почав критися кривавим потом, та я не давав йому відпочинку. Вкінці кінь упав під мною. Сам я вдарився при тому сильно об камінь і втратив свідомість. Ранком знайшли мене лісові робітники в калюжі крові. Рани в легенях повідновлювались і викликали вибухи крові. Коли я прийшов до свідомости, лежав на цьому ліжку. А сестра Аве доглядала мене з такою любов'ю, як це робила колись моя мама. І коли сестра згадала про священика, я не міг сказати: ні. Що це саме ви тут біля мене, здається мені просто чудом...

Змучений старшина пірнув у подушки, а о. Кудрен обтер йому піт із чола. Кілька хвилин пізніше доступив хворий Божого милосердя у св. Тайні Покаяння, а сам Господь став своїм Тілом і Кров'ю кормом нещасного. І так колишній якобінець-безвірник, по бурхливому житті, щопиш на дорозі вічності віднайшов Божий мир. Свята радість прояснила обличчя вмираючого. У його очах відбилося світло, наче оглядали вони вже сяйво вічного Світла й Краси. Нагло вхопив він руку священика, що клячав біля його ліжка і молився: — Візьміть мій однострій, отче — вистогнав. — Я не потребую його більше. — І всміхаючись додав: — Ніхто вас не пізнає в уніформі гузара. Ніхто не посміє вас задержати. Крім того в кишені є шматок паперу...

Тяжкий напад кашлю затряс його тілом і струмок крові випливав з його уст. Отець Кудрен уділив умираючому св. Тайні Оливопомазання, але

під час неї недужий був уже непритомний. По хвилині відчинив щераз очі і прошептав виразно: — Хрест, я вирятував хрест...

Ще усміх явився на його обличчі й о. Кудрен примкнув йому очі до вічного сну.

Стійки на мості Жубера здивувались чимало, коли побачили, як цього вечора пройшов мимо них сотник гузарів, подзвонюючи острогами. Випрямилися на струнко, як тільки найкраще вміли, а старшина відповів їм відклоном.

— Чого він хоче в Монбернажі? — затурбувалися, коли їх минув.

Ей, коби вони це тільки були знали...

ПЕКАРЧУК ЗДОБУВАЄ КУРІНЬ

Бригадир Карабен додержав слова. Майже щоденно перешукували доми в Монбернажі. При цьому Карабен вимахував своєю шаблею й страшенно лаив контрреволюцію. Але завжди перед тим повідомляв своячку точно про годину й місце приходу ревізії а Густа дбала якось про те, щоб там і тоді він не знайшов уже нічого підозрілого. Було б усе йшло добре, та невдовзі справа погіршилася. Від якогось часу стали і яacobинці і національні гвардисти перешукувати доми на власну руку, то й часто бувало, що Паскіє серед ночі будив о. Кудрена, як на дворі революційники вже валили у двері прикладами рушниць. Тоді о. Кудрен, накинувши на себе найконецнішу одержу, вискакував вікном своєї спальні на подвір'я та звідти тайним виходом, вузькими і небезпечними доріжками втікав у гори, де проводив решту ночі у печері. Часами і в день не міг вернутися домів, бо біля дому стояли стійки, а по вулицях вешталася яacobинці й національні гвардисти. Треба навіть було залишити постійні Служби Божі в столі. Три священники, які скривалися тепер у Монбернажі, відправляли Служби Божі по домах мешканців села, де було дуже мало місця. Трубач Павло вигравав перед тим нові таємничі сигнали. А в Монбернажі вже знали, де буде чергового дня Служба Божа. Кілька жінок узали на себе обов'язок будити в своїй окрузі тих людей, які не мали годинника. До тих жінок належала також Лізета Давид, колишня господиня о. Прюля. Йй можна було вповні довіряти і тому всі дуже здивувалися,

коли одного ранку не явилися на Службу Божу до дому Бернара ні вона, ні хтонебудь із її округи. Кілька годин пізніше все вияснилося. Лізета прийшла до склепу Гүсти, поставила великий кошик на стіл та промовила крізь сльози: — Дорога пані Гүсто, когүт провинився в тому, що ми всі заспали. Він чогось не запівав сьогодні зранку. Тому я його зарізала, але не можу їсти...

— То ми вже самі цим займемося, — заглузував Филип, що стояв із Юрком біля прилавка — коли ви такі жорстокі, що завели звірину під гільотину.

А Юрко додав: — Я й не знав, що ви такі кровожадні, панно Лізето! Ви майже такі недобрі, як той кат, що стяв голову королеві.

Добра господиня священика закаменіла на мить, але зараз же наглим рухом стерла сльози з обличчя й почала проповідь до молодих глузунів. Та вони були вже за дверима.

Пані Гүста промовила поважно: — За таке не треба вам сварити на хлопців. Вбивство короля є для Франції найбільшою ганьбою.

На початку 1793 року прийшли жахливі вістки до села над р. Кленом. Королеві Людвикові XVI стяли голову на гільотині. Королева мучилася в понурій в'язниці Темплі, а їх сина Людвика, восьмилітню дитину, віддали шевцеві Сімонові на виховання. Сімон був п'яниця та замучував престолонаслідника просто на смерть і фізично і духово. Пані Гүста мала правду, що з таких гидких справ не слід жартувати.

Ледве хлопці вийшли, коли нагло відчинилися двері й увійшов п. Бернар, сильно чогось роздратований.

— Господи, що такого сталося? — спитала перелякана Гүста.

— Що сталося? — крикнув, — нова революція, проти революції. Як знаєте, я їздив у Вандею в торговельних справах. Отже там вибухло повстання! До одного села приїхали комісари вербувати до

війська. Але люди їх висміяли, а коли вони розсерджені вхопили за зброю, молоді хлопці напали на них і стали їх так основно бити, що революційники мусіли соромно втікати. То дало початок усьому. По селах і містах Вандеї задзвонили дзвони. Селяни вхопили молоти, коси й ціпи та почали виганяти червоних. Невдовзі постала ціла армія. Перед нею священики з хрестом у руці, мов із коругвою, за ними ж не лише чоловіки, але і старці, молодики, діти, дівчата. Господи, коби то я міг діждатися тієї хвилини, коли наша дорога Франція стане вільна від тих безбожних, червоних драбів! Але, але... Тож я спішуся до Паскіє, щоб оповісти о. Кудренові про нову революцію.

Пірвав шапку і вибіг. Наче полум'я від вітру, поширювалася на цілий Монбернаж вістка про повстання у Вандеї. Скрізь розгорялася надія. І люди ще побожніше молилися на тайних Службах Божих, молилися за перемогу для Христових воїнів. Кожум'яка Касандр зник одного дня зі села. — Він пішов до Вандеї — шепотіли люди. — Де він рубоне, там не поросте більш трава — закип Мартин Кордіє.

Також коваль Пюїсе здіймив фартух, загасив огонь у кузні, взяв найбільший ковальський молот та помандрував на захід. Революційники в Пуатіє ставали все більш і більш неспокійні. Дрижали зі страху, що і тут можуть звернутися проти них сокири й ціпи. Дяк Паскаль не показувався вдень на вулиці. Щолиш як стемніло дячище крадькома старався приєднати собі приятелів у Монбернажі. Заходив до домів, удаючи світця та оправдувався, що він не мав зла на умі, бо по правді, то він добрий християнин. Але селяни плювали за ним і відверталися з погордою від нього. Перед якобінцями лаяв знову ж дячище проклятих попів, які ніби були причиною повстання у Вандеї та, взагалі, неспокоїв у країні. І справді, революційники стали ще пильніше розшукувати

за незаприсяженими. Особливо президент кримінального суду кипів вогнем і сіркою з люті й страху, щоб лише не втік якийсь незаприсяжений.

Із весною прийшов до Монбернажу новий заприсяжений священик, бувший монах капучин. Дуже ревно взявся він наvertати свою "збаламучену" парохію. Дяк Паскаль дістав знов працю. Новий парох почав відправляти Служби Божі та посилав дяка скрізь, щоб запрошував на ті богослужбні людей. Але вони зачиняли двері перед шпіоном та висмівали його. Тоді священик-відступник взявся за інший спосіб.

Одного ранку вдерся до села цілий курінь національних гвардистів та загнав людей шаблями, списами та крісами до церкви. У безсильній злості люди мусіли піддатись брутальній перевазі. Лише кільком удалося втекти; до них належали Павло Конвертіс і Юрко Вінас. Роберт Бернар, якого змусили разом із братом піти до церкви, аж плакав зі злості. Та коли дяк зажадав від нього, щоб він служив священикові, хлопець відвернувся й аж заскреготів зубами: — Нехай мене краще вб'ють!

Та грубий Филип не брав справи так трагічно. — Це колись скінчиться — зашепотів до брата. Але той навіть не глянув на нього. Ще заки священик-відступник приступив до вівтаря, вийшов на проповідальницю та почав проповідь. Побачили спущені голови й затиснуті п'ясточки. спалахнув наглим гнівом та закричав на цілу церкву: — Я знаю, що ви прийшли сюди примушені. Та я кажу вам, що хто не приходитиме добровільно, цей у моїх очах є аристократом, а я не стерплю жадного аристократа в моїй громаді, як не зношу терня в моїх ногах. Хто на майбутнє не прийде добровільно, буде політично підозрілим, а з підозрілими в нашій республіці не жартують!

Загуділи люди в церкві. Але відступник удавав, що нічого не чує. Замість св. Євангелії витягнув "Монітор", часопис революційників, та почав чи-

тати статтю про злочинців і повстанців у Вандеї. Пригноблено слухали його мешканці села, але годі було вийти з церкви: всі виходи були обсажені червоними. Яксь їх частина порозлягалася в останніх лавках церкви, а частина сторожила ззовні.

Нагло зайшло щось неочікуване.

Підчас нападу два пекарчухи вповзли до варстату майстра Конвертіє і тепер сиділи й роздумували над тим, яку то витівку зробити червоним, щоб звільнити людей із церкви. Нагло Юрко підскочив і закричав: — Павле, а знаєш ти поклик на тривогу червоних?

— Знаю — відповів той. — Я чув його доволі часто, головно тепер, коли так багато жовнірів переходить через Пуатіє.

— А чи ти міг би його заграти на трубі?

— Очевидно!

— То мерщій принеси свою трубу і ходи.

Кілька хвилин пізніше хлопці бігли якнайскоріше до лісу на горі.

В міжчасі священик скінчив свою проповідь та приступив до вітаря. Саме тоді здалека пролунав поклик тривоги. Алярм виходив десь із гір і ставав щораз виразніший та ближчий. Люди поглянули на себе здивовано й по церкві пронісся шепіт.

— До лиха, та це ж тривога! — викрикнули перелякані національні гвардисти.

А трубка трубіла чимраз сильніше. Двері церкви відчинилися. — Національні гвардисти вийти! — кинув приказ старшина.

— Селяни з Вандеї — закричало кілька заляканих. Гвардисти вибігли з церкви, заметушилися та не знали, куди звернутись. Ворога не було видно. Але невідомо, чи не скривалися по лісах селяни, що кожної хвилини могли кинутися на гвардистів із своїми жахливими косами й молотами. Тож спасайся, де хто може!

— До Пуатіє! — закричав старшина і в дикому

поспісі пігнав курінь червоних крізь міст Жубера до міста. Але там ніхто не знав про тривогу чи про напад селян. Як лише національні гвардисти залишили церкву, мешканці Монбернажу вийшли поспішно з осоромленого Божого храму, вдоволені до глибини душі, що не мусять брати участі в Службі Божій відступника. Даремне апостат звертався до них від віттаря, даремне благав їх залишитись у церкві, даремне тратив то добрі, то лихі слова. Церква спорожніла і навіть дяк Паскаль вибіг із захристії та пірнув у бочку з водою, що стояла біля його хати. А люди, спершу здивовані, стали вже здогадуватися, хто це трубів.

Пекар Вінає стиснув кріпко руку Конвертіє та промовив: — Твій син зробив це чудово, пане маркізе.

— Маркізе? — здивувався той.

— А ти не чув, як отой запряженик поробив нас усіх аристократами?

— О! Так, пане бароне — засміявся Конвертіє та додав: — Чи не міг би ти кілька тижнів пекти хліб для моїх покупців?

— Дуже радо, — відповів зі сміхом Вінає, — але де ти вибираєшся, на літні ферії?

— Іду до Вандеї — прошепотів той, а очі йому засвітилися.

— Ти ж маєш жінку й діти! — напімнув Вінає переляканий.

— Саме длятого хочу помогти звільнити Францію від тих собак. Ти будеш опікуватися ними, як я піду, правда?

Вінає стиснув свого друга за руку і сказав твердо: — На мене можеш полягати!

Аж до вечора залишився дяк Паскаль у своїй бочці на воду. Щолиш коли стемніло відважився залишити кривку. Обережно оглянувся на всі боки та наслухував воєнних окликів і лопоту полум'я. Та коли не найшов нічого підозрілого, відітхнув глибоко, ввійшов до хатини й поклався до ліжка.

КОГОРТА САТАНИ

Літом 1793 року Пуатіє виглядало на військовий табір. У місті таборували цілі чоти, а то й курені у своїй дорозі до Вандеї, де вже кілька місяців ішла боротьба. І хоч селяни-повстанці були зле узброєні, проте боролися завзято косами й сокирами проти рушниць і гармат революційників. Тож коли три в Парижі: Марат, Дантон і Робесп'єр зажадали від уряду революційників, щоб він обов'язково здусив селянське повстання, нехай і при тяжких втратах, команда революційників післала туди західню армію. Її червоний генерал казав палити цілі села, а це знов давало селянам привід іще більше завзято боротися за Бога й батьківщину.

Як усі дотеперішні монастирі в Пуатіє, так і монастир Пресв. Трійці, з якого вже давно прогнано монахів, заняло військо. Жовніри вешталися скрізь: по каплиці, залах, подвір'ї. Пили церковне вино з великих келихів, які покрали з монастирської обителі. Декілька жовнірів присілося до раненого, що мав забандажовану голову й рам'я.

— Кажу вам — оповідав ранений піднесеним голосом — що Вандея це пекло, а селяни боряться як правдиві чорти. Господи, вмерти від кулі або від удару шаблі — це нічого. Але надітися на вилах, мов порося на рожні, чи бути протятим кося! Кажу вам, друзі, це пекло, справжнє пекло!..

Ранений схопився здоровою рукою за ковнір, наче забракло йому віддиху. Решта сиділа німо з побілілими обличчями. А він говорив дальше: — А попереду йдуть попи із хрестом у руці, а дика юрба дядьків товпиться за ними, наче б кож-

ний із них був архангелом Михаїлом. Кажу вам, товариші, коли б такий чорноризник попався мені в руки, то я скрутив би йому карк як курці. Наповніть келихи! Пиймо, браття! Тут живемо ще як у небі. А Вандея, це пекло і смерть!

— Перестань уже крикати — відізався на те один із републиканців. — Навіть наполовину не така біда з тією бандою у Вандеї. Багнет усе кращий за вила! Не роби з нас дурнів такою своєю балаканиною.

— Чванько — обурився ранений та плюнув у його бік на долівку.

Знову наповнили чарки. Стали грати в карти та кістки. Тут і там вибухали сварки, часто чути було проклони й сороміцькі слова. Хтось затягнув марсельезу, інші підхопили. Та враз сміх перервав спів: якийсь підпитий вилив келих червоного вина на себе. Його товариш став голосно глужувати з нього: — Карле, виглядаєш як сам боже-ський Марат, коли його заколола у ванні Шарльота Корде.

— Та бісовська Шарльота — запив зачіплений п'яниця — мусіла бути гарна!

— Мовчи, Карле — сказав інший — це небезпечна тема для патріотів.

— Та чому? — спитав заляканий — чейже можна жартувати? А Марат це кровожадна собака. Цілу Францію хотів поставити під гільотину.

— Ти п'яний! — погрозив інший. — Сотник казав би тебе розстріляти, як би почув таке.

— Ба, але його тут немає. Він напевно при своїй найдорожчій — зареготав п'яниця. — Пильнуйтеся, щоб самі не зайшли йому в дорогу, як надійде. Коли він п'яний, то дуже легко хапає за пістолю! Але Марат це таки кривавий пес. Такий, як той бультдог ось там.

І похитуючись попрямував до клітки, в якій був зачинений величезний пес. Станув перед нею, витягнув пістолю і закричав: — Марате, проклята собако, застрілю тебе.

Решта п'янюг приступила ближче та зо сміхом приглядалися жахливому та комічному видовищу.

Наглим рухом п'яниця відчинив дверцята, з клітки вискочив величезний пес і вбив йому зуби в рам'я. П'яниця закричав із болю, вистрілив і звірина впала мертва. Виючи з болю крутився поранений, та тільки дикий регіт лунав біля нього.

Вкоротці і ця подія пішла в непам'ять. Знову наповнено келихи. Червоне вино лилося струями. Гамір ставав щораз більше звірський і дикий. Ватага стала ревіти гидку пісню: "Все йде добре, все йде добре, на ліхтарню попів!"

Нагло відчинилися двері з бічного будинку на манастирському подвір'ї і серед виючої юрби, появилася якась стара жінка.

— Чого хоче тут ця запаска? — зареготав один.

— Громадяни-вояки — промовила стара дрижачим голосом. — У кімнаті над вами лежить важко хвора. Чи не могли б ви дрібку тихіше заховуватися? А може б і заперестали співати?

— Пісня не подобається тобі, що? — крикнув дико один революційник. — Але вона ще припаде тобі до вподоби, громадянко! А кращої музики на смерть нема! Гей! — обернувся до решти воєків: — співайте всі разом! Там лежить хвора жінка, яка замовила собі цю гарну пісню на смерть. Ану всі разом!

І з цілої сили залунала безбожницька пісня. З жалем відійшла стара. — "Все йде добре, все йде добре, на ліхтарню попів!"

Біля тяжкої залізної брами, що відділювала манастирське подвір'я від вулиці, переходив саме бідно вдягнений чоловік. Коли почув пісню п'янюг, на хвилину задержався.

— Когорта сатани — забурмотів. — Ваші ліхтарні не будуть ясніше світити, коли повісите на них священиків.

Спокійно пішов далі вулицею, що йшла до лікарні невилічно хворих. Був це о. Кудрен, що тією пізньою годиною примандрував із Монберна-

жу до міста, бо кілька вмираючих потребувало св. Тайн. Не переходив мосту, а перевіз його річкою один із хлопців. Таким робом о. Кудрен обійшов засідку мисливських собак, які даремне шукали за ним. Ніччю теж залишав о. Кудрен лікарню.

— Ах, отче — промовила сестра Аве, коли о. Кудрен збирався до виходу — вчора вечером був у мене один чоловік і просив, щоб ви зайшли до тяжко хворої, яка жде на вас.

— Хто це такий і де? — спитав священник.

— Це жахливе: — відповіла сестра — хвора лежить на піддашші бічного крила монастиря Пресвятої Трійці. А це крило, самі знаєте, заняли жовніри. Якщо пізнають у вас священника, ви пропали.

— У монастирі Пресв. Трійці — повторив помалу священник.

— Я мусіла вам про це сказати, отче, — почала сестра наново. — Але ви краще не йдіть туди. Це надто небезпечно.

Отець Кудрен поглянув на неї поважно і промовив: — Я поніс би мого Спасителя навіть крізь пекельні брами, якщо тим міг би спасти людську душу.

Знітилася сестра й похилила голову.

— Ви, отче, справді мусите туди піти. В другій годині буде ждати на вас біля монастиря одна жінка. Відчинить вам браму та заведе до хворої. Але будьте обережні: ніччю бігає по подвір'ї величезний собака...

— Буду вважати—обіцяв священник.—Може звійду іншою дорогою. На вулиці Вітряків жде на мене також іще одна важко хвора.

На башті вибила перша година, коли о. Кудрен вступив на вулицю Вітряків. Близько хатини, де лежала хвора, ждала вже на нього якась жінка.

— Поспішіться, отче, — підбігла до нього — з нею вже дуже погано. І ви маєте щастя: її чоловіка, фанатичного якобінця, немає дома. Вің ще

в кліюбі. Але загрозив своїй жінці, що коли застане біля неї священика, то не випустить його живим із кімнати. Тож треба нам поспішати!

— Гаразд — відповів о. Кудрен — ведіть мене.

Смертельно хвора жінка почувала себе проте незвичайно щасливою, коли священик вимовив слова розгрішення і мав подати їй Тіло Христа Господа. В пошані підняв о. Кудрен те Найвеличніше Добро, що Його носив біля себе місяцями. Вимовив "Ось Ягня Боже, Яке взяло на себе гріхи світу" — коли в тій же хвилині затріщали сходи й задудоніли на них тяжкі кроки. Хвора закричала пронизливо: — Ради Бога! Мій чоловік — утікайте, рятуйтеся!

Здавалося, священик не чув цього. Голосно проводив дальше молитву перед св. Причастям: "Господи, я негідний, щоб ти увійшов під кривлю мого дому..."

Двері з грюкотом відкрилися й до кімнати вкотився чоловік дикого вигляду.

— Що це таке? — почав непевним голосом, коли побачив священика з піднесеними вгору Найсвятішими Тайнами. Тоді зі скаженим криком пірвав стилет, що його мав при поясі.

— Що це...

Але о. Кудрен глянув на нього спокійно і промовив твердим голосом. — Тут є ваш Господь. Клякніть! "Господи, я негідна, щоб Ти увійшов під кривлю мого дому..." — продовжував молитву.

Хвилину революційник хитався наче звірина, що її вдарив топором різник. Нагло впав на коліна, не відважуючись більше глянути на священика, що своєю рішучістю відібрав йому всю його безличність. — "Господи, я не гідна..." — лунало голосно в кімнаті хворої і священик подав умираючій Найсвятіші Тайни. Опісля спокійно уділив їй іще св. Тайну Оливопомазання. Зніжковільний якобінець нишком залишив кімнату.

Била друга година, коли о. Кудрен станув перед залізною брамою монастиря Пресвятої Трій-

ці. Скрізь царювала тишина. З монастирського подвір'я не доходив ні звук. Всі вікна темні, лише на піддашші блимало слабе світло олійної лампочки. Правдоподібно там ждала хвора на священика.

Довго чекав о. Кудрен на жінку, що мала повести його до кімнати хворої, надаремне. На вежі вдарив годинник пів до третьої та не було нікого. Чи мав він піти туди сам? Але ж це було неможливе, йти туди без певного провідника, що знав би дорогу. Та о. Кудрен глянув знову на слабе світельце на піддашші, яке немов перелякане, кликало його. Там очікувала його людина в передсмертній тривозі. І він, священик, не міг рішитись відійти, не сповнивши свого обов'язку. Третя година. Не можливо довше ждати. За пів години зійде сонце, а він безумовно мусить повернутися над річку Клен заки настане день. Нетерпляче став трясти залізними воротами, наражуючись на те, що з-поза них міг би пес скочити на нього. Але скрізь було тихо. Щераз потягнув сильно за величезні штаби. І що це? Брама відкрилася так нагло, що він мусів мало не в останній хвилині відскочити, щоб уникнути її удару. Заскреготіли різко тяжкі залізні двері по каменюках вулиці. Намить закаменів і о. Кудрен. Тепер певно вискочить пес або якась інша біда з темноти! Отець міг іще втекти, але залишився. Чи смів він утікати, коли ніс Христа Господа вмираючому? Хтось поспішно йшов подвір'ям. Слабо блимало світло ліхтарні. Жовнір? Ні, це була жінка, яка проспала умовлену годину. — Ради Бога, отче, втікайте! — прошепотіла смертельно бліда. — Ви пропали!

— Піду, але перше занесу Спасителя хворому — відповів о. Кудрен рішуче. — Ведіть мене туди.

Дрижачи зі страху, пішла жінка перша. У світлі ліхтарні побачив о. Кудрен неживого собаку.

— Вони його вчора ввечером застрілили — зашепотіла старуха.

Ішли далі, коли нагло щось залоскотіло. Це

кілька жовніврів прочуналися зі свого п'яного сну. Голоси їх ставали виразніші. — Чи ти чув, Жане, хто це?

— Вандейці! — звірився шепотом хтось переляканий.

— Мовчи, дурна голово — крикнув інший, — це сотник, що вертається домів. Лягай і не лізь йому в дорогу.

По хвилині все знов затихло й о. Кудрен, входячи сходами на піддашша, чув тільки тяжке хропіння п'яниць. Так приніс він Спасителя до нужденної кімнатки.

— Манастирське вино врятувало вас, отче, — прошепотіла стара жінка, коли священник уділив був уже хворій св. Причастя і св. Тайну Оливопомазання. Світало, коли залишав манастир.

— Учора жовніри вчинили собі дикі забаву. Випили величезну бочку сильного бургунда. І це червоне вино врятувало вас.

Але о. Кудрен засміявся: — Не бургунд мене врятував, а Господь. Відчуваю, що Він простяг свою десницю наді мною.

Сходило сонце, коли священник доходив до човна. Мартин лежав на дні і спав. Коли о. Кудрен розбудив його, той закліпав очима до денного світла. А там випростувався, глянув на священика з докором і промовив: — Ви аж тепер! Та ж це небезпечно в часі дня. Якобінці нишпорять по всій околиці.

— Добре, добре, друже, але я не міг інакше — заспокоїв його священник. На другий раз веслуватиму сам. Не годиться, щоб ти ждав на мене цілу ніч.

— Е, перше, то я не ждав, а спав, друге ж — при веслуванні ви можете впасти в воду, а я не хотів би за таке відповідати.

— Як так, то в дорогу — засміявся душпастир і хлопець беззвучно вложив весла у воду.

СВЯТОТАТНЕ ДІЛО

Марійка Бернар із великою китицею золотистих квіток ішла все вище і вище на гору, у стіп якої притулилося село Монбернаж. Блискучі соняшні лучі оповили своїм слявом осінній ліс і він наче горів тим тисячним промінням. Кожної п'ятниці дівчатко йшло тією стежинкою, щоб замаїти свіжою китицею квітів хрест, що стояв на горі. Замаїти, а там відмовити вервицю з роздумуванням. У своєму доброму, співчуваючому серденьку, Марійка переходила всі страждання, що їх переніс Спаситель на Голготі. Марійка не любила перебивання в молитві, то й відвернулася, перелякана й лиха, коли почула нагло за собою дзвінкий хлоп'ячий голос: — Гей, мала дівчино, візьми мене з собою!

— О, це ти, Павле — відповіла нерадо Марійка — ти мене направили налякав.

— Прости мені, — засміявся хлопець. — А куди ти манджасш із такою величезною китицею?

— Несу її Спасителю в день Його страждань. Не думаєш, що годилося б потішити Його смуток?

— О, так, так, а головню коли квіти дає така люба, добра дівчинка.

— Ти кепкуєш собі, Павле, а це не гарно — напімнула його Марійка. Але, знаєш, думала я саме над тим, що коли всюди Спасителя так жахливо ображають, то Йому мусить бути приємно, коли хтось бодай виявить Йому дрібку любови.

— Правду говориш, дитино — сказав помалу Павло.

— Так і дивись, ось-ось прийдуть Великодні Свята й це буде рівночасно і мій великий день:

тоді я приступлю перший раз до св. Причастя. Отець Маршатер сказав так, а й мама годиться. Також і Филип іде зі мною. Я хотіла б щось доброго для Спасителя вчинити, щоб Він приязно залишився в моєму серці. І для того несучу Йому ті квітки. Цього року вже останні, але вони гарні, правда?

— Дуже гарні — потвердив приязно хлопець. — Але Филип повинен був іти в гори з тобою, коли й він невдовзі буде гостити нашого Спасителя.

— Ех, він!... — відповіло зі сміхом дівчатко. — Ти знаєш Филипа. Він зірвав кілька квіток і сказав мені: "На гору муσιш занести китицю сама". Бо піти туди зі мною, це вже було для нього за тяжко...

— Так, він здоровий товстюк — засміявся хлопець.

— Але де ти йдеш зі своєю трубою? — спитала дівчинка, дивлячись на той його інструмент як виблискує до сонця.

— Хочу трішки пограти в горах — відповів помалу Павло.

— Гей, знову буде тривога, як тоді, коли то дяк вліз до бочки з дощівкою? — засміялася Марійка.

— Тим разом ні. Хочу заграти пісню. Там угорі вона звучить далеко краще.

— А не міг би ти заграти нашому Спасителеві біля хреста? Це врадус Його — піддала думку Марійка.

— Добре, заграю!

За хвилину станули діти біля великого хреста. Христос споглядав із нього любовно на село в долині й наче підняв до благословення Свої руки над малими домиками села. На мить діти пристанули мовчки. Опісля Марійка поклала китицю у стіп Розп'ятого.

— А тепер ти — прошепотіла до хлопця з вагою, наче б то вони стояли в церкві. — Тепер ти заграй.

Малий трубач кивнув головою, взяв блискучий інструмент і загравав побожно релігійну пісню. Марійка слухала уважно, а коли хлопець відложив трубку, потрясла головою і сказала:

— Ти дуже гарно грав, Павле. Але длячого ти грав великодню пісню тепер?

— Дятого, що ніщо не може потішити Спасителя на хресті так, як великодня пісня — відповів малий музикант. Опісля обернувся і глянув на село над річкою Клен, що виблискувалася в осінньому сонці, на соломою криті доми.

— Може ті, там унизу, почули також пісню. Не думаєш, що це дало їм присмність почути щераз пісню про Воскресіння, коли скрізь так багато страждань?

— Ти сказав правду, Павле — відповіла Марійка. По хвилині додала тихо: — Ти грав певно також і для своєї мами, бо твій батько вже так довго у Вандеї...

Хлопець кивнув головою. — І щоб ти знала, Марійко! Але тобі скажу, чому я йду грати на трубі в гори. Тільки ти не скажеш нікому!... Правда? Бо хлопці могли б сміятися з мене. Але тобі можу сказати, бо ти не будеш сміятись, я це знаю. Я граю там угорі для батька. Вандея є далеко. Але, як думаєш, чи міг би він відчути, що я граю для нього, хоч своїми вухами не може почути?

— Він почує це своїм серцем — відповіла тихо Марійка.

— Ти це гарно сказала, Марієчко — втішився хлопець. Я радий тепер, що сказав тобі це. Знаєш, як би не те, що я обіцяв батькові, що залишуся при мамі, то вже давно був би я у Вандеї. Трубача чейже потребують селяни-повстанці. Лише часом стає так прикро, коли нема ніякої вістки від батька. А мати плаче, бо червоні починають перемагати і селяни не можуть устоятись перед їх арміями. Чи знаєш, як називають вояків, що ввійшли до Туро? Чортівськими колонами їх на-

зивають, бо вони вбивають, палять і не щадять нікого, навіть новонароджених дітей!

— Господи! — здригнулася Марійка.

— Ну, осел же я, що розповідаю тобі такі жахливі речі — перервав Павло і вдарився по устах. — Не думай про те. Нехай Господь має тебе в своїй опіці, я йду в гори.

Марійка німо кивнула хлопцеві головою, а той почав пнятися на вершок гори. Тоді вона клякнула біля хреста та продовжувала перервану вервицю. Молилася голосно, бо думала, що вона там сама. То їй сильно налякалася, коли почула нагло дикий, гидкий регіт і побачила біля себе дяка Паскаля.

— Ха! ха! ха! — реготався дяк. — Уже небавом прийде кінець вервиці, і квіток не потребуватимеш уже більше носити в гори: знищать усі хрести в цілій Франції. А на цей я вже давно маю око: буде добрий на підпалку. Ха! ха! ха!

— Коли зрубасте хрест, він вас уб'є — сказала дівчинка і глянула відважно на злого дяка.

— Дивись, кертці мають пазурці — заклик Паскаль.

— Ви недобрі, — сказала сумно Марійка — але я буду молитися за вас.

— Та за мене молитись, ти могла б так само добре, як за чортяку в пеклі — глузував даліше Паскаль.

— Як треба буде, зроблю і те — відповіла Марійка.

— Але це безпотрібне. Ціла молитва не потрібна — глузував Паскаль. — Передтим і я молився і постив, а сьогодні не молюсь більше, наїдаюсь і впиваюсь. А ціла та базіканина не має цілі — і повторив іще раз з наглою злістю — вона без цілі!

А тоді пірвав китицю з хреста, кинув на землю та потоптав ногами. Притім аж захлистувався від проклонів та блюзнірств. Марійка зблідла і сльози блиснули їй в очах. Дрижала зі страху і гніву.

Але клякнула перед хрестом, склала до молитви руки і сказала: — Отче, прости йому, бо він не знає, що робить.

І в цю ж хвилину з верху гори залунала великодня пісня, що її Павло посилав своєму батькові до Вандеї в привіті. Марійка встала, зірвала кілька галузок із бука й дуба та прикрасила ними пробиті ноги Спасителя.

А дяк Паскаль стинав ножем галузки з дерев. Працював так ревно, як іще ніколи від літ. І не спочив, доки не наскладав велику в'язанку осінню забарвлених галузок. Бо мав сповнити незвичайне завдання: мав прикрасити ними церкву на найближчу неділю, на велике свято. Заприсяжений священник доручив йому це. Цього дня в Монбернажі мало відбутися чудове видовище.

Що це таке діялося в Монбернажі?! На площі перед церквою вибудували майстри з Пуатіс трибуну. Цікаві діти стояли довкруги і подивлялися їй.

— Я знаю, що це таке: — сказав Мартин — на неї вилізе чоловік, що згинає залізо, ковтає вогонь або робить подібні речі.

— А може тут буде танцювати ведмідь? — подумувався Роберт.

— Це може бути також теля з двома головами, — сказав грубий Филип, — те, яке показували вже раз на ярмарку в Пуатіс.

Аж робітники прикріпили табличку з написом, що в неділю в 2-ій годині пополудні буде велике видовище, на яке всіх обов'язково запрошують.

То й нічого дивного, що на означену годину майже всі мешканці Монбернажу зібралися на майдані перед церквою. Очікували видовища та голосно висказували, серед сміхів і жартів, найособливіші здогади, що це за видовище таке буде. Якщо б знали, що їх на правду жде, то напевно ні один із них був би там не залишився...

Точно з ударом на вежі 2-ої години, примашерувала чота національних гвардистів зі списками й шаблями, крізь міст Жубера до Монбернажу.

Неохоче спозирали на них селяни. Лише грубий Филип не стратив терпеливості та загнував до Роберта: — Ти, здається, казав правду, про тих танцюючих ведмедів. Ось уже трублять до танцю.

Але старший брат Філіпа, Роберт відбуркнув гнівно: — Мовчи!

— Це пахне мені великим свинством — забурмотів Юрко до свого друга Павла.

— Ти повинен би щераз затрубити на тривогу, але сумніваюся, чи тим разом вони дали б себе на таке набрати...

У міжчасі вояки оточили мешканців Монбернажу так, щоб, як би хтось із них не хотів приглядатись видовищу, вже не міг би вийти з кола. Коли миркання і здивовані запити трішки притихли, обідраний санжюльот*) вискочив на трибуну і закричав: — Громадяни Монбернажу! Ваш священник хоче вам дещо сказати. Вислухайте уважно такого чесного і вірного священника!

І справді, на загальне здивування вийшов на трибуну бувший монах у своєму монашому одязі. Його обличчя було бліде, а очі палали неспокойним блиском. Товпа яacobинців і дяк Паскаль, що стояв у першому ряді, заплескали в долоні, тільки серед людей царювала непривітна тишина. Тоді почав говорити бувший монах: — Громадяни Монбернажу, хочу вам дещо вяснити. Ви бачите мене в одязі понурого фанатизму, одязі, що його я досі носив. Там, за монастирськими мурами, тужив я і мучився, доки не надійшов славний день свободи, рівності і братерства. І я вискочив із забитої брами на свободу. Я відклав цей одяг фанатизму і зложив присягу нашій могутній народній республіці.

І знов оплески гвардистів і одушевленого дяка. Всі інші задеревіли в ледяній мовчанці. Екс-капу-

*) Санжюльот - безштанько, так прозивали тоді згідно революційників.

цин говорив даліше: — Волею народу я став парохом у Монбернажі. Я правив Службу Божу як звичай каже. Сьогодні, коли свобода йде вперед великими кроками, не треба вже більше Служби Божої. Замість фанатизму має бути свобода і розум. Я відрікаюся свого священничого уряду та йду за прикладом великого єпископа Гобеля з Парижу, який перед національним конвентом скинув жезл і мітру. Так і я відкладаю тут перед вашими очима одяг фанатизму. Нехай живе розум! Нехай живе свобода! Нехай живе республіка!

При цих словах зірвав нещасний священник монаший одяг зі себе, кинув на землю та потоптав ногами. Залунали оклики обурення. Кілька чоловіків хотіли пірватися на святотатника, що прилюдно вирікся Церкви й віри в такий ганебний спосіб. Та Паскіє, що стояв біля, здержав їх:

— Не ваяйте своїх рук зрадником — заскреготів зубами.

Багато жінок плакали. Кілька осіб перехрестилися, наче хотіли відігнати від себе чортівську оману. Революційники стовпилися зі списками в руках біля трибуни, боронити зрадника-монаха. Задудоніли барабани та заглушили голос народу. Тоді на трибуну скочив знова обідраний яacobінець і вложив зрадникові вчистю яacobінську шапку на голову. Розлючені глядачі вибухнули сміхом та кпинами. Филип зашептав до брата:

— Та ж це теля з двома головами. На одній має бірет а на другій червону шапку...

Але Робертові було не до жартів і дав братові такого стусана, що Филип трохи не погнівався.

Чортівське видовище щолиш тепер досягло свого вершка. Залопотіли барабани, на площу вийшло кілька обдертих підпитих яacobінців. Чотири з них несли на плечах дерев'яний фотель, у якому сиділа безсоромно вдягнена і яскраво вишмінкована жінка.

— Місце для богині розуму — кричав один із революційників, що біг спереду як окличник. Ди-

ко зареготалися яacobінці, коли дяк відчинив церковні двері і вони внесли "богиню" досередини церкви. Глядачі завмерли з жаху й люті. З криком і ревом втиснулася товпа яacobінців, із люльками в устах, до церкви. Серед реготу посадили червоні вуличницю на престіл, з якого ще передтим дяк здіймив хрест. А тоді революційники впали навколішки перед повією, пускали дим із люльок, наче з кадильних і ревіли: — Молимося до тебе, богине розуму!

А монах-зрадник також увійшов і віддав шану новій "богині". Роз'ярені гнівом, гляділи на це чортівське видовище мешканці Монбернажу. Жінки плакали, чоловіки затискали п'ястухи, а хлопці підскакували зі злости. — Гей, хлопці, додому! Принесіть сокири й ціпи! — закричав хтось нагло. — Виженемо богохульників із церкви!

Це був молодий Дюпон. Умить окружили його яacobінці, скрутили йому руки та почали пхати списками перед себе. Цього не могли вже стерпіти мешканці Монбернажу: кинулися на узброєних із голими п'ястухами, але таким завзяттям горіли їх очі, що революційники налякалися і випустили в'язня. А тоді з усіх сторін залунали оклики обурення: — Вбийте її! Виженіть її зі села! Проженіть її з церкви!

Молоді хлопці виривали національним гвардістам списи з рук і тратували їх ногами. А такі були всі роз'ярені, що революційники розгубились і почали уступати. Вмить вигнали селяни п'яну товпу з церкви, а за нею пігнула з вереском розціхрана "богиня розуму". Дяк давно вже сидів у бочці на дощівку. Багато селян було поранених, але все те було для них нічим у порівнянні з почуттям, що такі відважилися показати червоним хлопські п'ястухи. Кілька жінок почали нарікати і пригадувати жажливі наслідки, які потягає за собою кожний такий бунт. Але молоді селяни сміялися з них і говорили, що така бійка варта і року тюрми. А там: як же могли вони стояти німо

і глядіти, як зневажають і кидають у болото святощі?

— Ходімо всі до хреста на горі — піддав думку Паскіє. — Мусимо перепросити Господа за зневагу, яку Йому вчинили оті!...

І всі пішли в гори. А там старий Жерве почав вервицю. Всі мужчини й жінки побожно йому відповідали перед Розп'ятим, що Його стопи прикрасила Марійка червоно-золотистими галузками,

По відмовленню вервиці старий Паскіє випрямився та почав говорити, а осінній вітер грався його сивим волоссям:

— Люди з Монбернажу! Сьогодні посоромлено наші святощі, нашу дорогу церкву, в якій нас хрещено і в якій ми приступали до Господньої Трапези. Поганьблено Господній престіл, викинено з нього хрест, а посадили туди безстыдницю. Ось стоїмо тут перед чесним хрестом нашого Спасителя та хочемо відпокутувати і перепросити Його. Ми готові витерпіти все, щоб лише надолужити зневагу. Коли нам відберуть масток, свободу, життя — не будемо нарікати. Страждання одиниці є нічим, страждання Церкви є всім. Наші серця можуть стратувати, але нашої віри не можуть нам відібрати. В тій годині присягаємо вірність хрестові, ради наших душ, якими має правити один тільки Господь. Присягаємо вірність хрестові ради наших дітей, за яких будемо ми відповідати. А Тебе, Господи, благаємо держи Свою десницю понад нами і над нашими дітьми.

Мовчки слухали мешканці села слів старого Паскіє. А навіть уже тоді, коли він скінчив присягу, не відізався ніхто. Всі щераз упали навколішки і словами, які чув один лиш Господь, славили Його і присягали Йому в своїх серцях до смертну вірність.

Мовчки сходили крізь темніючий ліс долину, де в вечірньому сутінку тонули їх хати. А Марійка Бернар приступила до Паскіє і шепнула йому довірою: — Дяк Паскаль сказав, що він

зрубає наш хрест у лісі і спалить. Це не може статися, правда?

І з великим страхом в очах взяла старого за руку.

— Не бійся, Марійко на таке дяк не відважиться!

— Бо хрест напевне вбив би його — зітхнула цитина, потішена такою певністю старця.

ДОНОЩИКИ

Був поганий день лютого 1794 року. Бабета Фавр, прачка з вулиці Францисканців у Пуатіє, прасувала саме старі, полатані штани. Працювала з такою ревністю, що майже не чула балаканини сусідки, яка зайшла до неї на "годинку" розмови. Бабета не мала до неї особливішої симпатії, бо сусідка не втішалася доброю славою та нераз любила заглянути до чарки. То й тепер завоняло горівкою по кімнатці, коли п'яничка приступила ближче, щоб оглянути зношений одяг.

— Які ж нудженні штани прасуєте, сусідко! — промовила.

— Це штани доброго патріота — відповіла коротко прачка, бо саме сьогодні вона мала особливу причину скоротити предовгі відвідини сусідки.

— Очевидно — відповіла ця не переймаючись. — Найкращі патріоти, мають найгірші сорочки і сьогодні пізнається по підраній сорочці чесний характер.

— Не кожний чесний чоловік мусить мати підрану сорочку — сказала Бабета, глянувши крадькома на новісінький одяг сусідки. В тій хвилині задзвонив дзвінок і до хати ввійшов чоловік із кошиком городини в руці.

— Погана погода сьогодні — буркнув і стріпав з ніг брудний сніг.

— Так, — відповіла Бабета — прошу йдіть до кухні і візьміть собі чашку кави. Я зараз там прийду і заплачу за городину.

— Добре — і продавець зник у дверях.

— Вам мусить добре поводитися, панно Бабето, — почала знов сусідка — коли гостите когонебудь кавою. А в інших...

— Ну так, інші мають різні інші способи! — відповіла з досадою прачка.

Але сусідка знову наче не розуміла та балакала невинно даліше.

— Але і для нас настануть кращі часи. Якось то казав один у клубі якобінців, що коли переможуть хлопів у Вандеї, прийдуть знову кращі часи. Тоді дістанемо більше м'яса, яєць, масла й усього, що сьогодні така рідкість. Але передовсім треба знищити аристократів і незаприсяжених. Тоді настануть справді кращі часи у Франції. Так сказав якобінець.

Знов дзвінок. Тим разом увійшов коминяр.

— Погана погода сьогодні — сказав.

— Ради Бога, не побрудіть мені білля — попередила його перелякана прачка. — Йдіть сюди, а там знайдете сходи на дах.

Жінки залишилися самі, і сусідка говорила знову, хоч Бабета не відповідала їй ані слова. І знову: за хвилину відчинилися двері. Ввійшов пекар, згадав про погану погоду, а Бабета випхала його скоро крізь двері.

— Бачите, мушу піти до кухні — звернулася до сусідки.

Але ця відповіла добродушно: — Ідіть, Бабето, я зажду, маю багато часу.

— Ой-йо-йой! — застогнала гнівно прачка. Але до кухні не пішла, зате взяла нову сорочку, розпростерла її на дошці до прасування й покропила водою. Стояла мов на розжарених вуглях, а сусідка говорила даліше про погоду, високі ціни, чудову майбутність. У міжчасі дзвонив раз-по-раз дзвінок. Прийшов прошак, носій вугля, продавець лапок на миші. Всі вони згадували про погану погоду і зникали за кухонними дверима.

— Але тепер ви дійсно мусите піти — промовила Бабета рішуче й поклатла останню випрасовану сорочку на інші.

— Так, так, я вже йду, — відповіла балакуха, не хочу нікому забирати дорогого часу. Але ще

перед тим... — вона трохи зацукалася. — Я знаю, що ви чесна людина, Бабето. Чи не могли б ви мені зробити прислугу?

— Яку саме?

— Господи, говорять, що тут є багато незаприсяжених, а за схоплення кожного з них дають нагороду 50-ти франків.

— І? — гостро кинула Бабета.

— Не хотіли б ви мені допомогти знайти одного?

— І ви не соромилися б за 50 франків віддавати людину катові?... — гнівно спитала Бабета.

— Що з вами? — здивувалася невинно п'яничка. — Чей же я бідна! А крім того незаприсяжені шкодять народів. То це навіть патріотичне діло видати такого!

Прачка аж дрижала зі злости й ледве могла опанувати себе, щоб не виявити свою відразу. Відчинила дверцятка від печі і гнівно штовхала палаюче вугілля. А сусідка приступила ближче й покванно зашепотіла: — Отже, коли довідастесь про незаприсяженого, скажете мені?...

— Ради Бога, відсуньте голову від вогню! — скричала нагло Бабета.

— Чому? — спитала здивовано сусідка.

— Бо може наступити вибух: від вас же аж бухас горівкою.

П'яничка мов закаменіла, коли саме знову відчинилися двері й увійшов крамар домашніх речей.

— Погана погода сьогодні — сказав, а Бабета ввела його до кухні.

Сусідка засміялася злобно: — Погана погода, — і аж заходилася від реготу — погана погода сьогодні! Ха. ха! ха! Тепер я вже розумію. Та ж це кличка! Можна заглянути, що там діється у вашій кухні? До побачення, пані Бабето! Я знаю вже, що мені треба знати... Ха! ха! ха!

І з гидким реготом п'яничка вийшла.

А в міжчасі в кухні Бабети сиділо особливе товариство: прошаки, ремісники, крамарі. Всі вони були "незаприсяжені" священники, які відвідали

саме Генерального вікарія дієцезії Пуатіє, протоігумена де Брюнваля, у його схованці, що була саме в домі прачки. Усміхаючись, приглядався він хвилину привним, що своїм перебранням і зібранням у кухні дивно якось виглядали. Та зараз же обличчя Генерального вікарія стягнулося болем. Він споважнів і промовив: — Любі браття! Я попросив вас сюди у важну пору. Всі ви знаєте наше положення. На голову кожного з нас наложена ціна і мусимо числитися з тим, що знайдуться люди, які схочуть заробити ті юдині гроші. У багатьох містах Франції виловлюють священників, ув'язнюють їх і ведуть під гільотину. З дня на день переслідування набирає гостріших форм. Що думаєте, дорогі браття, чинити в обличчі такої великої небезпеки?

Хвилину панувала тяжка мовчанка. Опісля встав один із них, сивенький старець в одязі прошака, та промовив: — І в цьому новому положенні-небезпеці будемо повнити наші обов'язки!

Шепіт одобрення пронісся між привними, а "коминяр" о. Сосе крикнув живо: — Ви правильно сказали, о. крилошанине Монбиф!

Але далі встав о. Амвросій Шартр, носій вугілля: — Ніхто не може мені закинути, що я боягуз, а на свій спосіб о. крилошанин каже правду. Але чи є воно нашим обов'язком просто бігти катові під ніж? Немає сумніву, що — скорше чи пізніше — нас усіх переловлять, коли й надалі будемо відправляти Служби Божі й уділювати св. Тайн. Та коли ми це залишимо, ще краще переодягнемося, то ніхто не пізнає в нас священників.

— І ви поважно таке говорите? Хочете справді перестати відправляти Служби Божі й душпастирювати? — спитав Генеральний вікарій дрижачим голосом.

— Так, це моє рішення. І я пропоную, щоб ми всі так рішили. Через надмірну ревність одиниць не повинні страждати інші.

— Згоджуюся з моїм братом — відізався отець

із ланками на миші, о. сотрудник Жан Шартр. — Ми не можемо більше відправляти Служб Божих. Через таке наражуємо вірних, що приходять на Служби Божі, на найбільшу небезпеку. Вчора я сам був свідком жахливої події. Дівчина з передмістя переходила через торговицю, як перекушка нагло зверещала: "Загримайте її! Вчора ранком вона була в Бюксероль на Службі Божій. Я пізнала її, коли вона виходила разом з іншими зі стодоли, де відправляв незаприсяжений". Миттю оточило дівчину кілька обідраних яacobінців, зловили її за руки і хотіли змусити, щоб вона клякнула і просила пробачення. Та дівчина відповіла спокійно: "Так, я була на Службі Божій, але задля цього не потребую просити у вас прощення". Те, що потім сталося, було жахливе. Товпа кинулася на нещасну, пірвали її за волосся, кинули на землю та почала топтати ногами. Національні гвардисти кололи її списами, різники кидали на неї різницькими топорами... А там поволікли її до Марійської церкви, встромили їй голову в начиння зі свяченою водою, де б вона була напевно втопилася, як би в останній хвилині не надійшов був бригадир Карабен і не звільнив її. Її обличчя було вже зовсім почорніло, стільки води наликалася! Вона зімліла, коли її увільнили... А тепер питаю вас, отці, чи можемо ми на майбутнє наражувати наших вірних католиків на таку небезпеку?!

Але тут устав о. Соє і заговорив піднесеним голосом: — А я вас питаю інакше, браття. Чи ми маємо наразити наших вірних католиків на втрату віри? Чи ми маємо залишити їх без сили й потіхи в тих нещасливих днях? Хіба в перших віках християнства священики не відправляли Служби Божої, хоч грозили їм за те страшні муки? І тепер настав час переслідування. Наші стодоли, печери, кімнати, в яких стоїмо перед вівтарем, це наші катакомби. В них кріпиться Господь своїх пастирів і їх черідку. Коли відберемо людям Безкровну жертву, відберемо їм силу захоронити

свої душі і душі їх діточок у боротьбі проти пермагаючого ворога!

Майже всі приявні заплескали в долоні. Задуманий канонік кивнув кілька разів головою. Але о. Жан Шартр сказав: — І поміркованість є чесною.

— А за нею дуже часто криється страх — гостро відпалив о. Сос.

Генеральний вікарій закінчив їх суперечку словами: — Ми всі знаємо, що обидва брати Шартр не належать до страшків. Вони вже не раз виявили відвагу і готовість жертви. І ніхто не може робити їм закидів щодо їх поглядів! Тож прошу далше висказуватися. Ось нпр. ви, о. Доден, що ви про те думаете?

Запитаний відповів тихенько, при чому сильно почервоніло йому обличчя: — Я вже раз зі страху зложив присягу революційному урядові, то й не почуваюся покликаним, закидати комунібудь із приявних брак відваги. Та коли питаєте, відповім, що буду і на майбутнє відправляти Службу Божу та дякуватиму Господеві, якщо дасть мені нагоду відпокутувати мою провину мученицькою смертю.

Слова бұвшого заприсяженого викликали в усіх виїмкове, велике враження. А о. Брюнваль говорив далше: — Прошу ще нашого брата Кудрена сказати свій погляд.

Запитаний устав помалу і з блиском в очах промовив дрижачим голосом: — Я наймолодший із-поміж вас, та свій погляд можу висказати одним реченням: я буду також відправляти Службу Божу, бо інакше й не знав би, нащо взагалі одержав я св. Тайну Священства!

Генеральний вікарій притакнув рішуче і промовив: — Це і мій погляд. Отже ми будемо і на майбутнє відправляти в укритті Служби Божі, та — при цьому — при відвазі будемо також обережні.

Саме в тій хвилині відчинилися двері й увійшла сильно червона прачка.

— Пробачте, що перешкаджаю, — сказала не-
сміло, — але буде краще, коли розійдетесь. Моя
сусідка, що була в склепі, щось підозріває. Ви зна-
єте, що на голову кожного з отців наложена наго-
рода і я думаю, що сусідка дуже радо хотіла б
заробити собі на горівоньку...

Залунали оклики обурення. Два більше переля-
кані зірвалися. То Декоративний вікарій говорив
дальше спокійно: — На цьому закінчимо наші
сходини. І підемо далі до своєї праці, як не-
редтим ішли. Проте, в обличчі великої небезпеки,
я не хочу нікого змушувати, якщо хтось має ін-
ший погляд.

І він глянув крадькома на братів Шартр. Та о.
Амвросій, старший із них, промовив поважно:
— Ми не будемо вирізняватися з-поміж вас і до-
кажемо, що і ми не страшки.

Отець Генеральний вікарій стиснув обидвом от-
цям сильно руки і сказав потиху: — Я і сподівав-
ся того по вас.

Саме в тому ж часі проходив вулицями Монбер-
нажу вбого вдигнений чоловік. Його винувденіле
обличчя зраджувало біль і страждання. Все таки
з його очей була тиха, сердечна радість. Спогля-
дав на бідні, соломною криті хати, придивлявся ді-
тям, що гралися, наче старався їх пізнати. Подо-
бав на людину, що по довгій, болючій розлуці,
вертається назад домів. Нагло здригнувся і скоро
насунув глибше бриля: другим боком вулиці над-
ходив дяк Паскаль.

— Що цей мусів саме тепер надійти — проше-
потів прохожий і обернувся. А дяк наче закаменів
та глядів на нього, гей на мару.

— Та ж це, та ж це є... — і зацукався, а чоловік
тимчасом пішов спокійно далі. Трясучи голо-
вою, дяк тайком пішов за прохожим і побачив, як
той зник у склепі Бернара.

— Я так і думав — підсміхнувся глумливо дя-
чище. І вже скоріше подався до Пуатіс.

Перед президентом кримінального суду стояла

жінка, яка годину тому вчинила незвичайне відкриття в склепі Бабети. Національний гвардист, якому вона дещо згадала, привів її зараз до суду, щоб вона могла там усе подрібно розповісти.

— Те, про що ви говорите, громадянко, у найвищому степені підозріле — промовив Жан Плянє. Його вуста викривилися гидким усміхом. — Здається мені, що будемо мати добрі лови. Без сумніву в домі прачки відбувалося таємне зібрання незаприсяжених, і це буде великий осяг, коли ми їх усіх разом накрисмо. Ясно, що ви незвичайно прислужилися народові, то ж прийміть за це належну вам подяку.

Денунціятка розгублено переступала з ноги на ногу та вкінці промовила, загикуючись:—Так, але як мається справа з нагородою? Чейже наложена ціна 50 франків на голову кожного незаприсяженого?...

— Очевидно, що дістанете гроші, як лише нам поведеться їх арештувати.

— Я не вчинила цього за гроші — зацукалася жінка, дещо збентежена.

— Але ж ні, ні, — перебив їй бувший священик, — я знаю, що ви вчинили це для батьківщини.

— Так, ясно, лише для батьківщини — загикувалась вона.

В тій хвилині ввійшов до кімнати міліціонер: привів чоловіка, який мав важні донесення. Був це наш дядище Паскаль із Монбернажу.

— Що скажете доброго? — спитав президент, бо дяк був знаний як твердий санкюлот.

— У Монбернажі є о. Прюль — вибух поспішно Паскаль. — Я сам його бачив і знаю, де він скривається.

— Несогірше рибонька бере! — аж засичів відступник. — Сьогодні буде щасливим днем для нас, а нещасливим для проклятих незаприсяжених!...

Від злости екс-отець почервонів на обличчі, стиснув п'ястuki і процідив крізь затиснені зуби з

гідкою посмішкою: — Не спочину, доки не здавлю останнього з них!

Такою ненавистю запалали його очі, аж наляканий Паскаль відступив крок назад. Здавалося йому, що побачив живого сатану, і якщо б не стояв був у кімнаті президента суду, то був би перехрестився. Хвилину глядів Жан Плянїс німо перед себе, наче забув про тих, що були перед ним та їх донесення. Його уста дрижали, а руки стиснули так сильно лінеал, що він нагло зломився.

Тоді Плянїс, наче пробуджуючись, потер рукою чоло, зірвався і кинув живо приказ міліціонерові: — Нехай бригадир Карабен зараз перешукає Монбернаж за о. Прюлем. А дяк піде з ним і вкаже йому дім, у якому задержався незаприсяжений.

Паскаль кивнув потакуюче головою, а Плянїс звернувся до міського міліціонера, що привів був донощицю: — Чота національних гвардистів окружить зараз дім прачки Фавр і перешукає його якнай докладніше. Підозрілі особи ув'язнити і привести до мене.

Паскаль не помилився, коли у прохожому чужинцеві пізнав бувшого пароха Монбернажу. Глибока туга огорнула о. пароха за своїми вірними, яких мусів був залишити в такі тяжкі дні. А тепер сидів він у кімнаті Бернарів, а п. Густа оповідала йому про відвагу й жертвенність католиків Монбернажу. Очі священика світилися радісно: гордий був на своїх духовних дітей. Чи не було величавим те, що село не дозволило залити себе червоною повені, а зберегло віру в часах, коли топчеться все, що святе? Що сталося з тими тихими, спокійними селянами, коли революція втягнула їх у свій жахливий коливорот! І чи ж не стали всі вони борцями й героями, чоловіки, жінки і дівчата? Які серед найбільшої небезпеки переховували незаприсяжених? То ж навіть десятилітні дівчатка вмели відважно мовчати. Про те все оповідала Густа найпростішими словами. А о. Прюль стиснув її руку і сказав тихо: — Це чудо, чудо

ласки. Який же був би я щасливий, як би міг знов бути пастирем цієї своєї пастви. Але тут працюють кращі від мене...

В тій хвилині задзвонив дзвінок у склепі і Густа вийшла.

Як же налякалася, коли побачила Карабена з шістьома міліціонерами. А коли, крізь відчинені двері доглянула глумливо всміхнуте обличчя відступного дяка, зараз догадалася, кому має завдячувати ревізію.

— Ви переховуєте в себе незаприсяженого, — гукнув на неї гостро бригадир, — але, вірте нам, ми його знайдемо!

— Ради Бога — шепнула смертельно бліда Густа своякові Карабенові: — о. Прюль саме нагорі. Він не знає сховку.

— Успокойся, ніщо йому не станеться — відповів теж Карабен потику. А, звертаючись до своїх людей, крикнув: — Найперше перешукайте пивниці, стодоли, шопи й усі прибудівки. Я ж іду на гору.

І сам побіг живо сходами на перший поверх. І бригадир, якого вислали зловити священика, сам сховав його поспішно до схованки, в якій о. Прюль був уже безпечний. Міліціонери перешукали цілий дім надаремне, не знайшли нікого. Відгрозуючись гострими словами виходив Карабен зі своїми людьми. — Тепер він нам іще втік, але впевняю вас, що другим разом це йому не вдасться! — звернувся Карабен до своєї своячки, яка ледве могла стримати усміх. На порозі Карабен ударився сильно з дяком, який не міг дочекатися заарештування свого бувшого пароха.

— А, це ти! — гнівно крикнув Карабен і зловив дяка з усієї сили за рамя, — це ти, драбе, зробив з нас дурнів, бо на таке воно виглядає!...

І здавив рамя зрадникові так, що той аж завив. Жалуючи свого донесення, пішов дячище домів.

Зате ревізія національних гвардістів при Францисканській вулиці дала гірший вислід. Хоч scho-

дини священників уже були закінчені, проте гвардисти застали там і зловили протоігумена о. де Брюнвала. Привели його до президента кримінального суду, який зі сатанинською радістю пізнав у ньому Генерального вікарія з Пуатіс. Вночі завели прачку Бабету Фавр і священника до монастиря Пресвятої Трійці, бо властива тюрма була вже переповнена в'язнями.

ДИЯВОЛЬСЬКА ЗАБАВА

Диявол, князь пекла, вдягнув свій кривавий одяг. Голову вінчали жахливі роги, а хвіст мав незвичайної довжини. Станув у своїй сатанинській могутності перед дрижачою, чорно вдягнуеною людиною і промовив своїм неприємним чортівським голосом: — Сину мій, Робесп'єре, я не вдоволений із тебе. Ти лінивий у служенні мені. Здай мені звіт, що ти зробив від останньої нашої зустрічі.

— Пане, я зробив усе, що було в моїй силі — відповів запитаний дрижачи. — Після смерти короля я казав стяти голову королеві. Їх сина я замкнув у вежі, де він живцем зігнє.

— Добре, сину — кивнув сатана, вже трішки лагідніший. — Що ж ти ще зробив?

— Тисячі позамикав я до в'язниць, безліку подусив, вивішав та потопив у ріках Франції, це було так зване "революційне хрещення".

— Добра думка, дуже добра думка, що ти в старих, змуршавілих кораблях, топив ворогів мого царства — підсміхнувся вдоволено сатана — та що більше?

— Я тисячі, тисячі постинав на гільотині. Знаєш, гільотина це новий винахід, велика бритва, яка разом з бородою стинає голову.

— Знаю, мій любий синочку, знаю — зареготав князь п'єрми — але ти мусиш її частіше вживати. Ти повинен поставити гільотини в усіх містах Франції і постинати голови всім, а на кінці самим катам. Ха! ха! ха!

— Наказ, ласкавий пане — закликав одушевлено Робесп'єр і поклонився низько перед нечистим духом.

Нагло сталося щось жахливе. Увійшов мужчина

в селянському одязі з великою ломакою в руці. — А ви драби, бандити, — зверещав дико — щоб ви на головах станули, то я ще тут! — і почав вимахувати велетенським дрючком та обкладати їх двох так немилосердно, що їх голови покотилися під ноги, при чому виявилось, що це були діти. Сатанинська вистава закінчилася. Де перед хвилиною генерал підземного світу розмовляв зі своїм довіреним, там появилися тепер три хлоп'ячі голови: Роберта Бернара, Юрка Віляя і Мартина Кордіє. У пекельному ляльковому театрі йшла вистава, якої дія відбувалася вже на землі, та Мартина сильно лаяли товариші за те, що розбив на гамуз фігури, вироблені з таким трудом.

— Я сильно розсердився, слухавши вашої дурної балачки — виправдувався той, глузуючи з них. Тоді вони наскочили на Мартина і здавалося, що земська виставка закінчиться неменш драматично, як пекельна. А надія на те зросла ще, бо з публіки доскочили до них іще Пилип Бернар і Павло Конвертіє. Одна Марійка не брала в тім участі, а на них гляділа тільки перелякано. На щастя якраз відчинилися двері й увійшов о. Кудрен із якоюсь чужою людиною. Хвилину спостерігали з усміхом суматоху на землі, де перевалювалося з криком усе всуміші: занавіси, реквізити й ляльки. Марійка, перелякана, підбігла до священника й закричала: — Отче, допоможіть, вони ще повбивають один одного!...

— Що це таке? — крикнув сильним голосом священник. На звук його голосу борці піднялися з землі, мов померлі на звук янгольської сурми в день Страшного Суду.

— Вони давали жакливу виставку — поспішно вийшла Марійка.

— П'єса була гарна, страшенно гарна — додав Пилип, утираючи кров з носа в барвисту мамину недільну запаску, що була серед театральних реквізитів. — Чудова бійка була на сцені...

— Та й поза сценою...—закінчив глузливо Мартин.

Усі розсміялися, ще й о. Кудрен прилучився до них. Та зараз же споважнів і сказав: — Зробіть порядок, а тоді вислухайте мене, бо маю вам щось важного сказати.

Поважне обличчя священника переконало дітей, що справді йдеться про щось важного. Вони поспішно поховали останки лялькового театру до старої шафи, що була за вхід до таємничої криївки, та стали цікаво споглядати на о. Кудрена то на чужу людину, що прийшла з ним. Був це старець в одязі прошака. Сидів утомлений на лавці в кімнаті Бернарів.

— У Пуатіс діються погані речі — почав поважно о. Кудрен. — Червоні знов знайшли кількох священників, між ними двох братів о. Шартр, та ув'язнили їх. Положення стає щораз грізніше. Достойний старець, якого бачите перед собою, це канонік о. Монтрбиф. Йому з великим трудом удалося втекти з міста. Я привів його сюди, щоб ви його заховали. А дома ваші батьки?

— Батько поїхав по товар, а мати пішла до своєї хворої сестри і залишиться при ній на ніч. Але я знаю, що батьки радо приймуть переслідуваного. Тим, отче, не журіться — відповів Роберт.

— Можливе, що червоні — говорив дальше священник — знайдуть о. каноніка і тут. Для того сторожіть ніччю моста Жубера. Якщо вони йтимуть у напрямі вашої хати, то все ще буде час утекти.

— Шафа — почав живо Филип.

— Ні, боюся, що вони вже знають про таємничу криївку. На випадок потреби мусити завести отця каноніка в гори. Знаєте ви печеру далеко біля хреста?

Діти без слова притакнули.

— Добре! Це остання дошка рятунку! Ось я довіряю вам отця каноніка. Ви ж будете про нього щиро дбати!

— Так, отче — відповів твердо Роберт і на обличчі юнака, який іще перед хвилиною по-хлоп'ячому бився зі своїми друзяками, відбилася гарна, мужеська повага. Отець Кудрен бачив перед собою вже не дитину, а молодого, рішучого Христового воїна, якому можна було довіряти як мужчині.

— Отже з Богом! Я ж маю ще цієї ночі виконати одно важне діло — сказав о. Кудрен, стиснув дітям руки, попрощав із пошаною старенького о. каноніка та вийшов.

Канонік сидів на лавці. Примкнув очі, а його уста безперервно рухалися.

— Він молиться — зашепотіли діти, і не відважувалися йому перешкодити. Але вкінці Марійка принесла з кухні шматок хліба й гаряче молоко та попросила старенького перекусити. — Дякую вам, діти, — промовив той зворушений. — Але було б краще, коли б я був не прийшов до вас. Як легко можу наразити вас і ваших батьків на величезну небезпеку. Ні, я не повинен тут залишатися!

— Це дурні думки, які пройдуть в часі ідженя — потішив його чемно Филип та, щоб дати добрий приклад, сам накришив хліба до тарілки з молоком.

— Мати все кажуть, що ми в Божих руках — сказала Марійка, а Роберт додав гаряче: — Драбуга той, хто думає тільки про себе, хоч бачить іншого в біді!

Також інші хлопці переконували о. каноніка зі щирого серця й на свій дитячий спосіб. Священик невдовзі наче забув свої сумні думки та сміючись сягнув по ложку. По скромній перекусці запровадив Филип цілковито вичерпаного о. каноніка до свого ліжка. Хлопці залишилися ще, щоб обговорити засоби для збереження безпеки гостя. Мартин, Павло і Юрко поділили між собою нічну стійку. Кожний із них стоятиме постійно біля мосту Жубера, щоб, як зайде потреба, пере-

стерегти. Роберт залишиться дома й буде готовим до втечі. Самозрозуміле, що грубий Пилип додержить йому товариства. І тепер він відмовився рішуче піти до ліжка. З тим хлопці розійшлися.

Роберт засвітив на всякий випадок нічну ліхтарню. Опісля оба брати сіли біля стола з твердою постановою не спати тієї ночі. Роберт узяв до рук "Життя Святих" і почав читати братові життєписи мучеників, які лише міг у житіях знайти. Треба прийняти, що Пилип завдавав собі багато труду, щоб його слухати. Та по якій годині почали йому клеїтись очі і між пробудженням та засиплянням доходили до його свідомости слова святих оповідань, що їх читав старший брат з належною повагою. Нагло Пилип зірвався, глянув на нього заспаний і заїкуючись сказав: — Що це, ти не чув?

— Так, гримить — відповів Роберт і мовчки вслухався в нічну тишину. На дворі став падати дощ. Краплі били у вікна й видно було, що чимраз більше наближалася буря. Можна було побачити вже і блискавиці, як у коротких відступах часу прорізували нічну пітьму.

— Коби лише тепер не було ревізії — зажурився Роберт. — Утікати при такій погоді...

— Так, не було б нам приємно — сказав зітхаючи Пилип, щераз нагло голосно зітхнув і вже заснув так твердо, що не могли його розбудити ні буря ні оповідання про мучеників.

— Старий сплюх — забурмотів згіржливо Роберт, дивлячись на храпія брата. Замкнув книжку, хвилину вдивлявся в блимаюче полум'я. А там прошепотів зажурений: — Коби лише хлопці витривали на стійці?!..

Встав і діляв олію до лампи.

Але Роберт непотрібно журився. Дужий Мартин кпив собі також із пєсячої погоди. Хоч підняв ковнір плаща аж до ушей, але стояв пильно на стійці. Опівночі збудив Юрка, який невдоволено бурмотів, виходячи на мокре повітря. Але і він

обов'язково обняв свою стійку біля мосту Жубера.

Був ще хтось, хто не спав тієї ночі. Могла бути північ, коли перед брамою монастиря Пресвятої Трійці, що його в тих тяжких часах замінено на тюрму для політичних в'язнів, пристанула повозка. Міліціант, що сидів біля візника, зіскочив поспішно й відчинив дверцята. З гуком вдарив у тій хвилині грім, і світло блискавиці освітило обличчя людини в повозці. Це був президент кримінального суду. Помимо ночі й бурі він особисто хотів відвідати в'язницю. — Заведіть мене до незаприсяжених, що ви їх учора привели — буркнув до сторожа. Кілька хвилин пізніше стояв президент напроти двох отців — братів Шартр.

— Сподіюсь, що не почуваете себе надто погано — почав президент і з глумливою усмішкою глянув на вогні пивничні стіни і в'язанку змуршавілої соломи, з якої тількищо піднялись обидва священники. Та коли вони не відізнались ані словом, говорив президент дальше: — Ну, так на першу ніч, це мусить увійти. А завтра постараюсь вас улаштувати вигідніше. Зрештою ви повинні повірити, що тільки почування людяности, а сказати б навіть: приязні почування — привели мене до вас у таку жажливу ніч.

Усе ще мовчали обидва священники, дивлячись здивовано на відступника.

— Я розумію, що вам тяжко повірити в мої добрі наміри — почав знова бувший отець Жан Плянє. — Але чого хочете? Революція не жартує і, на жаль, ви мали нещастя станути проти неї. А до того я знаю, що ви належите тільки до збаламучених. Ні, ні не говоріть нічого! — застерігся поспішно, коли один із отців Шартр хотів щось сказати. — Я знаю, що ви хочете сказати. Священнича честь, вірність собі самому й Церкві, якій присягалося... Я розумію те все, але ті всі погляди стали тепер цілком немодні. Та проте я вмію їх

оцінити і для того міг би облегшити ваше положення.

— Скажіть нам, що з нами зробите? — спитав молодший в'язень, о. Жан Шартр. — В'язниця? вигнання? гільотина? Ми на все готові, але скажіть нам, що нас чекає?

— Але, але, любий друже, — засміявся президент—хто б думав про такі жахливі речі? Поправді, то ми не такі злі. Правда, вас ув'язнено, але тільки тому, що діяльність незаприсяжених стала від якогось часу надто явною, і не можна було вже на неї примикати очі. Але даю вам слово честі, що ви в короткому часі будете звільнені. Очевидно, тільки під одною умовою...

— Під якою? — спитав глухо старший о. Амброзій Шартр.

— Виявите нам прізвища і сховища ваших співбратів!

— Краще смерть! — відповів рішуче молодший священик. — Ми не зрадники!

— Е, та чому ж відразу такий поганій вираз — засміявся поблажливо Плянїє. — Та й не вмирається так легко! Ви ще молоді, дуже молоді! Вірте мені, я рішений мати для вас велике вирокуміння. Схочете впиратись, схочете відкинути руку, яка простягнута до вас, то не скажу, що вас поведуть під гільотину. Ні! Лише можуть про вас легко забути. Сторож міг би забути принести вам хліба й воду. Як бачу, тут вогкість і пліснь. Це не була б легка смерть, як би ви тут мали живцем зігнати і спліснити...

Президент спостеріг, що обличчя обидвох збіліли з наглого переляку.

— Ну! Підіть до голови по розум — почав знову — і скажіть нам ті імена, а будете вільні! Чей же не будете такі немудрі, як старий Генеральний Вікарій Брюнваль, якого я, на жаль, за його впертість мусів закувати в заліза.

Настала мовчанка. На дворі шаліла буря, бли-

скало, і в світлі блискавиць екс-священик приглядався смертельно блідим обличчям в'язнів.

— Що станеться зі священиками, якщо ми подамо вам їх прізвища? — спитав заїкуючись о. Амброзій.

— Мій Боже, що ж може з ними статися? — відповів, сміючись, президент. — Їх проженемо з Пуатіс. Можуть собі денебудь робити, що захочуть. Але не в нашому місті, можу, — мушу сказати: не стерпимо підбурливої діяльності незаприсяжених. Що денебудь буде діятися, це мене не обходить.

— Чи звільните також Генерального Вікарія? — питав о. Амброзій дальше.

— Ясно. Не маю в тім ніякої причини, щоб його в'язнити.

— І обіцяєте додержати слова?

— Даю вам найсвятіше запевнення.

— Громадянине президенте, ви були б найбільшим падлюкою на Божій землі, якщо б ви нас обманули — сказав о. Жан Шартр, затискаючи п'ястукі.

Якщо б ліхтарня, яку сторож поставив у келії, не блимала так слабо, то увазі обидвох отців не уйшли б гнівні блиски в очах відвідувача. А так бачили лиш усміх, до якого Плянїє силував себе, коли промовив: — Вкінці, не мусите мені вірити. Я не можу вас до того примусити. Але вірте мені, що я і без вашої помочі вишукаю ваших співбратів так, як вас знайшов. Але тоді не буду милосердитись!

І знов запанувала у келії тяжка мовчанка. Вкінці з вогкої в'язанки соломи зірвався молодший з окликом: — Ні! ні! ні! Я не можу! Я не скажу нічого! Я не буду зрадником!

— Добре, як собі бажаєте — відповів ніби спокійно Плянїє. — Я справді бажав вам добра. Але коли ви відмовляєте — узяв капелюха і звернувся до дверей. — Зрештою ви знаєте, що і добра п. Бабен, у якої ви переховувались, буде ув'язнена

так само, як і прачка Фавр у якої мешкав Генеральний Вікарій. Ви могли б дуже облегшити положення обох жінок, як би зложили мені бажані зізнання. Як я сказав, можна б це жінкам легко забути, а так це не буде їм приємно бути заголодженими в гидкій в'язниці. Але, як хочете! Я не буду більше перешкаджати вам у нічному відпочинку... Бувайте здорові!

Але о. Амброзій задержав його: — Ні! Заждіть, ви не можете так відійти! Чуєте, громадянинне президенте! І ви також були колись священиком. Ви знаєте, яка свята присяга і яка жахлива кривоприсяга! Присягніть нам, що все станеться так, як ви нам це заповіли. Що священики будуть лише видалені з Пуатіс, що Генеральний Вікарій і жінки будуть звільнені! І що ви і нас увільните!..

— Слово патріота варт більше, як присяга — відповів гнівно президент.

— Присягаєте чи ні? — продовжав своє даліше о. Амброзій.

— Добре, присягаю — відповів злісно відступник.

— То і ми виповнимо ваші умовини — сказав тихо священик.

— Ну, вкінці! — зітхнув президент і знова сів на тюремному стільці. — Отже говоріть, що знаєте.

**
*

Дім прачки на Францисканській вулиці від ув'язнення о. Брюнвалля заняли національні гвардисти, розмістившись вигідно в поодиноких кімнатах. Два з них лежали на піддашші, де передтим укривався Генеральний Вікарій, але через сильну бурю не могли якось заснути. Головно один із них здригався зі страху при кожному гromі. — Ти знаєш, Петре, що я не страшків син — стогнав він — але така буря якось ходить мені по костях. Почуваюся, наче б хтось другий тисне мені п'ястук у потилицю. Господи!

— Та перестань плести небилиці, Якове, — відповів другий невдоволено, — ти ж знаєш, що Господа усунено.

— Так, якщо б Він дозволив себе так усунути! Маріє! Йосифе! Що за блискавка! Десь мусів ударити грім. Ні, ні, Петре, Господа не можна так просто усунути, ти ж не можеш Його ні розстріляти, ні згільотинувати!

І знов закричав з остраху бідний національний гвардист, коли тріскучий удар грому потряс цілим домом: — Свята Маріє! Це не віщує нам нічого доброго! Чуєш, Петре, чей же не спиш?

— Як міг би хтось заснути при твоїй божевільній балаканині — буркнув другий.

— Ах, послухай Петре! Тут у цьому домі перебував ув'язнений священик. І тут має бути захована чаша, чаша до Служби Божої, розумієш? Незаприсяжений не хотів виявити, де він її сховав. Але вона тут мусить бути mimo того, що ми даремне перешукали цілий дім. Не думаєш, що саме тому може тут ударити грім, що Господь схоче покарати дім, бо... Чи ти розумієш мене Петре?

— Не розумію ні слова з твого дурацького балакання!

— Бо ми збезчестили дім, у якому стоїть чаша до Служби Божої — докінчив трясучись Яків.

— Ну, тепер уже раз мусить бути кінець тому — забурмотів Петро, — дай мені спати.

Обернувся рішуче до стіни й накрив подушкою голову. У цій же хвилині зайшло на вулиці щось надзвичайне. Якійсь чоловік, із дозгою драбиною на плечах, задержався перед домом прачки. Обережно приложив драбину до вікна піддашся й почав спинатися вгору. Коли вже був біля вікна прорізала пільму ночі сильна блискавиця. — Добра погода, гарна погода — прошепотів до себе вломник і притулювся до шиби, бо якраз ударив грім.

— Петре, — почув із кімнати переляканий го-

лос — вікно задзвонило, грім мусів його розбити...

Але Петро тільки заляв і почав далі хропіти. А в міжчасі вломник увійшов безшелесно до кімнати і зараз прилякнув на підлозі, біля ліжка. Це було щастям для нього, бо блискавка знов освітила цілу кімнату. Вмить він піднявся, розглянувся і підповз до стіни. Здіймив старий образ, відчинив малу, сховану в стіні шафку та витягнув із неї обережно якийсь предмет. Не мав часу зачинити дверцят, а скулений поповз назад до вікна. У поспіху трунув стілець, що впав із лоском на землю. — Хтось є в кімнаті, Петре — закричав перелякано національний гвардист. — Вломник є в кімнаті!...

— То встань і застріль його — буркнув лихий Петро. — Ти повний дурень! Хто ж міг би вломитися, коли навіть ми не нашли нічого, не то вкрасти, але навіть з'їсти!

Коли хвилину пізніше переляканий Яків відважився встати й засвітити світло, нікого в кімнаті вже не було. Але зате шафка в стіні стояла відчинена і на неї він вирячився здивовано...

Отець Кудрен, бо це він був тим вломником, ніс чашу із пошаною, але безпечно, бо серед шалючої бурі. Про те, де чаша була схована, сказав йому передтим Генеральний Вікарій.

**

— Отже ви настоюєте на тому, що не знаєте місця побуту о. Кудрена, чи, як він іще називає себе: Маршатера? — запитав президент кримінального суду, коли переслухання у в'язничній келії було закінчене.

— Цього я дійсно не можу сказати — відповів о. Амброзій. — Він раз тут, раз там... Знаю тільки, що він перебував у панни Гофро в Монбернажі, але також у лікарні для невилічних, де його переховувала сестра Аве.

— Так, ви вже нам про це говорили. А шкода, шкода, бо саме цього Кудрена я радо арештував би... Жан Плянє піднявся. — Ну, але ми його ще знайдемо. Зрештою, наша розмова не залишиться так цілком без наслідків. Так ви припускаєте, що канонік Монтрбіф скривається в Монбернажі?

— Такий мій здогад — potwierдив о. Амброзій.

— Ну, добраніч — і президент звернувся до виходу.

— Не забудьте, громадянине президенте,—промовив о. Жан Шартр дрижачим голосом — не забудьте що ви нам присягнули...

Президент голосно зареготався і злобно крикнув: — Ви блазні, ви цілковиті, дурні блазні! Чейже супроти клятих незаприсяжених дозволений кожний засіб і нашу патріотичну ціль можемо здобути всяким, нехай і як лихим засобом!

І зачинилися за ним тюремні двері, заскрипіла тяжка залізна засува. Коли обидва зведені священники стали валити в двері, то у відповідь дійшов до них їдкий, нелюдський сміх екс-отця, а тепер революційника, сміх що зморозив їм кров у жилах.

— Так сміється тільки сатана — заскреготів зубами о. Жан у безсилій злості. Здалека задудоніли кроки президента. А для нещасливих священників, які не передбачили сатанинської гри, запала ніч без кінця.

**
*

Могла бути перша година, коли Роберт пробудився переляканий. Бо, всупереч найкращим постановам, він таки заснув над книжкою житій. То й не мав уже права вилаяти грубого Пилипа, що лежав на лавці та голосно хропів. Невдоволений із себе, Роберт протер рукою очі. Але що це могло його збудити? Удари громів долітали вже здалека. Але ні! Роберт почув, як йому живо забилося серце: хтось сильно стукнув у двері. — Мати Божа — застогнав хлопець. Поспішно пірвав зі стола ліхтарню, збіг сходами вниз і відчинив двері.

— Врешті, хоч вкінці тривало воно довго! — глумливо промовив малий Юрко. — Я стукаю добрих п'ять хвилин!

— Що сталося? — заїкнувся Роберт.

— Що сталося? Пекло відчинилося! Вони прийшли! Червоні! Вони вже вдерлися до дому Гофро. Щастя, що отців Додейна і Сое уже в хаті не було. Але гей! Збуди зараз о. каноніка та виведи його! Не можна тратити ні хвилини! Червоних ось-ось не видно. То справуйся добре, Роберте! Я йду ще трішки їх підглянути!

Кілька хвилин пізніше вийшов хлопець за о. каноніком, який на щастя якось був не роздягався. Вийшли з дому задньою хвірткою в саді. Не була це першина священникові в тих часах, що мусів утікати ніччю, і не було це перший раз, що Роберт провадив переслідуваного в гори. То й хлопець ні трохи не боявся. Натомість дуже жаль було йому старенького священника, що мусів утікати вночі мов злочинець.

— Щастя, що минула буря — старався його потішити. — І доц перестане. Невдовзі будете безпечні!

— Добре, добре, мій хлопче — притакнув тихо о. канонік. — Ми в руках Господніх!

А тимчасом грубий Пилип приготовлявся на прийняття червоних. Він знов замкнув двері і хотів саме покластися спати, бо не бачив нічого підозрілого. Та ось саме задримали двері під тяжкими ударами.

— Ну, вже є — зітхнув і пішов відчинити.

Шість революційників із криком і проклинами вдерлися досередини.

— Де є священник, що тут скривається, хлопче? — накинувся на Пилипа, капраль із симпатичним обличчям бульдога.

— Який там священник? — здивувався Пилип.

— Не вдавай дурня, драбе! Ми знайдемо його!

Без надуми взялися червоні перешукувати всю хату. Але не знайшли нікого, лише Марійку. Во-

на гляділа на них великими очима й перелякано лебеділа якісь незрозумілі слова.

— Де є старі? — випитував капраль.

— Якщо ви думаете: наші родичі, то їх нема дома — відповів Пилип. — Батько купує садовину до склепу, а мати доглядає хвору тітку.

— Хто тут спав? — показав один гвардист на ліжку, з якого щойно встав о. канонік.

— Ясно, що я — відповів Пилип і молився духом, щоб Господь простив його неправду.

— Ти ж встав був, заки ще ми прийшли?

— Знаєте, ця буря... — відповів хлопець без надуми. — Я все боюся, коли блискає та гримить і тому встав.

— Не виглядаєш знов на такого боязливого — не довіряв капраль.

— А проте я боюся жажливо, громадянине капітане — крутив далше відважно товстюк.

Слово "капітан" зазвучало підхлібно, то й блиск задоволення роз'яснив обличчя бульдога. Він почав зі своїми вояками щераз прошукувати всі кімнати. Хлопець на мить зазмер, коли червоні ввійшли до кімнати, де стояла велика шафа і відкрили двері в її задній стіні, яких діти вчора не замкнули, вкидаючи туди в поспіху театральні речі.

— Гей, що це таке? — забурмотів здивовано підстаршина. — Та ж це справжня таємнича схованка! — Схопив хлопця сильно за рам'я й гукнув: — Ану, хлопче! Чому ця шафа має подвійні двері, і до чого потрібний вам був сховок там?!

— Відваго, стій при мені! — помолився щиро товстюк, а опісля з неповинним обличчям відповів: — Тієї шафи вживали ми до театральних вистав, громадянине майоре.

— До театральних вистав?

— Так, до лялькового театру. Ми завішуємо кюртину ось тут, робимо сцену з кольорових хусток і фартухів, а тому що артистові не вигідно стояти в шафі, ми зробили отвір у задній стіні і

переховуємо там ляльки, реквізити і все, чого нам треба до вистав.

— Тут справді лежить багато театральних ляльок — потвердив один жовнір.

— Погляньте самі, що я не брешу — сказав поспішно Пилип. Тоді поглянув туди і сам той червоний, що так скоро авансував із підстаршини на майора: — Здається, правду каже — буркнув.

Ще трохи пошукали, та коли не знайшли нічого підозрілого, вийшли. Коли сходили ступенями вниз до входових дверей, Пилип попрощав їх приязним — Добраніч, громадянине генерале!—Відітхнувши з полегшею, засунув тяжку засуву при дверях. — Стільки неправди, що цієї ночі, я ще ніколи в своєму житті не сказав — зітхнув засумовано. А тоді приступив до вікна і заглянув, як у горах пнялося чимраз вище мале, червоне світло ліхтарні.

— Слава Богові, що вони вже близько мети! — прошепотів. За це певно, дарує мені добрий Господь усю мою вимушену брехню!

ЗАЦЬКОВАНІ ПСАМИ

Необдумане признання братів оо. Шартр мало страшні наслідки. Правда, в Монбернажі не вдалось революційникам знайти ніодного священика. Зате в Пуатіє й кількох сусідніх містечках арештовано цілий ряд незаприсяжених священиків. Революційники ув'язнили також старшу панну Гофро, що її називали в Монбернажі "матір'ю священиків", та сестру Аве зі шпиталю для невилічних. Обі жінки замкнули в колишньому монастирі Пресв. Трійці, що його тепер, за "гарним" революційним звичаєм, перемінили на тюрму.

Католикам рвалося серце з болю й немочі. Бо що ж могли вони вдіяти брутальній насилі революційної голоти? Тож мусіли покищо скоритися та ждати кращої нагоди.

Пані Бернар мало що не впала зі страху й досади, коли — повернувшись другого дня ранком — почула про висліди нічної ревізії.

— Діти, що ви вчинили?! — крикнула під першим враженням. Але Роберт глянув на неї поважно і спитав здивований: — Мамо, хіба ми могли інакше зробити?

По хвилині надуми, вона потрясла головою й відповіла: — Ні, ви зробили добре. Нехай Господь має вас у своїй опіці. — А вполудне п. Бернар наклала до кошика хліба, ковбаси, додала теплі речі і передала старшому синові: — Хлопче, піди в гори і занеси о. канонікові, нехай має все потрібне.

— Добре мамо — сказав Роберт і звернувся до виходу. Мати Густа завернула його, перехрести-

ла і промовила: — Нехай Божа Мати і Ангел Хоронитель візьмуть тебе в свою опіку.

— Амінь — відповів хлопець і вийшов. А Марійка й Пилип здивувались, коли по обіді мати відмовила з ними вервицю: звичайно вони відмовляли вервицю спільно вечором, бо за дня запрацьована пані Густа не мала часу.

Жан Плянє був у злому гуморі, бо нічна ревізія в Монбернажі не дала успіху. І знов викрутився йому о. Кудрен, на зловлення якого Плянє клав якнайбільший натиск. А ще коли довідався про нічний влом у домі прачки, то просто з люти не тямився. Це ж міг учинити лише той "підлий лайдак Петро Кудрен", пінився злістю президент суду. А досипувало йому гніву ще й те, що не знайдено досі о. каноніка Монтрбіф.

— Ми перешукали всі підозрілі дома в Монбернажі — оправдувався підстаршина.

— А селяни водили вас за носи як биків — лютував відступний священик Плянє. — І не знайшли ви ніякого сліду по ньому, нічого підозрілого?

— Та, було щось підозріле — відповів, отягаючись національний гвардист. — Ми бачили, як хтось пнявся в гори з ліхтарнею. Це значить, ми бачили лише світло, але воно було високо, майже біля великого хреста.

— Ясно, це ж і був чорноризник — закрив президент. — І чому ж ви не пішли за ним?

— Так це ж була ніч, громадянине президенте, а до того хуртовина — виправдувався підстаршина.

— Прокляті капустяні голови — прозивав люто Жан Плянє. — Зараз перешукати всі гірські стежки і привести до мене попа живого чи мертвого.

— Приказ, громадянине президенте!

— А візьміть зі собою кілька добрих псів! Мусіз би хіба чорт до того гмішатися, коли б ви не знайшли незаприсяженого

— Приказ, громадянине президенте — віддав честь старшина й відійшов. У дверях скривився й буркнув: — Хто ж то з нас осел? Псів можемо взяти, та кого вони знайдуть по такому дощі?..

У міжчасі Роберт дійшов до хреста в горах. Глибоко дихаючи, поставив на землю кошик, обер піт із чола, а потім побожно клякнув перед Розп'ятим. Відчував, що саме сьогодні мусить просити особливої ласки. Не міг відповідно висказати свого прохання, яке лише глибоко відчував, та вкінці промовив кілька разів цілим серцем до Спасителя: — Господи, вчини мене сильним!

Вже хотів підняти свій кошик, щоб іти далі, коли почув гострий свист. Переляканий обернувся і глянув униз. Господи! Знизу надходили революційники. Напевно шукали незаприсяженого! Поспішно заховав кошика в корчі. Мусить перестерегти о. каноніка, доки ще не запізно. На щастя він їх добре випередив і ця перевага з кожним кроком побільшувалася. Важко дихаючи попнявся вгору. Нагло скрикнув: почув за собою гавкання собак. Аж тепер спостеріг, що жовніри мали собак, які гавкаючи рвалися з прив'язей. Хлопцеві перестало на мить битися серце, як побачив, що червоні випустили собак і ті пігнали з виском вперед.

— Пропало все — захрипів хлопець. Поспішно рушив уперед, спотикнувся й упав, піднявся, біг далі. Але знав, що не втече їм! Чув уже за собою виючу тічну псів. Тоді задержався, обернувся і ждав нападу. — Мати Божа — крикнув зі страху, коли гончий пес наскочив на нього та повалив на землю. На кілька секунд Роберт наче втратив свідомість. Кров шуміла йому в ушах, а серце било молотом. Коли очунав, глянув у жаріючі очі бестії, що притиснула його груди своїми дужими лабами та держала так його при землі. Роберт знав, що при найменшому русі собаки могла б його роздерти. Для того замкнув

знов очі й лежав непорушно, хоч песя слина спливала йому на лице. До того надбігла решта собак, що стовпилися біля нього, жакливо виючи й гавкаючи. Хлопцеві здавалося, що проминула ціла вічність, доки не надійшли жовніри. Засвітали на собак та взяли їх на линви. Шерстка рука підірвала хлопця на ноги. Холодний піт виступив на його смертельно бліде обличчя й йому закрутилося в голові. Заточувався як п'яниця, доки не сперся рукою об дерево.

— Ну, хлопче, пройшов жах твої кості? — заглузував підстаршина з обличчям бультер'єра.

— Чого хочете від мене? — загикувався хлопець.

— Від тебе нічого — відповів підстаршина, — тільки ти нам скажеш, куди ти так ішов.

— У гори — відповів хлопець.

— А чого ти там хотів?

— Нічого, зовсім нічого!

— А де ж ти залишив кошик, що його ніс?

Хлопець мовчав.

— Ну, то ми його пошукаємо — і підстаршина звернувся до жовнірів: — Гайда, шукати кошика!

По хвилині вже його знайшли. Глумливо підсміхуючись підстаршина викинув усе з коша на землю.

— Куди ти ніс його? — питав дальше хлопця. Той уперто мовчав. — Ти не мусиш нічого говорити — поглузував підстаршина. — Ми знаємо, що ти ніс кошик проклятому незаприсяженому, який скривається десь тут між скелями. Але чортяка візьме тебе, коли нам зараз же не скажеш, де ми можемо знайти зрадника.

— Я вам нічого не скажу — відповів хлопець.

— То ми тебе змусимо, хлопчику — загримів національний гвардист.

— Я не дозволю себе змусити — сказав Роберт і стиснув рішуче уста.

— Ти дурний хлопе, маєш на початок! — і під-

старшина вдарив Роберта в обличчя так сильно, що той упав на землю. Кров бухнула йому носом і устами. Інший жовнір підірвав його з землі, стиснув рукою рамя й заревів: — Будеш говорити? — Хлопець потряс відмовно головою. — Не хочеш? Глянь ось тут на ті звірюки! Бачиш як вони тягнуть линви? Коли ми їх випустимо, вони розірвуть тебе на шматки. Присягаю тобі на це!

Переляканий Роберт глядів на тічну псів, які аж пінилися з люті. Мусів замкнути на мить очі. Чув, як жах здержує йому віддих.

— Ну, то як буде? — кричав підстаршина.

— Господи, скріпи мене! — прошепотіли нечутно уста хлопця. А тоді глянув спокійно на революційника і сказав: — Можете чинити, що хочете! Але й так: не довідастесь нічого, якщо ті бестії розірвуть мене.

Це була правда! Перед ним, рішучим поглядом хлопця, нічема подався назад. Мусів відвернути обличчя, не міг знести відважного погляду хлопчини. У безсильній злості стиснув кулаки, але не відважився вже більше вдарити. Непевно глядів то на хлопця, що цілком спокійно, рішений на все, стояв перед ним, то на жовнірів, які з трудом придержували шалючих собак. Кілька разів хотів дати приказ спустити їх на хлопця. Але якось не могло йому таке слово пройти крізь зуби. — Залишіть хлопця — промовив вкінці один із жовнірів, який може й подумав про своїх дітей дома. — І без нього знайдемо незаприсяженого попа.

Підстаршина не міг рішитися. Вкінці буркнув: — Ну, в ім'я чорта! Але зв'яжіть хлопця! Він залишиться тут, а ми підемо шукати попа, а якщо його не знайдемо, то хлопчище мусить нам сказати, хоч би я мав видерти йому живцем серце!

За хвилину Роберт лежав на землі зі зв'язаними руками й ногами, а жовніри з псами пішли далше. Роберт знав, що вони будуть мучити його до

смерти, коли не знайдуть священника. Але Роберт молився, молився так щиро, як іще ніколи в житті: — Господи, не дозволяй їм його знайти!

Жахливо помалу тягнувся-минав час. Шнурі вжиралися немилосердно в тіло, так що Роберт мусів затискати зуби, щоб не кричати з болю. А до того надслухував пильно, чи не почує окликів або гавкітні собак, як доказу, що знайшли священника. Нагло стрепенувся: почув за собою кроки. З трудом перекотився і глянув на свого друга Павла, що схилився над ним.

— Господи, що це таке? Роберте, що сталося? — загикувався переляканий Павло.

— Чи мусиш зараз усе знати, Павле? — засміявся зв'язаний. — Краще мерщій порозрізуй шнурі! У малій кишені є ніжик.

Павло жваво взявся до діла і по хвилині Роберт міг пробувати рухати руками й ногами, які були йому задеревіли від шнурів.

— А тепер розкажуй, Роберте — натискав зацікавлений Павло.

— Пусте, нема тепер на те часу — промовив, тяжко дихаючи Роберт. — Ми мусимо перестерегти о. каноніка. Червоні пішли ж за ним.

— Вони його не знайдуть. Печера добре захована — заспокоював Павло.

— Вони мають псів зі собою.

— Тоді може лиш Один допомогти, ходи зі мною!

По хвилині впали обидва хлопці навколішки під великим хрестом і молилися з цілого серця до Господа, щоб захоронив нещасного священника.

— А тепер гайда звідсіль — промовив Павло, якого туга за батьком загнала була і сьогодні в гори.

— Мусимо піти до дому, бо коли червоні тебе тут знайдуть, то вб'ють!

І Роберт погодився. Взяли кошика і почали якнайскоріш сходити вниз. Нагло Роберт задержався переляканий.

— Що тобі? — спитав Павло.

— Вони випустять собак нашим слідом і знайдуть нас дома.

— Нехай то грім поб'є, правду кажеш!

Але по хвилині надуми знайшов вихід. Хлопці побігли до ріки Клен і, босі, як були, йшли рікою, далеко від берега. А коли вже мали Монбернаж добре за собою, вийшли з води й відважилися вже окружною дорогою піти домів. Роберт соромився повертати домів із повним кошиком, то й пішов перше до пекарні, звідки міг краще бачити, що діється в горах. Зрадив безмежно, коли за дві години побачив червоних самих, без священника. Пси побігли слідом хлопців аж до ріки. Але тут задержалися, заскавуліли, гавкали, бігали сюди й туди, та нічого більше не найшли. Проклони, якими сипав підстаршина, могли викликати в самого сатани болі шлунка. Та що ніхто з жовнірів не знав хлопця, мусіли вернутися з порожніми руками до Пуатіс. Ледве червоні зникли на мості, Жубера, як уже Роберт, помімо недавніх мук, пішов у гори. Там і знайшов священника, безпечного в печері, та на превелику свою радість передав йому кошика від матері. Павлові не дозволив уже йти зі собою. Похитуючись від утоми вернувся вечором домів. Мати аж скрикнула на його вид.

— Хлопче, як ти виглядасш, що сталося?

— Нічого, мамо, я заніс речі. Все гаразд, у найбільшому порядку.

Але зараз же захитався й упав на крісло. Марійка принесла братові хліба й молока з кухні. Та заки вона їх йому подала, Роберт спустив голову на стіл та по хвилині твердо заснув. А мати взяла великого хлопчиська в свої сильні рамена, занесла до ліжка, перехрестила і доручила Божій опіці. Тоді клякнула перед Розп'яттям та довго й гаряче молилася за всіх, що в потребі. Бо так вже є, що найтяжчі хрести двигаютъ усе матері...

ГОСПОДЬ У ЗАСУДЖЕНИХ

Дуже різноманітно виглядала першого квітня велика судова зала в Пуатіс. Попри обдертих якобінців, що зі своїми вонючими фаянками порозвалювались на лавках біля гидких розпусниць, сиділи поруч чесні селяни та робітники з міста й передмість, які ледве опановували відразу до негідного видовища, що оце йшло перед їх очима. Це ж сьогодні проти двох незаприсяжених отців, трьох жінок і монахині, ішов суд за те, що переховували незаприсяжених священиків. Кілька хвилин перед розправою лунав іще на залі простацький сміх та хамські дотепи. Одні приймали їх оплесками, інші негодуванням. Тепер затихло все, бо Жан Плянїс, що був председником розправи, устав, щоби проголосити засуд. Гостро і твердо звучали його слова: — В ім'я нації, в ім'я свободи, рівності й братерства, засуджується громадянина Амброзія Шартр, який як незаприсяжений піп виконував чинності культу, на кару смерти. За такий самий злочин засуджений громадянин Жан Шартр теж на смерть.

Погляди всіх звернулися на лаву підсудних. Обидва брати священики прийняли засуд якнайспокойніше.

— Громадянка Бабета Фавр засуджена на кару смерти, бо вона не лише переховувала незаприсяжених, але ще й уладжувала в своєму домі сходни ворожих державі священиків.

Спрацьовані руки прачки задрижали під барвистою запаскою, під яку вона їх сховала. Вона заклопотано всміхнулася до тих, що на неї цікаво

гляділи, і промовила спокійно: — Якщо тільки те, що президент назвав, є моїм найбільшим гріхом, то дістану ще хіба в небі золотий стілець.

Якась жінка зареготалась, та президент поспішно читав далі: — Громадянка Марія Бабен засуджена на кару смерти тому, що переховувала незаприсяжених та дозволяла в себе виконувати заборонені чинності культу.

— Слава Господеві — відповіла спокійно й відважно засуджена.

— Підсудна сестра Аве, яка використала довір'я нації та в лікарні для невилічних приймала священників, засуджена на смерть.

— Дякую вам — сказала тихо сестра. Сяючими очима дивилася на приявних, що з них деякі ледве стримували сльози.

— Громадянка Тереза Гофро за переховування незаприсяжених засуджена на п'ятнадцять років в'язниці.

Здивовано глянула стара, скромна жінка на президента і промовила тихим несмілим голосом: — Ви помиляєтеся, громадянине президенте, я переховала більше священників, як вони всі разом. Дайте і мені таку саму кару!

— Мовчати, громадянко! — крикнув нервово Жан Плянїс, бо вразила його така відважна поведінка підсудної. — Ви завдячуйте свою легку кару лише вашим літам. Бачите, громадяни і громадянки, — звернувся з широким жестом до глядачів — як людяно і справедливо видає присуди революційний суд! Чи засуджені приймають присуд?

Отець Амброзій Шартр сидів якось бездумно й непорушно, наче не розумів нічого з того, що діялося перед ним. Жінки спокійно кивнули головами. Але молодший священник о. Шартр зірвався з лави. Журба і гнів виступили на його виснажене обличчя: — Громадянине президенте, — крикнув гаряче, — ваш присуд жорстокий і несправедливий і я не можу його зрозуміти. Проте я приймаю його, і навіть прошу загострити для ме-

не рід смерти. Але жадаю звільнення жінок, яких прізвища ви, громадянине президенте, виманили від нас підступними обітницями, впевняючи нас, що ті жінки не будуть покарані!

Президент глянув на священника злими, палаючими люттяю очима та примушено спокійно відповів, усміхаючись глумливо: — Ви фантазуєте, громадянине Шартр. Правдоподібно ув'язнення ослабило ваш здоровий розум.

Із глухим стогоном опустився нещасний на лавку. — Кривоприсяжний драбе! — заскреготів ізза зубів так голосно, що чути було його слова аж на кінець зали.

— Підсудний Жан Шартр за непошану революційного суду буде зачинений у скорченій поставі на цілу добу — кинув люто президент. І лихий проголосив останній засуд: — Незаприсяжений Петро Кудрен, званий Маршатер, тут неприязний, засуджений на кару смерти. Рівночасно підвищується премія за зловлення його до висоти п'ятсот франків, яку одержить кожний, хто вможливить ув'язнення цього небезпечного ворога держави. Патріоти, сповніть свій обов'язок!

Залеку пройшов шепіт зворушення. — П'ятсот франків, хвороба!... — забурмотів брудний санкюлот до бородатого старця, що сидів біля нього в червоній яacobінській шапці. — Хто б це міг заробити? Але кат його знає, де перебуває той піл?

— Ні, саме кат не знає цього — глумливо засміявся яacobінець.

— Чому? — здивувався драбуга. І нагло зрозумів жарт.

— Правда, брате-серце, саме кат про те не знає! Бо якби знав, то зробив би його голову коротшою. Гільотина вже напевно для нього намащена!

— Хто зна' — буркнув яacobінець.

— Я замикаю розправу — залунав рішучий голос президента. — Відвести ув'язнених і пильнувати якнайстрогіше.

Годину пізніше ввійшов бородатий яacobінець

до склепу Вінас. Понуро глянув пекар на червону шапку й забурмотів: — Чого бажаєте собі, громадянине?

— Щоб ви зробили більш привітним вираз вашого обличчя, громадянине пекарю — відповів якобінець.

— Часи не такі, щоб мати привітний вигляд — буркнув Вінас.

— Правду кажете, брате пекарю — глумливо засміявся червоний. — Я, наприклад, був свідком свого засуду смерті на гільотині.

Пекар, зайнятий складанням хліба, нагло обернувся і видивився на якобінця. Аж уста відчинив, переконаний, що має перед собою божевільного.

— Замкніть уста, майстре — засміявся якобінець — бо будете змушені їх знову відчинити.

І при цьому зірвав шапку з голови. Ще один рух і в руках держав він розпатлану перуку з наїженою бородою, а пекар справді відчинив уста ще ширше.

— Отець Кудрен — заїкався пекар і вибухнув таким голосним сміхом, аж Юрій виглянув із пекарні.

— Ні, отче, в тім одязі я б вас таки ніяк не пізнав!

— Це правдиве щастя, — сміявся священик — бо коли б мене пізнав був президент суду, міг би за мою роль замкнути мене за решіткою.

А тоді розповів о. Кудрен пекареві й його синові хід судової розправи в Пуатіє. З великим переляком і гидотою слухали його пекар і Юрко.

— Це ж не може статися! — вибухнув пекар. — Присуд не може бути виконаний, це ж чистий морд!

— Не перший і не останній, що збувається тепер у Франції — відповів о. Кудрен сумно. — Байдуже! Та ми мусіли б соромитись, якби дозволили, щоб бідних, слабих жінок завели революційники під гільотину!

Великими кроками ходив майстер по склепі. На-

гло задержався і приступив до священика. — Одне ваше слово, отче, одне однісіньке слово, а громадяни й селяни Монбернажу порубають червоних у Пуатіє сокирами й косами, на дрібні шматки. На Бога, скажіть одне слово, а ми здобудемо в'язницю й випустимо ув'язнених!

— А завтра згорить цілий Монбернаж — відповідь спокійно священик. — Червоні не залишать ані одної хати, ні жадного забудування цілим. Ви ж знаєте, що вчинили пекельні колони у Ван-деї, де вже повстання добігає до сумного свого кінця. Силою не вдіємо тут нічого. — Трясучись зі злости пекар сів на стілець і закрив обличчя руками.

— Правду кажете, отче, — сказав тихо.

— Коли не можна силою, — вмішався хлопець — то може дасться щось зробити хитрощами? Це не було б перший раз, що ми вивели червоних на сухеньке. — Очі хлопця блищали бажанням чину і він гарячково шукав виходу. Нагло блискавкою скочив до дверей, по хвилині вернувся назад і з радістю подав священикові офіцерський однострій: — А що це є, отче?

— Гусарський однострій, що його подарував мені мій приятель у лікарні для невилічних — крикнув о. Кудрен здивовано. — А я про нього зовсім забув! Здається, масш рацію, Юрку. Може він нам допоможе!

— Чи добрий він на вас? — спитав живо хлопець. — Але ще тут є щось у кишені на грудях. Шелестить папір. Гляньте, та ж на ньому печатка!

— Як я міг про це забути? Очевидно, що хворий хотів мені щось сказати про той папірець, але не встиг, помер! Покажи. — Прочитавши, священик аж крикнув у найбільшому здивуванні. — Знаєте, що це є? Доручення Конвенту в Парижі для старшини Божон, якому довірено особливішу місію. Господи! Юрку, це те, чого нам так дуже треба! Дата доручення трішки перестаріла, але воно не шкодить, ми її поправимо. Біжи мерщій

до Паскіє. Мені треба того найкращого коня, що його йому червоні ще в стайні залишили. І то зараз!

— Приказ, громадянине сотнику! — глумливо засміявся хлопець, і сляний зник за дверима.

Перед брамою монастиря Пресвятої Трійці стояли на стійці два національні гвардисти з величезними списками в руках. Гляділи похмуро та змуджені на вулицю, по якій спливав уже від двох годин безпереривно дощ. — Це твоя вина, Петре, — сказав один із них — що на таку собачу погоду ми мусимо стояти на стійці.

— Моя вина? — здивувався другий.

— Так, твоя! Від того часу, як вломник викрав уночі чашу з нашої кімнати, ми не сходимо майже зі стійок. Коли б ти був устав і зловив драба, ми могли б сьогодні, як інші, сидіти в коршмі, пити і грати в кістки.

— А чому ж то ти сам не встав? — засміявся Петро.

Але товариш його не дочув закиду. — Між іншим, Петре, вломником був той проклятий Кудрен, чи як він тепер зветься Маршатер.

— Коли б я дістав його в свої руки, Якове, поломав би йому кості — буркнув лихий Петро. — Ну, та він уже невдовзі познайомиться з катом. Невдовзі ставитимуть гільотину на ринку. За кілька днів зітнуть голови попам і жінкам, що ми їх тут пильнуємо.

— Вони не заслужили на ніщо інше, коли ми тут мусимо через них стояти на стійці в таку зливу — сказав переконано Яків. — Гей, чуєш тупіт кінських ніг?!

Ізза вугла вулиці виїхав сотник гусарів і гостро здержав коня перед обома гвардистами. — Гей, відчиняйте браму! — кинув рішуче. — Але мерщій! Думаєте, що я маю тут мокнути на дощі?

— Це ні, громадянине сотнику — заїкався Петро. — Але я мушу побачити вашу порешустку.

— Вважай, щоб я тобі не виписав перепустки нагайкою по писку! Ось, маєш перепустку!

І старшина подав кусок записаного паперу гвардистові. Той глянув переляканий на велику печатку. — Читай, Якове, — подав він її вкінці своєму товаришеві.

— Ні, краще ти сам читай — боронився той скромно.

— Що з вас за люди! — сердився сотник. — Чи маєш змокнути на дощі доручення Національного Конвенту? Здається, ви обидва не вмієте читати, що?

— Чому? — Загикувався Яків. — Ні. Вміємо.

— Все в порядку — сказав Петро і відчинив велику браму.

— Твоє щастя, драбе! — кинув гостро старшина і проїхав крізь кам'янисте подвір'я до будинків позаду.

— Коби це тільки не був обманець — промовив Яків задумано, коли гусарин зник у брамі. — Президент кримінального суду був тут перед чверть годинию та перестерігав нас перед переодягненими ошуканцями.

— Виключене, Якове, — засміявся Петро, — не чув ти хіба, як він лаявся? Так лаяться може тільки правдивий революційний старшина.

— А ти читав виказку? — спитав по надумі Петро.

— Читати, то ні! Це може зробити директор в'язниці. А до того папір має смертельно велику печатку...

Начальник в'язниці вмів, правда, читати, то й доручення Конвенту зі "смертельно великою печаткою" та рішуча поведінка сотника зробила на нього велике враження.

— Ви знаєте, що в останніх тижнях скрізь змовляються між собою політичні в'язні — говорив старшина. — То й не диво, що я дістав доручення переслухати зараз в'язнів тієї в'язниці.

— Поодинці чи разом? — допитувався в'язничник.

— Зберіть їх усіх разом до одної кімнати.

— Добре, думаю, що найкраще буде надаватися до того пивниці — сказав подумавши в'язничник. — Але, один ув'язнений, упертий незаприсяженик, лежить закутий на приказ президента суду. Коли ви собі бажаєте...

— Та, очевидно, кажіть його розкувати — перервав нетерпляче старшина. — Я ж казав вам, що хочу переслухати всіх ув'язнених разом. Але спішіться! Головне, щоб нам ніхто не перешкодив, абсолютно ніхто! Поставте подвійну сторожу перед дверима пивниці. Під ніякими умовами нікого туди не впустити! Чейже розумієте, про що йдеться, і що воно не призначене для кожного якогось там уха!

— Знаменито, розумію, громадян і не сотнику — поспішно запевнив його в'язничник.

— Ваше щастя, начальнику! Ви ж відповідаєте разом зі мною своєю головою за перерву в переслуханні!

Кілька хвилин пізніше були вже всі в'язні в пивниці. Крім засуджених був між ними і Генеральний Вікарій та кілька священників, які ще не ставали перед революційним судом. Обличчя в'язнів були запалі, але відважні й спокійні. Лише брати оо. Шартр виглядали дуже пригноблено: то ж від тієї ночі, коли вони наївно видали своїх отців співбратів і добрих жінок, не переставали вони журитися тією своєю провиною.

Двері відчинилися і, подзвонюючи острогами, ввійшов до пивниці сотник гусарів.

— Отже добре вважати, хлопці, і нікого сюди не впускати! — промовив гостро до вояків, що його привели. Вони ж зараз зникли й зачинили двері тяжкою залізною засувою.

Здивовано оглядали в'язні старшину, та не мог-

ли добре розпізнати його обличчя в слабому освітленні пивниці.

Але тут зайшло щось надзвичайне: сотник підійшов до Генерального Вікарія, клякнув перед ним і промовив: — Отець Петро Кудрен просить вашого благословення.

Зі сльозами в очах поклав старець свої руки на голову "сотника" і поблагословив його. Здивування в'язнів годі було описати. Всі стовпилися біля гусарина і стискали його руки. Лиш отці Шартр стояли оподалик та мовчали. Отець Кудрен приступив до них, та вони відвернулися. Тоді він промовив до них сердечно: — Я знаю, що ви зробили це в якнайкращому намірі.

Роздразнений о. Жан Шартр перебив йому здушенням, наболілим голосом: — Ми зрадили майже всіх, що тут тепер є!

— Вашою похибкою було лише те, що ви повірили відступному священикові: бо хто раз зломив присягу, не має більше чести і не буде її додержуватися. Але відваги, друзі, ще все може бути добре.

І він розповів їм свій плян. Директор не буде противитись видати йому в'язнів з невеликою сторожею, щоб їх перевести до іншої в'язниці. Подорожі, під якимнебудь сповидом, усунеться охорону і вони стануть вільні. Цікаве, що на його плян ув'язнені не згодилися. Найбільш рішуче спротивилися жінки. Коли б можна їм було вернутися спокійно додів, тоді так, але втікати в невідоме? Ні, краща смерть!.. Отці Шартр палали бажанням спокутувати смертю свою зраду, як вони її називали. Та й інші священики відмовлялися від свободи.

— Я вже старий — засміявся болізно Генеральний Вікарій, — і життя не манить уже мене нічим. Я зробив доволі, коли мене тут замкнули як незаприсяженого і гонили як дику звірину. Не бажая нічого більше, лише в спокою приготувитися

на свій земний кінець. Тепер кат іще забув про мене. Але це не буде тривати довго і він таки дістане мене. Але то буде ненайгірший день у моєму житті. Дякую Господеві, це буде найкращий мій день!

— Високопреподобний отче — промовив о. Кудрен зворушено і взяв за слабу руку Генерального Вікарія, — подумайте, прошу, про діцезію. Ми ж не маємо тепер єпископа і Церква вас потребує!

— Що я, старий чоловік, можу зробити, — відповів о. Брюнваль — те можу й тут робити: а саме молитися й страждати. А все інше складаю в твої руки, любий друже. І прошу вас дбайте про мою діцезію та вважайте на себе, щоб не попалися в руки червоним. Обіцяйте це мені! Я жадаю цього від вас, жадаю як заступник вашого єпископа, під обов'язком послуху.

— Я обіцяю вам це — відповів о. Кудрен і глянув йому протяжно в очі, — але чи не міг би я вчинити чогось для вас, щоб улегшити ваше положення?

— Так, ви могли б сповнити нашу останню волю — сказав о. Брюнваль дрижачим голосом. — Вистарайте для нас священників дрібку вина, щоб ми могли відправити Службу Божу. Господь не буде на нас гніватися, коли вжиємо твердого в'язничного хліба на частинці та збанка води з нашої келії за чашу.

Всі приявні, також і жінки, що бажали св. Причастя як напутьтя на останню дорогу, почали просити о. Кудрена щиро про те ж саме.

— Було б дивно, як би ми не знайшли тут вина — засміявся о. Кудрен.

І справді віднайшов у закутині пивниці пляшку вина, якої червоні якось дивним-дивом були не доглянули.

— А кусок хліба маю при собі.

— Так що ж нас спиняє, щоб ми так усі разом не мали відправити тут нашу останню Службу

Божу? — сказав Генеральний Вікарій о. Брюнваль, який саме знайшов також бляшану чарку. — Прошу о. Амброзія Шартр починати відправу.

— Я не достойний цього, Ваше Високопреподобіє, — відповів нещасний священик і його бліде, засумоване обличчя сильно почервоніло, — я ж зрадник.

— Безглуздя це, дорогий друже — потішив його Генеральний Вікарій. — Ми всі знаємо, що ви думали зробити якнайкраще. Може вже завтра будете мучеником, до якого я буду могли щиро молитися.

І стало в пивниці повнитися щось безмежно величаве. Від часів переслідування перших християн, від часів катакомб, ніяка мабуть Господня Трапеза не була така вбога, як тоді в тій пивниці. А проте Божа велич проявлялася в ній могутніше, ніж у незнаті якій великій, ясно освітленій церкві. Перевернута дном бочка була за престіл. Постелено на ньому запаску прачки. З боку поставили замість свічок дві малі лямпочки на оливу, що їх залишили були в пивниці сторожі.

Тоді приступив до цього престолу о. Амброзій Шартр і розпочав молитву. Інші священики клякнули біля нього та відмовляли св. тексти як у день свого висвячення, тоді при Службі Божій єпископа-святителя. Для багатьох була це їх остання Служба Божа. Більш побожної участі в Службі Божій не можна було хіба взяти, як у тій бідній брудній пивниці. Коли о. Амброзій по освяченні підніс угору Найсвятіше Тіло і Кров Ісуса Христа. жінки заплакали голосно зі святої радості, а й священики ледве могли здержати сльози. Господь прийшов до своїх засуджених, що були в бруді, стражданнях і нужді. Дрижачими руками роздав священик Пресвяте Тіло Господнє засудженим на смерть. "Прийми брате, сестро, на останню дорогу Нашого Господа Ісуса Христа, Який захоронить тебе перед лихим і заведе до вічного життя."

Перед в'язничною брамою чути було ритмічні кроки сторожі. Вкоротці заїде перед манастир Пресвятої Трійці віз ката і відчиниться для них брама на шафот. Але це вже їх не лякало. Господь відвідав своїх дітей, обдарував їх силою і спокоем та обітницею вічного життя. Коли о. Кудрен попрощався зкінці з в'язнями, відчув, що цим людям не можна дарувати ніякої свободи, бо ніхто не має більшої свободи, як той, що його відвідав Господь своєю любов'ю. Втішився далі о. Кудрен щиро тим, що отці брати-Шартр брали участь у загальному щасті й спокою.

— Я знайшов усе в найкращому ладі, громадянине начальнику — промовив сотник гусарів, коли знову станув перед начальником в'язниці колишнього монастиря Пресвятої Трійці. — Я вдоволений із вас і зложу про це відповідний звіт. — Обличчя начальника засяло радістю. — Воно, очевидно, буде правильно в розумінні наших ідеалів людяности, щоб ви обходилися з ув'язненими лагідніше — говорив далше сотник. — Отже на будуче жадного заковування в кайдани. Ув'язнені мають мати відповідне приміщення і добрий харч. Давайте їм також від сьогодні щоденно трішки вина. Розумієте, це не лежить в інтересі нації, щоб ув'язнені мали при страченні нужденний вигляд.

— Знаменито, розумію, громадянине сотнику — запевнив його віддано начальник.

— Так усе гаразд, мій любий — сказав приязно "сотник" о. Кудрен, стискаючи руку вщасливленого начальника. Перейшов подзвонюючи острогами монастирське подвір'я, сів на коня й від'їхав. А в'язничник мав собі за велику честь подати достойному гостеві стремена.

— Ну, може зкінці й повіряш, що це правдивий старшина, Якове? — спитав Петро, коли минав їх сотник. — Чи ти бачив, як низенько старий кланявся працюючись?

— Може бути, а може і не бути — відповів задумано Яків. — Але мені здається, що я вже його десь бачив.

Сотник проїхав гальопом міст Жубера в напрямі Монбернажу і невдовзі скрився за домом пекаря Вінає.

* — Чи вони вже свободні? — спитав гаряче Юрко о. Кудрена.

— Вільніші як ти і я — відповів священник. Бо, властиво, не було легко вяснити хлопцеві значення цього слова. Але Юрко по хвилині кивнув у задумі головою і сказав: — Правду кажете, отче, тим у монастирі Пресвятої Трійці не можна нічого більше дарувати, ані навіть свободу.

У ТІНІ ГІЛЬОТИНИ

У пальмову неділю на ринку в Пуатіє стяли прилюдно засудженим голови. Вся велика ринкова площа чорна була від людей аж до вулиць впоблизу. Одні з юрби прийшли тут з цікавості, раді поглянути на жахливе видовище, другі ж, щоб мати участь у геройській смерті християнських мучеників. Біля риштування серед товпи глядачів о. Кудрен передягнений за яacobінця, стояв, щоб уділити засудженим останнього благословення. Якийсь стрункий, чорноволосий юнак, судорожно його держався, це був Роберт Бернар.

— Ти повинен був залишитися дома, — прошепотів священик до хлопця, — ти ж мабуть не вдержиш такого видовища. Це не для дітей.

— Я вже не дитина!

Напів розбавлений, напів розсерджений глянув о. Кудрен на Роберта. Та коли стрівувся з поважним, рішучим його поглядом, відчув, що юнак казав правду: біля нього не стояла вже дитина-хлопчик. Відколи Роберт видержав зуби лютого собаки та погрози нікчемника яacobінця, відтоді перестав бути дитиною. Але не було вже часу на розмови, з бічної вулички долетів проймаючий галас, а кілька хвилин пізніше під'їхав під ешафот катівський віз. Обличчя засуджених були бліді, і руки їх зв'язані на плечах, але в очах їх сявав блиск, якого Роберт ще ніколи не бачив на обличчі звичайної людини. Такий блиск світитиме в очах переображених, коли Христос на страшному суді закличе їх до Свого величного царства. Здавалося: в'язні не чують диких жартів і прізвись,

які посипалися на них з усіх сторін. Не чули мабуть і гидкого реготу озвірілих бабів, що бажали були б насолоджуватися смертних страхом християнських героїв. Кидали на них з усіх сторін болотом, гнилими овочами та кінськими відходами. Голосний регіт нагороджував того, що поцілів свою жертву в обличчя. Якась жінка пірвала дволітню дитину, піднесла її високо до воза й закричала: — Глянь, ось тобі аристократи, дикі звірі! Плюй на них, дитино, плюй їм в обличчя!...

Але дитина тільки гірко розплакалася. Якийсь брутальний хлопчище видрапався на віз і плюнув сестрі Аве в обличчя. Сестра не мала вільної руки, щоб стерти слину, і тільки милосердно поглянула на нещасного і всміхнулась.

— Я знаю цього хлопця — прошепотів о. Кудрен до Роберта. Сестра Аве вилікувала його колись було...

Роберт не міг із жалю говорити й тільки затиснув п'ястукі й прикусив до крові уста. Вмижчасі під'їхав віз під гільотину. Зараз вивели о. Амброзія Шартра на риштування.

Священик ішов спокійно ступнями ешафоту. Обличчя його сяло спокоєм і глибокою внутрішньою радістю. Незначно підніс о. Кудрен руку й вимовив слова розгрішення. Засуджений, що знав про приявність о. Кудрена в переодягненні за яkobинця, поглянув на нього і на мить схилив побожно голову. Загриміли барабани. Священика прикріпили до ешафоту й за хвилину гримнув ніж гільотини. Кат пірвав голову мученика за волосся, показав її товпі та вкинув легковажно до коша. Другого стяли о. Жана Шартра. Далше Марію Бабен і Бабету Фавр. І вони вмирали погеройськи, і їх провадили аж на ступні ешафоту слова розгрішення о. Кудрена. Останньою вивели на закривавлену вже трибуну сестру Аве. Коли вона станула на ступні, зайшло щось незвичайне. Звиродніла товпа, що зустрічала смерть попе-

редніх простацькими насміхами й звірським реготом, нагло якось замовкла, коли черниця стала йти по ступнях на криваву гільотину. І нагло: залунало, спершу тихо, згодом же щораз сильніше голосніше над широкою площею: "Величить душа моя Господа". Це сестра Аве співала на ступнях закривавленого риштування пісню, яку співала часто в радісній свідомості, що вона вибрана обручниця Спасителя. "Величас душа моя Господа і зрадів дух мій у Бозі Спасі моїм. Бо зглянувся на покору своєї слуги й оце від нині блаженною зватимуть мене всі роди".

Величезна товпа мов закаменіла, наче діялося перед її очима незрозуміле чудо. Навіть барабанник забув ударити смертний сигнал. Багато приривних християн почало голосно плакати, а декілька жінок стало молитися вголос. Сестра Аве гляділа твердо на жажливий ніж гільотини і співала. "Бо вчинив мені велике Сильний і святе ім'я Його. І милосердя Його від роду до роду для тих, що бояться Його".

— Барабаннику — закричав президент суду, приривний на екекуції, — сповни свій обов'язок! — Глухо загудів барабан, але заглушила його дзвінка пісня жертви. "Вчиниз силу своїм раменем, розвіяв гордих думкою серця їх. Скинув сильних із престолів і покірних підніс. Голодних наповнив добрами, а багатих відпустив з нічим".

— Заткайте їй губу! — крикнув роз'юшений президент. — Кат стояв гей заворожений, пронятий незрозумілим переляком, та не відважився виконати приказу. Сестра докінчила могутню пісню Пречистої і глянула з усмішкою на якобінця, який, тим разом отягаючись, підніс руку, щоб і над тою прегарною душею вимовити слова розгрішення.

Дрижачи на цілому тілі Роберт приглядався смерті мучеників. Та коли побачив опльоване обличчя монахині, її очі сьйні безмежною радістю і величчю, не міг стриматись. Швидко вискочив

на високе риштування, підняв хустину, що, незважаючи, лежала там у крові й бруді, та обтер нею слину з обличчя сестри. Сталося це так хутко й ненадійно, що ніхто не вспів заборонити хлопцеві цього милосердного вчинку. І зараз же Роберт скочив знов між юрбу. Аж тоді зверещав якийсь голос: — Це хлопець, який утік нам у горах! Держіть його! Він скривав незаприженого у скелях!

Постав крик і гамір. Кілька санкюлотів, що стояли близько гільотини, кинулися на юнака й повалили його на землю. Були б убили і його, як би не перебранний якобінець, що підніс сильною рукою хлопця та крикнув до них: — Відступіть! Хіба думаєте, що той простак видасть нам свою таємницю, якщо його розтратуєте? Залишіть мені це песеня! Я вже собі з ним пораджу!

І якобінець зник у товпі, тягнучи за собою юнака. І в тій же хвилині на риштуванні зашуміла гільотина: геройське земське життя перейшло у вічне життя слави.

Коли пані Густа довідалася вдома про вчинок свого сина, заплакала голосно з переляку. Але о. Кудрен поклав спокійно руку на її рамя і сказав: — Ви не повинні плакати, пані Бернар. Ваш син зробив те, що Вероніка зробила Спасителеві на хресній дорозі. Він дістане святую Сестру Аве, як заступницю в небі.

П. Густа, притакнула, обтерла сльози і промовила ридаючи: — Правду кажете, отче, але це не зменшить переляку матері.

— Було б добре, як би Роберт на якийсь час зник їм з очей — сказав по хвилині священник. — На Великодні свята я заведу його в безпечне місце. А до того часу нехай укривається.

Того дня пополудні вернувся о. Кудрен до помешкання, в якому проживав разом із о. Доденом на передмісті св. Сатурніна. Пані Булянже дала їм це приміщення, хоч як це було для неї небезпечно. Ледве ввійшов зараз передали йому запис-

«У; просили в ній його зараз зайти до шпиталю для невилічних. Без надуми почав о. Кудрен збиратися в дорогу.

— Ідеш зі мною? — спитав о. Додена, шукаючи нового способу перенести Найсвятіші Тайни.

— Я хочу приготувити проповідь на Велику П'ятницю, знаєш, на кладовищі в Монбернажі — виправдувався запитаний.

— Як хочеш, нехай Господь має тебе в своїй опіці — попрощався о. Кудрен зі своїм співбратом, із яким був щиро заприятлившись. Коли по двох годинах вертався на передмістя, ждала його страшна несподіванка: п. Булянже вийшла йому назустріч і схвильована прошепотіла: — Не йдїть домів! Якобінці й національні гвардисти оточили цілий дім. Зараз по тім, як ви вийшли, зловили о. Додена і повели до монастиря Пресвятої Трійці. Зрадив його наш сусід голяр, завзятий якобінець.

— Господи — застогнав схвильований о. Кудрен. — Але що буде з вами?

— Зі мною? — засміялась вона. — Я з трудом утекла червоним і мушу розглянутися, щоб знайти собі десь інше приміщення.

— Ви відважні — сказав зворушено священник. — Але так ви знов бездомні.

Пані Булянже поглянула на нього блискучими очима: — Хіба не сказав нам Господь: "Лиси мають нори, птиці свої гнізда, а Син чоловічий не має де голови склонити?"

Глибоко пронятий священник стиснув її руку: — Правда ваша, пані! Мусимо дякувати Господеві за часи, в яких Він уподібнює нас до Свого Сина.

У Велику Середу засудив революційний суд о. Додена на кару смерти. Він прийняв присуд у радісному спокої, начебто вчинили йому ним честь.

Наступного дня у Великий Четвер появилася перед великою брамою монастиря Пресвятої Трій-

ці мужчина в одезі голяра зі своїм голярським знадіб'ям. — Відчиніть браму, товариші — крикнув до стійкових гвардистів — хочу обстригти трішки шерсти баранчикові, заки заведуть його до різничної лави.

— Хіба сьогодні не прийде сам майстер? — спитав непевно один стійковий.

— Ні, він сьогодні не притащиться — поглузував запитаний. — Учора нажерся ковбаси й зіпсував собі шлунок. Тепер лежить у ліжку і майстрова робить йому гарячі оклади на шлунок! Ха! ха! ха!

І помічник голяря зареготався, аж йому сльози спливали по бачках. Задоволені вояки помогли йому в реготі. — Але де ж твоя виказка? — спитав вкінці один стійковий.

— Виказка? — здивувався помічник. — Певно майстер у своїм горю забув. То я мушу щераз вертатися домів...

— Але ж нісенітниця! — сказав другий стійковий. — Чому б він мав другий раз ходити? Чей же нам зголосили, що маємо впустити голяря. Йди й обголи цапа!

В тюрмі знали, що це стійкові мали переглянути виказку, то й не питаючи нічого, повели голяря до келії засудженого. Отець Доден провівши цілу ніч і день на безпереривній молитві, злякався коли відчинилися двері й увійшов із простацькими жартами голяр. Але хто опише здивування засудженого, як у голяреві пізнав він свого співбрата о. Кудрена. — Господи! Як ти сюди достався? — спитав, стискаючи щиро руку своєму другові. — Хіба ж і тебе вже ув'язнили?

— Ув'язнити, то ні! Я хочу лише обстригти тобі бороду й бачки до езекуції.

Ув'язнений, не зважаючи на прикре місце, засміявся сердечно, та нагло споважнів. — Ти граєшся зі смертю, друже!

— Це нічого небезпечного — засміявся о. Кудрен. — Можна тисячу разів водити червоних за

ніс, треба тільки мати дрібку відваги. А там, я мусів попроситися з тобою перед гільотинкою...

— Зроби мені прислугу, друже, й вислухай моєї останньої сповіді — попросив щиро в'язень.

Радо сповнив о. Кудрен прохання і щераз висказав засуджений у глибокому жалю свою грішну присягу та всі інші прогріхи свого життя. А коли о. Кудрен вимовив слова розгрішення, обняв серце в'язня безмежний спокій.

— Завтрішній день буде найщасливішим днем у моєму житті — сказав щиро врадуваний о. Доден.

— Ступні ешафоту це ступні до неба — potwierдив зворушено о. Кудрен. — Але, — додав сміючись — але що буде з твоєю проповіддю, яку ти хотів виголосити?

— Я виголошу її на ешафоті — відповів о. Доден поважно. — Моя смерть буде найкращою проповіддю, яку я колинебудь виголосив.

Кілька хвилин пізніше попрощав о. Кудрен зі сльозами свого друга, залишаючи у в'язничній келії найщасливішого чоловіка.

— Доброго виздоровіння майстрові бажаємо — покпивали стійкові. — Нехай на майбутнє не жере так багато ковбаси!

— Буде передано — засміявся голосно голярський помічник і зник у бічній вуличці. Яке ж було здивування вояків, коли кілька хвилин пізніше появився особисто сам голярський майстер, що повинен би був лежати в ліжку з гарячими окладами. А тут він прийшов приготувати засудженого до ешекуції!.. Вкоротці вияснився підступ, коли в'язничники переконалися, що в'язень не стрижений. Для стійкових означало це кілька днів строгого арешту. Проклони стійкових були, навіть на ті жажливі часи, гідні уваги своєю соковитістю...

На другий день уранці, на ринковій площі стяли голову о. Доденові. Прийшло на ешекуцію багатьо мешканців Монбернажу, глянути востанне

на священника, який був для них добрим душпастирем. Отець Доден додержав обіцянки. Його геройська смерть була найсильнішою проповіддю, яку він колинебудь виголосив. Це була Велика П'ятниця в Пуатіе!

Коли о. Кудрен, що був при смерті о. Додена, вернувся в переодягненні на передмістя св. Сатурніна, задержала його щераз відважна пані Булянже: — Отче, хворий просить, щоб ви зайшли до нього — сказала живо.

— Добре, зараз іду — відповів о. Кудрен. — А де він лежить?

— Воно саме й найгірше, — скривилася жінка нещасно. — Лежить він у домі голяря, що зрадив о. Додена. Мусите бути дуже обережні!

— Помоліться дрібку за мене, — всміхнувся спокійно о. Кудрен — а все буде добре.

Кілька хвилин пізніше віднайшов він кімнату хворого. Лікар, який саме кінчив обслідування, думав, що це прийшов свояк відвідати хворого, то й піднявся та вийшов із кімнати. І так міг священник без перешкоди виконати свій святий обов'язок. Дав хворому розрешення, св. Оливопомазання й св. Причастя, яке в тих часах постійної загрози завжди при собі носив. Щастя хворого тяжко описати: то ж він уже думав, що мусітиме вмирати без церковної потіхи. Коли о. Кудрен виходив із дому голяря, майже зударився з майстровою, яка глянула на нього перелякано та дивилася за ним довго вслід, доки не зник він у бічній вуличці. А тоді схвильована до найвищого ступеня, побігла до голярні й закричала: — З дому вийшов саме священник! Я пізнала його: він мешкав колись у сусідньому домі, з тим другим, що йому сьогодні стяли голову.

Голяр закляв дико й вибіг із бритвою на вулицю. Бурмотів розчарований, що ось утік йому не-заприсяжений піп. — Чому, до чорта не сказала ти мені скоріш? Я був би йому правдоподібно перерівав горло!

І за такий жахливий учинок, напевно тоді дикунка не були би покарали, бо чейже президент кримінального суду прилюдно заявив: — Ви можете дозволити собі на все супроти незаприсяжених! І за те ніхто не буде вас потягати до відповідальности!

Бо така то "справедливість" у революційників, що всім ніби "дають свободу": свободу здихати, щоб вони самі могли по-скотськи жити.

БОЖИЙ СУД

У Велику П'ятницю пополудні пішла Марійка знов до хреста у гори. Ніколи ще так побожно не відмовляла вервиці, ніколи ще так щиро не розважала страждань Спасителя, як цього дня. Її душа повна була якогось очікування, що мов таємне світло своїм блиском охоплювало всю її душу. Ще два дні до Великодня, і тоді сам Господь прийде до неї у св. Тайні Євхаристії. Не будуть дзвонити дзвони, не будуть маяти коругви з церковної вежі, ніякий блиск не прикрасить бідну стодолу, в якій мають відсвяткувати Великдень. Не будуть навіть співати пісень, щоб не стягнути цим нещастя якобінців. Нічого з зовнішнього блиску не звеличить той день. Але саме тому побожно дитяче серце відчувало гме частинку того безконечного Світла, яке уділиться її невинній душі. Мама приготувляла її і Пилипа дома вже від кількох місяців до св. Причастя. Отже діти довідалися дечого про велич чуда, якого мали досвідчити, коли п. Густа сідала з ними тихими зимовими вечорами й оповідала їм про доброту Господа, Який запросив їх у Свою гостину. Прості й звичайні були її слова, але проявлялося в них ціле серце матері. То ж діти знали, що тими вечорами мама оповідає їм про найбільшу таємницю свого життя, про своє найглибше щастя й укрите джерело сили. Тепер діти зрозуміли, чому їх мама, хоч які клопоти й страждання накидував їй на душу жадливий час революції, чому вона ніколи не заломилася, ніколи не була боязка чи змучена. "Хліб сильних", св. Причастя, давало тій дрібній, немічній жінці герой-

ське серце. Марійка знала, що приготовляється для неї за кілька днів найвище щастя і радість. Дятого її душа була наповнена тугою, бажанням і любов'ю. Коли жах шалів над Францією, у гори Монбернажу йшла до хреста дитина. Дрижала під всесильністю Божої любови і в цій любові хотіла б зробити всіх людей щасливими. Вона молилася за всіх, хто лише прийшов їй на думку, за батька й матір, за братів і розбещених якобінців, за священників і їх гонителів, за жертви гільйотини і за їх катів. Коли Марійка закінчила вервицю, сказала тихо до себе: — Тепер буду молитися за найгіршу людину, що її знаю, за дяка з Монбернажу. — Від коли вона стрінула Паскаля при хресті в горах і почула його погрози, не могла й думати про нього без страху. Коли ж бачила, як він, підхмелений, вештавсь потикаючись вулицями, Марійка починала дрижати: це ж він сказав їй, що хотів би хрест — розуміється св. хрест Господа — зрубати і підпалити ним у печі. — Але він не є такий недобрий, він цього не зробить. Він сказав так лише, щоб мене налякати — потішала себе нишком розмолена дитина.

Вже від якогось часу дорога вела крізь густий сосновий ліс. Як тихо тут. Так тихо є тільки в одному дні року, у Велику П'ятницю, — подумала Марійка. Не б'ють молоти по кузнях, не співає жаден птах у лісі, це ж день смерти нашого Спасителя. То й здивувалася дитина надзвичайно, коли нагло вчулися їй глухі удари сокири. Хто рубас дерево в лісі? У святу Велику П'ятницю? І забилося її серце нагло, забилося так сильно, що Марійка мусіла притиснути його двома рученьками. Звук ударів доходив від "хреста в горах"! Неже ж дяк?.. Але ні, це не може бути! Цього не міг би вчинити навіть сам сатана у Велику П'ятницю! Ні, ні! Цього не може бути! А проте здусив дитину зимний переляк, який усе й усе ріс і ріс. Вона бігла вгору, а жах стримував її віддих. Тепер, ось мусить побачити хрест поміж деревами. Є, там є!

Господи, чи могло б йому щось статися? Та в цій хвилині скричала Марійка, смертельно перелякана. Побачула дяка, який замахнувся сокирою на хрест Господній! Жахливо задудніли удари по святому дереві. Вже затрясся хрест, заколихався то в один то в другий бік і здавалося, ось-ось упаде. І тоді крикнула дівчинка щераз, наче б сокира вдарила не в хрест, а в її серце.

— А диви, жабеня Густі! — закпиз дяк до чоловіка, що помагав йому в жахливому ділі. — Вона думала, що Галилесць міг би нас повбивати, як би провалився з хрестом! Ха-ха-ха! — І знов затріщало дерево під ударами сокири. — Ха-ха-ха! Уважай, товаришу, щоб Господь не забив тебе, коли повалиться.

Смертельно бліда, широко відкритими очима гляділа Марійка на святотатське видовище. Хотіла щось сказати, щоб здержати святотатця, але кризь її дрижачі уста не могло пройти ніодне слово. Ось там! Там! Святим хрестом пройшло жахливе дрижання він став хилитися вперед, аж упав із глухим тріскотом на землю. Дяк вибухнув гидким реготом. — Ну, ропавко, забив нас твій Бог? — іржав дяк. — Твій цілий Бог варт тепер не більше, як нудженне поліно на опал. Він може тільки на це і придатись! Ха-ха-ха!

Тепер побачила Марійка, як дяк і його товариш прив'язали мотузок до поперечки хреста й потягнули хресне знамено так, що образ розп'ятого Спасителя став обличчям тягнутися по землі. Хвилину ще гляділа дитина на це страхіття, а тоді, похитуючися, впала на землю і розплакалась як ще ніколи в житті. Тривало воно доволі довго поки Марійка змогла повстати, щоб повернутися домів. Геть розгублена побігла додому, але в хаті не було нікого. І в цілому селі не було нікого, що дитину ще більш перелякало. Але пригадала собі вкінці, що сьогодні правлять на кладовищі, а вона про це геть забула. І справді майже всі мешканці села були на кладовищі, щоби взяти участь у велико-

пісній відправі. Старий Жерве відмовляв вервицю разом із розважаннями про страсті нашого Господа, а погляди побожних людей бігли далеко до великого хреста, щоб у побожності й любові почитати терпіння Спасителя. По вервиці станув на камені о. Кудрен і промовив зворушеним голосом: — Властиво сьогодні повинен стояти тут хтось інший, хтось, хто був би більш гідний цього, ніж я, гідний промоглати до вас. Багато з вас, бачило, як він сьогодні вмирав. Помер як святий. Ми не потребуємо за нього молитись, але повинні до нього молитися, щоб тін згадав нас перед Божим престолом!

Багато жінок розплакалися а чоловіки складали руки й вибачалися в душі у мученика за ту нехіть, що їй відчували до нього, коли він пробував іще серед них як священник-відступник.

— Нам потрібна паміч мучеників — говорив далше о. Кудрен. — Усе ж стануло проти нас, багнети і списи, в'язниці й окови, ненависть і глум та безмежне насилля. Проти того всього маємо одну зброю, а це: зложені до молитви руки й відважні серця. Нехай же будуть вони нашим обітом сьогодні, у Велику П'ятницю і в день смерти мученика о. Додена, що ми ніколи не залишимо молитви, а довіримо силі Всемогутнього, що ніякі страждання, ніяке насильство не зломить наших сердець!

Ледве закінчив о. Кудрен, коли Марійка продерлася своїми слабими реченнями крізь юрбу розмолених та припала до священника. Придушеним голосом закричала: — Він зробив це!

— Що сталося, дитино? — спитав о. Кудрен і глянув переляканий на смертельно бліде обличчя дівчинки. Серед сильного ридання Марійка ледве промовила: — Дяк зрубав хрест, "хрест у горах".

Тяжко описати враження від тієї жахливої вістки. Багато не хотіли в це повірити та засипали дитину питаннями, але вона кивала тільки притакуюче головою. Гнів і біль охопили всіх. Коли жінки й

діти голосно плакали, чоловіки стискали з люті п'ястuki та голосно погрожували тому, що зневажив Господа. Рішили зараз піти до хати дяка, щоб оборонити хрест Розп'ятого від дальших зневаг. Серед тієї суматохи нагло почувся голосний крик Мартина: — Горить у Монбернажі!

І справді, від села стали видні темні стовпи диму з-посеред яких пробивалось червоне полум'я. Де могло горіти? Як міг загорітися дим чи стодола, коли не було нікого в селі?

— Вперед, люди, до Монбернажу! — крикнув сильним голосом священик. — Може вдасться ще щось вирятувати.

Коли люди прибiгли якнайскоріше до села, побачили таке, що на вид того стиснулися їх серця з переляку й жаху. В полум'ї стояла саме хата дяка. Зі сильним тріском валилися основи даху, а іскри були живими променями в небо. Біля того страхіття стояв дяк. Розпука пробивалася на його саджею забруканому обличчі. Стогнав: — Поможіть, сусіди, допоможіть, гляньте горить мій дiм! — і навіть не бачив того, що вже нічого не залишилося рятувати. Передня стіна стала холітатись і грозила упадком. І тоді закричала Марійка перелякано: — Так саме холітався хрест, коли дяк стинав його сокирою!

— Хрест, драбе, де ти ти дів хреста? — крикнув молодий Діпо, трясучи сильно дяком за рам'я.

— Я його зрубав — вистогнав богозневажник, — я його зрубав і вкинув у піч! А він спалив мені цілий дiм!..

Голосний крик: передня стіна впала й із хати залишилося тільки палаюче румовище. А проте дяк благавав плачливим голосом: — Рятуйте мене, рятуйте мене! Гляньте, це ж горить моя хата!

— Нема вже що рятувати — промовив Паскіє. — Господь покарав тебе!..

— Господь покарав? — залебедів дяк загикуючись. — Так, Господь покарав мене! Я зрубав Го-

спода і спалив. А тепер він знищить і спалить мене!

І дяк приступив похитуючись до вогню, зареготався дико й закричав: — Господи, спали мене, як я Тебе спалив! Ха-ха! Господь кине мене в пекло! І я буду горіти! Пекло! Пекло! А я проклятий, проклятий, проклятий!.. — Зі звірячим ревом скочив дяк у полум'я та був би живцем згорів, як би о. Кудрен не витягнув його в останній хвилині. Хвилину глядів нещасний на священника і нагло впав на землю з голосним риданням.

— Ви мали правду, Паскіє, — промовив священник до старця. — Господь покарав його страшно: він збожеволів.

Докраю перелякані дивилися всі на жахливе видовище: божевільного дяка біля горючої хати. Опісля ж почали гасити вогонь, щоб оберекти сусідні дома. Кілька милосердних завели дяка до лікарні для невилічних у Пуатіє. Але саме в ніч Великої П'ятниці божевільний вискочив із вікна. Лежав із розколеною головою на кам'яному хіднику і так знайшли його на другий день уранці прохожі.

Господь закінчив так Свій страшний суд над богохульником. А проте молиєся при померлому о. Кудрен, молився за душу божевільного: — Отче, прости йому, він не знав що вчинив!..

У святую ніч Воскресіння Господнього, палали знову свічі в stodолі Паскіє. Мешканці Монбернажу прийшли, всі без виїмку, мимо свідомости, що в тих жахливих часах наражують таким ділом життя. Але Службу Божу відправлено без перешкод. Отець Кудрен звістив радісну вістку Воскресіння: Христос воскрес! І запанувала радість у всіх серцях, немовби цю святую вістку сповіщено людям уперше на землі! А коли при освяченні забринів срібний звук віктарникового дзвінка, то сповістив він бідним і гоненим християнам, що Господь прийшов Сам до їх нужденної stodоли. І зникли журба і страх із сердець, і запанувало радісне,

безмежне, непонятне Великодне щастя. Це тихе свято завершило перше св. Причастя дітей. Глибока повага й радість блищали на обличчях маленят, що приступали до Господньої Трапези. З незмірним боговінням підніс о. Кудрен Найсвятіші Тайни, в яких було Господне Серце, та промовив святі слова молитви. А тоді ввійшов сам Господь до молодих сердець і наділив їх силою, що її ті жажливі часи домагалися і від найменших християн. І ніхто з них не вагався б радісно віддати хоч би й своє життя за цю щасливу, райську радісну хвилину.

ПРОШАК ЗІ СКРИНЬКОЮ МАСТЕЙ

Вулицями Шатлоро йшов помалу змучений старець. Здається був сліпий, бо мав чорні окуляри, і заки зробив крок, обережно сував по хіднику своєю паличкою. Провадив його стрункий, чорноволосий юнак. На грудях старця висіла скринька, така яку носять прошаки або домохідні продавці. Мовчки йшла ця нерівна пара своїм шляхом. Коли переходили торговицею, піційшов до них обдертий національний гвардист. — закричав: — Ану! Станьте-но та покажіть, що масте у вашій скриньці.

— Добрі речі, лічничі речі, корисні речі! — закрєктав старець. Дрижачими руками відчинив свій хиткий склепок: — Коби громадянин схотів лише поглянути! Масть проти гарячки і пожарів, плястри проти неуспіхів, проти продуву, чудові плястри, кажу вам. Ялівець, м'ята, шувар — усе проти холери! Баньки для відтягнення крові. Може громадянин трохи кровистий, то треба покласти кілька моїх баньок! Зроблю лише малий укол, а це не дуже болить!

— Ну, ну, лиши мене, старче — промовив міліціонер. — Сьогодні маємо у Франції машину кращу від твоїх баньок. Може ти ще не чув, що винайшли машину, яка краще стягає кров. Називають цю машину гільотиною, а коле вона також трішки, та це вже не болить. Ха! Ха! Ха!

І п'яний національний гвардист зареготав сам зі свого жарту,

— Я вже чував про гільотину — закашлявся старець. — Дав би Бог, щоб ви не познайомились ближче з нею!

— Дав би Бог? — скрикнув гвардист. — Тобі щось недобре в голові, старче, коли не знаєш, що Бога з Франції вже усунули. Але пакуй спокійно назад свої манатки. Я хотів тільки поглянути, чи не маєш ти якихось протидержавних летючок. Сьогодні мандрують по Франції різні люди, то й треба їм добре дивитися на пальці. Йди собі і старайся давати людям свої баньки, а справді може й зробиш на цьому добрий інтерес!

— Справді, думаєте, що зроблю інтерес тут у Шатлеро? — спитав старець. — Чи багато хворих тут у місті?

— Напевно, напевно -- глумився червоний. — Йди до старого годинникаря, ось там на розі вулиці. Він невдовзі переставиться на той світ. Та до того часу може ще й купить дещо твого шарлятанського краму. А там знов живе стара Марія зі "Золотого Лебедя". Вона має чахотку й викашлює свої легені. Напевно врадється щиро, коли ти її вилікуєш. А крім того будете обидва могли там безплатно переночувати. Може знайдеться навіть і ковбаса для вас. Бо ти якось не виглядаєш мені на такого, що цілими днями заїдає печену гуску. А твій велетень-провідник теж не дуже відгодований. Ха! ха! ха!

— Ми бідні люди, то й дуже дякуємо вам за такі гарні й корисні інформації. Підемо шукати свого щастя. — І старець із своїм молодим провідником на велике задоволення гвардиста попрямував до годинникаря.

— Слава Ісусу Христу! — сказав продавець мастей, коли сумна й зажурена жінка спитала його чого бажає.

— Слава на віки! — відповіла без надуми жінка годинникаря. І нагло перелякалася й зацукалась. — Як ви можете мене так поздоровляти, коли ми в таких часах... Хіба ж не знаєте?..

— Але ж я знаю те все — засміявся старець. — І знаю також, що ви добра католичка, коли без на-

думи відповіли на оте моє поздоровлення. Але ви ще не знаєте, що я священик?..

— Ви — священик? — простогнала жінка й аж рум'янець залив її обличчя. — Справді? Якщо так, то ходіть зі мною, ходіть зі мною!

У кімнатці пояснив їй о. Кудрен, бо це він був перебраний за продавця, що він уже кілька днів проходить міста й села дієзвії Пуатіє, потішити хворих Найсвятішини Тайнами. Жінка годинникаря не могла отямитися з радості й здивування.

— Господи! Яке щастя, яке щастя! — говорила. — Як зрадіс вами, панотче, мій чоловік! Треба вам знати, що він лежить смертельно хворий і вже давно жагувався, що мусітиме померти без Божої помочі. А тут приходите ви! Вас мусів привести тут святій Ангел Хоронитель!

— Так, Ангел Хоронитель і національний гвардист, який ось там на дворі стоїть на стійці — засміявся священик. — Ну, але ви заведіть мене чимскоріш до хворого.

Щастя вмираючого годі було описати. Коли священик вимовив слова розрешення й подав недужому Найсвятішні Тайни, що їх постійно носив при собі, очі вмираючого заблищали невисказаною радістю.

— Ну, тепер можу вже вмирати, тепер можу спокійно вмирати! — повторив він і вхопив руку священика, щоб її стиснути з глибокої вдячності.

В хаті годинникаря о. Кудрен довідався про багатьох інших недужих, які тужно гичікували останньої церковної потіхи. Коли обидва проходили знову торговицею, міг продавець маєстей сказати з чистим сумлінням національному гвардистові, який насмішливо виситкував про вислід, міг йому спокійно відповісти, що сьогоднішній день не був страчений. — Це був справді благословенний день — повторив старець, звертаючись до свого молодого провідника. — Але я буду вдоволений, Роберте, коли заведу тебе до Ля Мот д'Юзо.

Я не можу брати довше відповідальности за те, що ти зі мною перебуваєш постійно в небезпеці.

Але юнак потряс рішуче головою та сказав: — Ні, отче, я залишуся з вами. Удвійку воно йде легше. Ні! Ні! Ви чейже не позбудетеся мене!

Старець зітхнув і мовчки подався до "Золотого Лебеда". Так, хлопець казав правду. Удвійку було безпечніше і нераз, коли грозила небезпека, то Роберт умів її краще відвернути. Коли раз священик, шукаючи хворого в домі якобінця, викликав підозріння до себе та гнів за своє побожне поздоровлення, Роберт просто вияснив, що його дідові в голові не все в порядку, то й найкраще залишити його в спокою. Так, юнак ставав у пригоді, але ж він обіцяв його матері, що заведе хлопця в безпечне місце...

Та не було вже більше часу до роздуми, бо вони ввійшли саме до гостинниці під "Золотим Лебедем". Стара Марія не могла заспокоїтись з утіхи, коли священик подав їй Найсвятіші Тайни.

— Таки Господь віднайшов стару Марію — простогнала щасливо і сльози радості спливали по її поморщеному обличчі.

Було цілком зрозуміле, що обидва Божі мандрівники дістали не лише добру вечерю, але і приязне запрошення на нічліг. — Я не можу дати вам ліжка — жалувалася господиня, — бо всі кімнати заняло військо. Хіба вдоволитесь в'язанкою соломи?

— Але ж приймемо її з вдячністю, — засміявся священик. — Ми вже вдоволялися й біднішим нічлігом.

Також і червоне вино, яке господиня поставила перед них по добрій вечері, було дане їм за спасибіг. І так вечеряли священик і юнак у залі гостинниці та при цьому дуже уважно прислухувалися розмові, яку вело кілька якобінців при сусідньому столі.

— Та ж я говорю тобі, брате, — казав один із

них — і даю тобі слово чести, що Дантона стяли в Парижі. Робесп'єр завів його під гільотину і кат стяв йому голову.

— Не може таке бути, ти брешеш! — спротивився другий. — Ти кажеш таке хіба не про того "лева революції" Дантона, який у славному вересні казав стяти стільки священників і аристократів?

— Так, цього самого Дантона тепер теж уже стяли — потвердив перший. — Знаєш, останньо він щось зледащів і став говорити про лагідність. А гільотина це ненажерлива потвора і вона знищить цілу Францію, мав він сказати. І ось вона його самого пожерла! Сьогодні проклято небезпечно говорити про лагідність і пощаду. Славний Робесп'єр є сьогодні одиноким володарем Франції, а він не щадить нікого і не говорить про лагідність. Ще ніколи не мала гільотина стільки до роботи, як сьогодні...

— Але вкінці гільотина сама пожере пана Робесп'єра — промовив хтось тихим голосом. Перелякано гляділи червоні революційники на чужинця, який дотепер спокійно прислухувався і ось тепер необережно висказав свою гадку. І о. Кудрен і Роберт дивились глибоко перелякані на гостя. А він спокійно встав, поклав гроші і без поспіху вийшов.

— Гайда за ним! — крикнув один червоний, який перший отямився. — Він не може нам утекти. Коли б дійшло до відома влади, що зневажник утік, то попрощаймося з нашими головами!

Вмить якобінці стовпилися при дверях та побігли темними вуличками. Ледве залишили кімнату, ввійшов туди назад чужинець і спитав господиню спокійно: — Чи не міг би я тут переночувати? Ніде якось не можу знайти приміщення...

Геть перелякана, але з прихованою пошаною, господиня повела небезпечного гостя до задніх дверей і скрила його в соломі стодоли. По хви-

ліні вернулися яcobинці назад, кленучи невдачу. Старалися загасити свій гнів червоним вином. Вкоротці піднявся й о. Кудрен і юнак, щоб піти в солому на відпочинок.

— Я вже когось іншого сховала в соломі — прошепотіла господиня до священника, освітлюючи їм дорогу. — Надіюся, що його товариство не буде вам неприємне. Він виглядає на порядного чоловіка.

— Я вже не раз ночував із різними кумпанами — заспокоїв її, сміючись о. Кудрен. — А там, думаю, я знаю того в stodолі...

— А хто ж це такий? — цікавилася господиня.

— Протоігумен о. де Паноніс — відповів тихо священник.

Отець Кудрен справді не помилився. Чоловік, що лежав у соломі і трішки перелякався, коли вони обидва ввійшли до stodолі, був і саме той відважний священник, що два роки тому втік із кривавої купелі в монастирі кармелітів і тої ж самої ночі відвідав заприсяженого єпископа Гобелі.

— Ви не лякайтеся, о. протоігумене, — засміявся о. Кудрен — маєте перед собою співбрата, що такий саме бідний і переслідуваний, як і ви.

Отець де Паноніс дуже вradувався, особливо коли почув прізвище о. Кудрена, про якого стільки доброго оповідали в цілій Франції. Це довго сиділи обидва священники і юнак при світлі малої ліхтарні, що її залишила їм господиня. Сиділи на в'язанках соломи й оповідали один одному свої переживання.

— Чи правда те, що оповідали червоні в залі про Дантона? — вмiшався до розмови Роберт.

— Так, це правда — потвердив о. де Пачоніс. — Я сам був при його смерті.

— Це Божий суд — сказав поважно о. Кудрен.

— Багато, дуже багато потягнули недавно під гільотину — продовжував о. де Паноніс, — і багато з них певно й ніколи не думали про такий

свій кінець... А чи знаєте, що і нещасного єпископа Гобеля стяли?

— Єпископа Гобеля?! — скрикнув о. Кудрен переляканий — і його? Хіба це можливе?

— Ви знаєте, що Робесп'єр від якогось часу повернув віру в "Найвище Єство". Правдоподібно цілковита безбожність була для нього самого недоречною річчю. Атеїзм стали карати смертю. З багатьома відступними сьщениками ув'язнили й о. Гобеля та вкинули до в'язниці за безбожність.

— Господи, який присуд! — сказав о. Кудрен. — Але оповідajte мені, як він помер...

— Я бачив його смерть — сказав тихо о. де Паноніс. — І тоді оповів про смерть нещасного революційного єпископа Парижа. Слабо блимало червоне світло в ліхтарні і чимраз темніше ставало в нужденній stodолі. А їм трьом здавалося, що бачать сумний кінець відступного єпископа, виразно бачать перед собою... Нещасний Гобель знав, що брами в'язниці відчиняться перед ним, але в дорозі на шафот. Його волосся стало сніжно біле від того, коли кинув був червоним розбишакам під ноги свій хрест єпископа. Він виповнив був так лише їх волю, але тим принижив і себе до краю. А проте ось і він сам тепер мусить померти. Надаремне жадав сьщеника. Останньої потіхи відмовили йому, "атеїстові". Розпука обняла в'язня. Навіть в'язничний сторож милосердиеся над ним, бо єпископ від кількох днів не брав до уст ні куска хліба, ні краплини води, лише глядів непорушно перед себе. Надаремне пробував єпископ молитися. Слова молитви не проходили крізь уста. Серце порожне було, без усякої розради. Коли б мав хоч вервицю при собі, думав жалісно в'язень. Та як же давно він уже не молився? У своїм горю мусів єпископ усміхнутись: бо ж він нищпорив по кишнях, чи не знайде там вервиці? Та що це? Кусок паперу зашелестів у руці. Правда! Це ж адреса сьщеника, який відвідав його перед двома ро-

ками, у жахливих днях вересня. І згадав слова: "Я прийду, коли мене завізете" — сказав був йому тоді о. де Паноніс.

— О, коби я міг його закликати! — вистогнав у муці о. Гобель. Аж нагло прийшло йому на думку щось таке, що він аж зірвався з причі. Так, він це зробить. І почав валити п'ястками у в'язничні двері. По хвилині надійшов в'язничник.

— Ради Бога, прошу вас, дайте мені кусок паперу, чорнила і перо — благав в'язень.

Сторож потряс головою, але приніс. А єпископ Гобель написав свою сповідь, виписав усі провини свого життя і додав: "Мій дорогий отче! У навічир'я моєї смерти пересилаю вам письменно свою сповідь. Вкоротці відпокутую через милосердя Боже всі свої злочини і згіршення проти святої релігії. Прошу вас не відмовте мені останньої помочі. Станьте при брамі в'язниці Конс'єржері і коли я проходитиму нею на смерть, уділіть мені розрешення. Бувайте здорові й моліть Господа, щоб змилювався над мою бідною душею."

В'язничний сторож був такий милосердний, що заніс записку на вказану адресу. 1794 року 10 квітня повели єпископа Гобеля під гільотину. Непроглядна юрба людей приняла єпископа при в'язничній брамі окликами глуму й ненависти, хоч кілька місяців тому вітали його з радістю. Але засуджений глядів лише на о. де Паноніс, який, переодягнений за робітника, стояв у першому ряді глядачів. Прошепотів слова розрешення й підніс руки до благословення. Тепер могло піднятися ціле пекло: Господь обдарував засуджену людину Своім миром. Серце єпископа сповнилося невисказаною радістю. Не слухав глузувань юрби, не чув як кинутий камінь розтяв йому чоло. Здавалось йому, що чує дзвінки з малого села у горах Вогезах, у якому він хлопцем прийняв св. Тайну Хрещення. Спокійно й певно ввійшов на закривавлене риштування. Заки кат поклав його під ніж, єпископ випрямився

і крикнув голосно: "Нехай живе Ісус Христос!" Тоді зв'язали його під гільотиною, ніж спустився зі свистом і єпископ Гобель своєю хороброю смертю відпокутував боязливість свого нещасного життя...

Глибока мовчанка зацарила в stodолі, коли о. де Паноніє закінчив своє оповідання. Тільки Роберт віддихав тяжко, глибоко зворушений. Отець Кудрен сказав вкінці щиро "Слава Тобі, Господи!" і стиснув руку свого співбрата. По молитві за нещасного єпископа, якого вкінці досягнула Господня рука, поклалися всі три на нужденну соломку. Отець де Паноніє вкортці заснув, а рівномірний віддих Роберта зрадив священникові, що і хлопець пішов у сліди о. протоігумена. Лише сам о. Кудрен не міг якось заснути. Здавалося священникові, що в темноті stodоли бачить усі страждання й злочини жахливих часів. Бачив гільотину, пажерливу потвору, яка йде з міста до міста і роздирає в той самий спосіб винних і невинних. Бачив темні й понурі в'язниці, у яких мучаться тисячі жертв. Бачив юрби нещасних дітей, що їм червона революція забрала батька й матір, дітей, що жебраючи й голодуючи тягнулися вулицями міста, щоб знайти пристановище десь на купі гидкого лахміття. Бачив багато зневажених церков, розбитих вівтарів і хрестів, збезчещених чаш, потоптаних частиць. Здавалося йому, що чує крик розпукі цілої пошарпаної і тортурованої батьківщини. Немов кричить до неба сама кров'ю сплямлена земля, бо не може вже більше знести того. Не може далі бути видовищем безмежної нужди і гідних прокляття злочинів. А понад тими всіма злочинами бачить о. Кудрен святе Боже Обличчя, що в болю й гніві дивиться на зневажену країну. І здається йому, що земля дрижить і хитається під гнівним поглядом Бога. Що сонце й зорі падають з неба, щоб розбити святотатські дії, що моря й ріки виступають з берегів, щоб змити пролиту кров.

Піт зросив чоло священика. Він упав навколiшки, підніс угору руки та став гаряче молитися: — Ні, Господи, ні! Відверни чашу страждань! Не-хай уже буде їх досить! Візьми мене, Боже! Мене, з усім що маю, мою свободу, мою кров, моє жит-тя! Все те складаю Тобі в жертву! Вчини кінець страхіттям! Дай знову дітям Твоїм мир і життя!

Та якою ж малою видалася священикові його власна жертва! Ким же він є, щоб його руки в покуті й молитві могли відвернути безконечну нужду? Ні, треба ще чогось більшого! Треба ба-гато-багато людей, легіон хоробрих сердець, що були б готові посвятити себе самих ради своїх братів!

І бачить о. Кудрен: усе що він учинив дотепер, було незначне. Бачить, що ось це він призначений до іншого завдання. Правда, він вишукував нуж-ду й терпіння, хворим заносив потіху, ув'язненим надію, вмираючим ласку Божого прощення. Але тепер знає, що він мусить пошукати людей, які були б готові на дальшу жертву, людей які хо-тіли б відпокутувати невисказані злочини тих жах-ливих часів.

— Господи, даруй мені таких людей! — шепотів молитовно.

Біля нього вертівся неспокійно в соломі молодий Роберт Бернар. Отець Кудрен нахилився над ним низько, аж почув гарячий віддих юнака. "Не від-силайте мене, я хочу залишитися при вас..." — за-стогнав Роберт у сні, кілька разів тяжко зітхнув та спав спокійно даліше. Священик зрозумів. Він просив у Господа людей, що були б готові на жертву, а юнак біля нього, якого він хотів віді-лхнути від себе й заховати в безпечному місці, да-рував йому в сні своє хоробре серце! Священик поклав обережно руку на гаряче чоло хлопця і прошепотів: — Гарзд, Роберте, залишимося ра-зом.

А хлопець усміхнувся крізь сон.

Наступного ранку попрощалися обидва з о. де Паноніє й господинею та пішли даліше. Вже вечоріло, як перейшли браму замкових посіlostей у Ля Мот д'Юзо. Саме надійшов був стрункий ясноволосий юнак. Весело посвистуючи, вів пару коней із поля на подвір'я, вибиваючи такт мелодії тріскотом батога. Нагло спинився здивований на вид особливої пари. — Чого ви хочете в замковому подвір'ї? — спитав.

— Ой, — закашлявся старець зі скринькою, — ми хотіли поглянути чи не було б для нас нічлігу в печері піратів.

— У печері піратів? — зацукався той. — Що ж ви знаєте про печеру піратів?

— О, я знаю її добре, Маркиле! — засміявся старець. — Коли пів року я день у день в ній скривався...

— То ви є... то ви с... — зацукався хлопець і сильно почервонів.

— Очевидно: свояк, свояк!

Миттю зник він у подвір'ї, голосно свиснув і, по хвилині, вернувся з другим хлопцем, який не міг просто зловити віддиху з поспішного бігу.

— Глянь, Андрію, — крикнув Маркил і зловив пастушка за рам'я, — чи знаєш ти того старця?

— Я не бачив його хіба в моєму житті — буркнув Андрій і глянув здивований на друга. — А що з ним такого?

— Що з ним такого? Та ж це свояк, якого ми скривали пів року в печері піратів і приносили йому туди поживу!

Андрій скрикнув із радості, прискочив до священика і стиснув йому обидві руки. — А то буде кухарка дивуватися, — сказав, — як почнуть у її кухні діятись речі з роду історій про духів!

— Це не буде потрібне, — засміявся о. Кудрен — бо ми залишились тут лише на одну ніч.

Орендар і його жінка дуже зраділи, побачивши свого духовного свояка здоровим і безпечним. Во-

ни ж так журилися його долею! Найкраще, хотіли б вони, щоб він задержався в них на постійне. Але о. Кудрен рішуче заявив, що вони обидва залишаться тільки на одну добу. Довше під ніякими умовами не можуть оставати. Роберт заключив скоро приязнь із двома хлопцями, але коли ранком спитав священика, який прощався, чи він справді мусить тут залишатися, то втішився з цілого серця, коли почув відповідь. Відповідь, яку прошепотів був над ним священик ніччю в stodолі: — Ні, Роберте, підемо в дорогу обидва, я разом із тобою!

В ГОЛОВНІЙ КВАТИРІ ГОСПОДНІЙ

І знов зацвіли черешні в Монтбернажі. І знову кіт Фелікс блукав по парохіяльному саді та зиркав по зелених галузках, чи не чекає там на нього опірене снідання. Але черешні стояли німі. Здавалося, що в тих жажливих часах не лише люди, але і птиці відучились співати. Ба, і сад, що його старий коцур побачив, був геть сумний. Грядки городини в парохіяльному городі стояли неуправлені. Зів'яла капуста й салата поспукали змучено свої зелені голівки, а скрізь розрослася буйно хопта. Понуро і порожньо було і в цілому великому домі. Його самотнім мешканцем був кіт і кілька мишей, на які Фелікс улаштовував полювання, коли голод дуже вже йому дошкулив, Відступного священика, який тут проживав, стяли кілька тижнів тому на ринковій площі в Пуатіс. Зникла кудись і його "жінка", якій він віддав честь як "богині розуму" на вівтарі в Монтбернажі, а опісля з нею "повінчався". І ніхто не знав, куди вона ділася.

Попри парохіяльний сад змучено штигількав якийсь чоловік, спираючись тяжко на своїх милицях. Біля огорожі-муру задержався й обтер піт із чола. Бо хоч це був щолиш червень, сонце пекло без милосердя. На вулицях була тишина. Село виглядало мов вимерле. Але хтось поспішно надходив із-за черешневої вулички. Якийсь юнак вибіг з-поза закруту і на волос був би перевернув каліку.

— Ти, дурний неотесо, не можеш трохи вважати? — забурмотів до хлопця каліка і знову спер-

ся на милиці. Переляканий хлопець став вибачатися, та нагло здержався й вирячив очі.

— Майстре Касандр, ради Бога, це ви, справді ви?

— Так, це я — відповів той сүмно всміхаючись. А там, приглядаючись здивовано високому, чорноволосому юнакові, сказав: — А ти будеш Роберт Бернар? Але, хлопче, де ж ти подівався? Я не бачив тебе кілька тижнів, від коли я дома. Та ти не приглядайся мені так здивовано: я залишив свою ногу у Вандеї. Касандр, який міг витягнути з рова віз із волами, став тепер калікою і мусить уважати, щоб якийсь нездара не перевернув його! Ха! ха! ха!

— Але ж я не зробив цього навмисне — відповів зніяковіло хлопець. — Знаєте я не був іще дома в матері...

— Так? — усміхнувся добродушно велетень Касандр. — То ти справді мусиш спішитися. Бігом!

Проте юнак мав іще щось на серці. — А що сталося з пекарем Конвертіє? — спитав непевно. — Він був також у Вандеї...

— Ох, він здоровий дома й випікає хліб. Приніс додому обі ноги й обидві руки, хоч і як не щадив себе, коли йшлося проти червоних. Чудо, що він залишився цілий. Але його жінка і його хлопець певно вимолили це для нього. Для того він задержав свої чотири лаби. Та хто міг молитися за старого парубка Касандра? Ну і длятого нога мені втекла, ха! ха! ха!

— Слава Богу! — промовив Роберт, який мабуть не дочув останніх слів коваля.

— Що? Ти велетне, сказав "слава Богу", що я стратив свою ногу? — галасував Касандр.

— Але я такого не думав — вияснивав почервонілий юнак. — Я думав "Слава Богу", що пекар Конвертіє вернувся здоров домів. То десь утішився Павло!

— Ще й як! Трубить знову з цілого серця!

— Вкортці я його знов почую — засміявся ве-

село Роберт. — Але тепер іду вже до мами, здорові були, майстре Касандр!

І вже зник на найближчому вуличному закруті.

Годі описати щастя пані Гүсти, коли знова побачила дома свого старшого сина. З журби за ним вона посивіла та й кілька нових зморщок прибрало її обличчя. З радості вона просто не знала що й казати, коли юнак оповідав їй із блискучими очима про Божу мандрівку через міста й села дієцезії. Гляділа лише на сина, бачила худе хлоп'яче обличчя, дотикалася його худих рук. Врешті промовила: — Так ти знов тут?

— Але ж, мамо, я думаю що ти нічого не чула з моєї розповіді — сказав Роберт з докором.

— Так, так я все чула — оправдувалася пані Гүста трішки непевно, — але тепер ти знов дома!

— Так, але незабаром піду знов у мандри! Я повинен піти знову, правда мамо?

— Я мушу перше поговорити про те з о. Күдреном — відповіла отягаючись.

— Де можна його тепер знайти?

— Цього не можу сказати нікому, хіба тобі одній, — відповів юнак — він живе на вулиці Олерон у Пуатіє. — Господи! — зітхнула п. Бернар, — президент кримінального суду встановив премію на голову о. Күдрена у висоті тисячі франків...

— Оце ж і наражується він на такі великі кошти! — засміявся Роберт, затираючи вдоволено руки.

Пізніше видалося о. Күдренові чудом Провидіння те, що по його повороті до Пуатіє зайшов він на вулицю Олерон. У днях жахливого страхіття, об'єдналися на тій вулиці люди, що невстрашно жертвували свос життя на службу Господеві. Можна було без перебільшення назвати дім на вул. Олерон "Головною Божою Кватирою" в Пуатіє. Жінки з міста оснүвали тут товариство, без статуту й обітниць, тільки з присягою служити Божій справі, де лише знайдуть можливість для того. Лише кілька з них жили при вул. Олерон, решта ж по закінченні праці, верталися домів. Сила праці,

яку взяли були на себе добровільно "Самітні" — бо так звалося товариство — була величезна. "Самітні" обходили всю нужду й біду: несли потіху до кімнат бідаків і скрізь, де тяжка журба мучила людські серця. Вони тайком приносили хліб і зупу до нужденних приміщень та скрізь оті хоробрі помічниці разом із своїми дарами залишали усміх радості й промінь надії. Вони опікувались осиротілими дітьми, мили їх розчіхрані голівки, латали підрану одежу і учили їх правд св. віри. Вкоротці стали ті їх кухні й кімнати святим Божим домом, де діти з блискучими очима слухали слів "Самітних". Головно піклувалися ті жінки незаприсяженими священиками, яких у днях страхіть літа 1794 року переслідуювано незвичайно заіло. Для незаприсяжених дім при вулиці Олерон був відчинений день і ніч.

Переїнятий глибокою боговійністю слухав о. Кудрен оповідань пані Гоффо, оповідань про товариство "Самітних".

— Дав би Бог, — сказав зворушений — щоб "Самітні" не були більш самі, а щоб їх учинки стали відомі на цілий світ. Але, скажіть мені, звідки ви берете силу до того всього? Ви ж знаєте, що кожний ваш добрий учинок наражує ваше життя на найвищу небезпеку. Вас не пощадять, якщо все те відкриють. Скажіть, як це діється, що слабі жінки заховали такі хоробрі серця тоді, коли сильні заломились? Звідки черпасте цю чудову силу?

— Ходіть зі мною, отче, — сказала п. Гоффо і з блискучими очима повела священика до зачиненої кімнати. При головній її стіні був вівтар. На престолі прикрашеному рожами, було кілька свічок. Перед кивотом горіло мале, червоне світло.

— Вічне світло! — промовив тихо о. Кудрен, щоб не перешкоджувати двом жінкам, що навколішках побожно молилися перед вівтарем. — Вічне світло! Хіба ви маєте і Найсвятіші Тайни?

Пані Гоффо мовчки притакнула. Тоді священик

приклякнув боговійно та став молитися до великого Самітника, що замешкав поміж "Самітними".

— Дві з нас адорують на зміну Найсвятіші Тайни день і ніч — в'ясниувала п. Гофро, вийшовши зі священником із каплиці. — І все знайдеться в нас священник, що відправляє Службу Божу. Саме ті години молитви, в яких беремо всі участь, дають нам силу й відвагу видержати.

— І не боїтесь, що відкриють вашу тайну? — спитав здивований о. Кудрен.

— Господь стоїть при нас і буде нас хоронити — відповіла жінка.

Зворушений священник стиснув її руку. — Ви мене все засоромите...

Від тієї ночі на в'язанці соломи в Шатлеро о. Кудрен не залишив свого пляну: шукати за людьми, які були б готові на жертву й покіття, щоб надолужити Господеві за злочини того часу та звернути Його караючу руку благословення. І ось тепер сам Господь завів його в гурт лкдей, які найкращі думки о. Кудрена вводили самі в розгар життя!.. "Самітні" попросили невдовзі священника, щоб став їх постійним духовим провідником та дорадником. І ось відчув о. Кудрен, що він стоїть на порозі нового життєвого завдання. Не заховалося воно довго тайним перед червоними, що о. Кудрен появився знов у місті. То й не було нікого поміж яacobінцями, хто б не хотів здобути собі нагороду тисячі франків. Та разом із небезпекою зростала в о. Кудрена якась незломна воля й просто надлюдська сила. Інші священники, що скривалися у Пуатіс, напоминали його бути більш обережним. Навіть найвідважніший о. Соє, що в часі неприязности о. Кудрена повернувся був до міста, благав Генерального Вікарія хоронити себе. — Знаєш хіба, друже, — сказав йому одного дня, — що я не боягуз, але те, що ти робиш, це вже не відвага, а просто божевілна очайдушність! Іди геть із Пуатіс! Тепер тут знає тебе вже хіба кождий червоний голодранець, то й навіть найкраще пе-

ребрання не охоронить тебе більше. Отже йди геть відсіля!

Як Генеральний Вікарій дієцезії, о. Кудрен уже мав на вустах гострі слова спротиву. Та коли побачив на обличчі друга глибоку повагу й журбу, відповів спокійно: — Я не можу відійти! Повір мені.

— Я знаю, "Самітні" з вулиці Олерон задержують тебе — сказав о. Соє нерадо.

— Так, ти сказав правду — відповів о. Кудрен. — Господь привів мене до них. Я не можу залишити тих відважних людей. Вір мені, це було б для мене втечею з поля бою, втечею перед святою Господньою волею. Бог доручив мені нове величне поле праці і я не смію кинути його!

— Приобіцай мені бодай бути обережнішим — просив о. Соє в сердечній дбайливості. — Не ходи вулицями за-дня, не ходи більше до в'язниць. Таке наражування не може тривати довго і ти просто біжиш під шафот!

— Ні, ні, мій любий, — засміявся о. Кудрен, — я відчуваю, що Господь хоронитиме мене. Знаю, що Він призначив мені ще багацько роботи.

І не вдалося о. Соє переконати свого друга. Одного поранку прийшов о. Кудрен додів саме тоді, як його друг о. Соє, з кількома незаприсяженими витягали стебельця соломи.

— Що ви там робите? — засміявся о. Кудрен.

— Тягнемо соломки, хто з нас відводить тебе на шафот! — відповів з жалем о. Соє. Але о. Кудрен тільки засміявся. — Трудитесь надаремне. Вважайте, щоб це я вас не мусів туди відпровадити. — І пішов, усе ще сміючись, до хворого, що про нього йому сказали "Самітні".

Коли виходив від умираючого та скрутив на вулицю водного млина, побачив кілька підозрілих осіб, які йшли за ним. Чи був це випадок, чи може таки його пізнали? Отець Кудрен прискорив ходи, але й ті не залишилися позаду. Священик перей-

шов нарочно на другий бік вулиці, і вони зробили те саме.

— Отже переслідований — забурмотів до себе о. Кудрен. — Здається, що співбраття впору витягли соломинки.

Почав бігти. Вони бігли також. Віддаль між ними була дуже мала. Правдоподібно була це стійка революційних міліціонерів. Не було, видно, рятунку для нього. Щераз скрутив він у поспіху за угол вулиці, та запізно: спостеріг, що вулиця вела просто на ринкову площу, де його напевно задержали б. У розпучі оглянувся кругом себе. Вже перший із міліціонерів показався на вуглі вулиці. Та саме в цей мент побачив о. Кудрен у партері великого дому відчинене вікно. Почув: хтось грав на фортепіяні. Не надумуючися, скочив швидко крізь відчинене вікно.

— Я священик і за мною гонять, рятуйте мене! — кинув у поспіху до якоїсь гарно вбраної дами, що перелякана зірвалася від фортепіяну. На щастя, пані зараз же якось опанувалася і вказала йому на двері, скриті добре в тапетах: — Ідіть туди! — Сама ж сіла спокійно за рояль і почала дальше грати. Ледве священик замкнув за собою добре захищені дверцята, як міліціанти вдерлися до кімнати. — Де є священик, що тут заховався? — крикнув один із них.

— Священик у мосму помешканні? — відповіла здивовано дама. — Будь ласка, перешукайте все.

Червоні зніжковіли спокійною поведінкою пані дому, та проте почали основно все перетрясати.

— Загляньте ще до шаф і тут до фортепіяну — засміялася дама, — може він тут заховався?

— Не робіть дурних жартів — засокотів люто один. — Скажіть краще, куди ведуть ті двері в тапеті.

Відважна жінка легко зніжковіла, та відповіла: — Вони ведуть до малої кімнатки. Погляньте й туди.

Санкюльот відчинив двері й побачив драбину,

що вела на горище. Вже поставив ногу на першому щаблі, щоби піти туди.

— Господи, нехай діється Твоя воля! — молився священник, захований на горищі. Бо не було вже жадного виходу...

Та з долини залунав голосний сміх. Один із червоних крикнув: — Ти малпа, товаришу! Думасш, що він не втягнув би за собою драбини, якби сидів нагорі? Ха! ха! ха! ха!

Насміх поміг. Із залістю на обличчі зліз міліціонер із драбини та затріснув за собою двері.

— Та ж я виразно бачив, як він скочив до дому — буркнув із досадою.

— Нічого ти не бачив — заскреготів його товариш, — ти, мабуть, вже від рана заглядав до чарки. А той драбуга вже певно за горами!

Проклинаючи, вийшли червоні.

Трохи пізніше клячав священник перед кивотом на вулиці Олерон і жертвував Господеві своє життя в подяці за чудесне виряткування.

Але й червоні не залишилися безчинно. При втеці о. Кудрен загубив був свою шапку. Червоні взяли гончих псів та пішли з ними за слідом даліше.

До каплиці вбігла нагло одна жінка та до розмоленого священника: — Ради Бога, втікайте, отче! Червоні вже в домі! Поза вітварем заховані двері, заведуть вас у безпечне місце!

Ледве о. Кудрен вийшов із каплиці, як вбігли туди санкюльоти. — Де є о. Кудрен? — до заляканих жінок.

— Його тут немає — відповіла п. Гофро, — погляньте самі.

— А що це є? — вказав один червоний на вітвар.

— Там є Найсвятіші Тайни — відповіла відважно жінка.

— А що це є Найсвятіші Тайни? — глумився другий.

— Мій Господь і ваш Бог — відповіла п. Гофро і поглянула на революціонерів.

— А що ви робили тут у цьому домі? — допитував далі революційник.

— Благасмо Господа й молимося за вас.

І на диво: червоний зняковів перед відважною й спустив додолу очі. Бурмочучи пірвав свою шапку й вийшов із товаришами з каплиці.

Отець Кудрен не відважився вже більше повертати на вулицю Олерон. Одна пані згодилася радо взяти його до свого дому. — Коби я тільки знала, як представити вас своїй челяді? — сказала зніжковіло.

Отець Кудрен сердечно засміявся. — Можете прийняти мене за нового хлопця до кухні. Впевняю вас, пані, що нічогосінько на тому не розуміюся...

І справді, став о. Кудрен кухонним хлопцем у домі побожної дами. Куховарка Жакліна присягала, що вона ще ніколи не мала такого недотепи за помічника, але всі нарікання на нього до пані, всі пересолені зупи й побиті тарілки, все те залишалося без висліді.

— Він навчиться ще — потішала її пані, — будьте лише терпеливі.

Проте Жакліна мала для свого неука-помічника лише терпкі слова, а між ними "дурак" було ще найделікатніше.

Коли о. Кудрен не правив Служби Божої на вулиці Олерон, то відправляв її в своїй кімнаті біля кухні. Звичайно робив це дуже зранку, щоб не налякати куховарки. Аж одного дня виявилось... Куховарка цілу ніч не спала через біль зуба і встала до світанку, щоб приготувити собі чаю. Зійшла до кухні та заглянула й до сусідньої кімнати, з якої доходили якісь шелести. З переляку задеревіла: побачила, що її кухонний хлопець стояв у священничих ризах перед домашнім вітальним! Перелякана вибігла з кімнати й наткнулася на паню, яка входила саме на Службу Божу.

— Мадам, — простогнала куховарка, не пануючи над собою з обурення, — подумайте лише, наш дурак удає священника, що править Службу Божу!

— Мусите вкінці і ви знати, — відповіла дама по короткій надумі, — що кухонний хлопець на правду є священником, який криється тут перед переслідуванням.

Жакліна зацікавилася з здивування. А потім зітхнула перелякана: — Господи! а я його так лаяла! Так чому ж пані не сказали мені цього скорше?

— Я знаю, що ви маєте добре серце, Жакліно, — відповіла дама, — але я турбувалася, чи вмієте ви мовчати?

— Вмію, вмію як гріб — запевнила свято куховарка.

— Ну, то добре, — засміялася пані.

Куховарка справді додержала слова й о. Кудрен не обтирав уже більш тарілок. І на тім тільки скористав загальний стан домашньої посуду...

ВОСКРЕСІННЯ

Останнього дня в червні 1794 р. ввійшов майстер Конвертіє до пекарні свого товариша по професії та, обережно оглядаючись на всі боки, прошепотів: — Чи ми самі?

— Не беручи до уваги того, що тут є декілька меблів і два мішки муки, та що, як тобі відомо, добрий Бог є всюди, ми тут самі... — підсміхнувся пекар.

— Ну, твої мішки не стоять мені на перешкоді, — відповів Конвертіє, — а добрий Господь може все те почути...

— Отже, що маєш на серці? — сміявся Вінає. розвеселений таємничою міною свого друга. Конвертіє приступив іще ближче до пекаря й зашепотів: — Говорять у Пуатіє, що Робесп'єр помер...

— На удар серця? — зашепотів тепер і сам Вінає.

— Кажеш удар? Так, атак, але удар у карк під гільотиною. Кажуть, що Робесп'єрові стяли голову в Парижі...

— Дурне говорення, — засміявся недовірливо Вінає, — люди говорять багато дечого, коли їм не замкнути хавки...

— Але щось мусить у тому бути! Пригадай тільки но Марата й Дантона! Коли їм таке прийшло, то чому б і третьому з чортівської ліги не могло таке трапитися?...

— Не можу в те повірити! — потряс Вінає головою.

— Господь справедливий — сказав Конвертіє. В тій хвилині відчинилися нагло двері і до середини вбіг Юрко. — Тату! — крикнув задиханий, — на ринковій площі стоїть віз із Парижа, прикрашений цвітами й барвистими стяжками. Усе-

редині сидять подорожні зі столиці. І вони оповідають — подумай, тату! вони оповідають, що жахливому Робесп'єрові стяли голову! Ходи, тату, зі мною і ви, майстре Конвертіс. Ви також мусите це почути!

Вінас не завдав собі навіть труду здійснити пекарський фартух, покритий мукою, та з ногами в сандалах побіг за своїм другом крізь міст Жубера. Юрко знову пігнав по своїх товаришів із Монбернажу.

Годі описати те, що вони побачили на вулицях Пуатіс. Всі вулиці міста повні були людей, що знепритомніли з радости, то з плачем, то зі сміхом кидалися один одному в обійми. Знов і знов лунав клич: — Франція вільна, страхіттям кінець!

На ринку натовп був просто небезпечний для життя. Подорожні мусили в безконечність оповідати про смерть жахливого Робесп'єра. — Йому перестрілили перед тим шок, так що вона розпалася на два куски, як лише кат здіймив йому перев'язку з голови. Якась жінка вискочила на катівський візок і закричала: "Потворо, твоя смерть оп'янила мене радістю, я проклинаю тебе в імені всіх жінок і матерей! Ступай, придавлений їх проклинами, в пекельні челюсті!" Його обличчя позеленіло з переляку, коли станув під ешафотом і він став вити мов дика звірина. Хтось уложив надгробний напис для тієї бестії: "Не плач за мною червоними очима, бо я буду жити, коли ти будеш мертвий".

Таке оповідали подорожні, а кожне їх слово подавали слухачі тим, що стояли далше. Їх оповідання кружляло над широкою площею і скрізь розбуджувало жах, переляк, а далше і нескінчену радість. Люди, які ще вчора зачисляли себе до завзятих якобінців і прихильників Робесп'єра, не могли опанувати своєї радости й одушевлення на вістку про його смерть... Кидали свої червоні якобінські шапки вгору з окликами: "Бестія мертва, Франція свободна!"

Радість добрих католиків була поміркована. Певно, вони також раділи смертю свого найгіршого ворога, бо могли сподіватися, що тепер настане кінець переслідуванню. Але радість їх мішалася з тихим страхом перед Господнім судом, що об'явився таким жахливим кінцем...

Полудне минуло давно, як хлопці з Монбернажу верталися в село. Розгарячковані оповідали собі щераз усе те, що почули від подорожніх.

— Мусимо відіграти те в нашому ляльковому театрі — сказав Юрко.

— Підемо до кузні в Пюїсе і принесемо молоти: сьогодні ще заграють усі дзвони! — говорив сильний Мартин.

— Я буду трубіти аж трубка трісне! — сміявся з блискучими очима Павло. А грубий Филип додав: — Мама мусить сьогодні поставити святочний обід та додати кілька ліктів ковбаси до нього...

Лише Роберт був якийсь тихий і глядів поважно перед себе. — Ти не тишишся взагалі? — спитав його здивовано Мартин. — Думаю, що саме ти мав би для втіхи добру причину. Чейже ж червоні доволі дошкулили тобі?...

— Так — відповів поважно Роберт. — Але думаю, що воно непочесно, тішитися з чогось такого жахливого. Отець Кудрен говорить завжди, що правдивий християнин не тішиться смертю свого ворога, а молиться за нього. І Робесп'єр мав безсмертну душу...

Розгублено глянули на нього хлопці і вже мовчки йшли далі.

А в міжчасі о. Кудрен клякнув при вівтарі на вулиці Олерон і молився з глибини душі, щоб цей день став зворотом для його нещасної батьківщини. Знав, що час проби ще не минувся і що не смерть ворога, лише життя християн рішатимуть про щастя й визволення його народу. До тихої кімнати-каплиці вдирався гамір розрадуваної товпи, та серце священика було повне тихого

смутку. У тій годині він бачив знищення багатьох душ, що протягом тих жадливих п'яти років затратили віру, сором і мораль та залишилися сліпими на Божу волю. Бачив незнання релігії в багатьох дітей, які не знали навіть отчешу, бо чимало з них в останніх роках узагалі нічого не вчилися. Нестаток і біда визирали до нього з усіх сторін та кричали за допомогою й милосердям. Священик бачив звалища, якими дотепер блукав він разом з іншими "незаприсяженими", щоб тут і там допомогти вмираючому чи пробуваючому в сумнівах. Але тепер мусимо знову відбудувувати те, що зруйноване, налагодити те, що знищене. Звідки ж можна взяти сил до такого діла, що проходить усі людські спроможності?

Благальний погляд розмоленого спочив на вітварі, перед яким блимало червоне світло. Хіба ж не сказала п. Гофро, відважна керівничка цього дому, що вся сила походить від Самітнього, що замешкав у тій їх тихій кімнатці? Хіба ж може бути щось неможливе для людей, що будуть узброєні Божою силою? Чи не повинно все-все брати тут свій початок, тут при джерелі всеї сили, при Серці Господа? При тому Серці, що Його так невисказано зневажувано й торгуровано в роках червоного бунту! Те Серце треба знову піднести на престіл, що Йому належить. В часах революції мучили людей до смерти за те, що мали в себе образ Найсвятішого Серця. Де ж були Божі хорунжі, що на коругвах піднесли б той образ, а разом із Серцем Ісуса, хоробре, шляхотне Серце Його святої Матері, що під Її покровом і в Її імені так багато жінок принесло найбільші жертви?

Ненароком глянув священик на дві жінки, що клячили перед вітарем. Чи не був це початок? Чи не можна знайти скрізь у Франції людей, яких шляхотні серця тільки чекають на Божий поклик? Чи не можна б знайти мужчин, головно ж священиків, які загартовані в огнях переслідувань, могли б знов дати світові приклад геройського са-

мовідречення? Що були б готові здобути світ для Господа, у хрестоносному поході любови? І побачив о. Кудрен велику юрбу шляхотних жінок і хоробрих священників, одягнених у білу одіж. Із рамен їх звисав плащ, як у хрестоносних лицарів. На грудях їх палали вогнем Найсвятіші Серця Ісуса й Марії, околені терневим вінцем самовідречення. І бачив священник тих людей, як вони йшли румовищами його батьківщини і серед руйн сіяли Боже зерно. І бачив він, як їх шляхи поширювалися на всі країни й усі моря світу аж до останньої закутини, на якій би ще хоч одна людська душа тужила за Божою печаттю. І стиснув о. Кудрен руки аж до болю. Його очі горіли святим огнем, уста ж повторювали постійно слова: — Господи, дай мені силу докінчити діло, що Ти Сам мені його вказав!

Тихо горіло червоне світло перед кивотом. І ще яскравіше запалав огонь, що його Господь у тій годині кинув у серце святого священника.

**
*

Три роки пізніше воно діялося! Кінчився терор, серед якого Божі діти перенесли так багато страждань і прикрощів. Церкви все ще були закриті. Та щотільки засвітало на перший день Великодня, ціле Монбернаж зібралось в stodолі Паскіє. Вівтар яснів безліччю свічок. Які лише вчасною весною квітки появились, всі прикрасили Господній стіл.

Панотець Прюль стояв перед вівтарем і відправляв Службу Божу. А були на ній усі. І мужчини, які в роках страхіть так по-геройськи боролися, і в скруті дома, і в полум'ї Вандеї. І відважні жінки й дівчата, що не дозволили нікому перевищити себе у відвазі й рішучості. Десь в кутку клячила стара п. Гофро, яку вкінці випустили з в'язниці. Тихенько відмовляла вервицю, а її очі сяяли блеском багатьох світел. Можна там було побачити сніжно-білу голову о. каноніка Монтрбефа, я-

лий теж мав участь у великому святі радості села. Знищене стражданнями обличчя закрив руками, а його уста шепотіли величаву пісню прослави: — Сьогодні, Господи, відпусти слугу Твого у мирі, бо бачили очі мої Твоє спасіння!"

У ступенів віваря клячили теж деякі молодці. Їх очі блистали радістю, бо хоч вони вже таки довго перестали бути віварними хлопцями, проте сьогодні хотіли ще останній раз послужити до Служби Божої. А потім займуть їх місця хлопці, які вже довго на це очікують. Сьогодні було їх місце щераз тут, при віварі, почесне місце молододі Божої гвардії з часів переслідування.

Святочну проповідь мав о. Кудрен. Як провідник ново-заснованого Згромадження Найсвятіших Сердець, прийняв о. Кудрен нове ім'я Марії-Йосифа. Довго глядів він, зворушений, на стиснені ряди мешканців села, а тоді промовив із радістю й болем у голосі: — Я привів вам сьогодні на Великдень вашого о. пароха. Під час його довгої неприявности пролили ви чимало сліз. Тепер він вернувся до своєї пастви, він, що під час тих страшних років працював на іншій Божій ниві серед тисячі небезпек і прикрощів. Прийміть же його знову на свого доброго пастиря! Мене ж закликає інша праця і я прошу ваших сердечних молитов та думок у наміреннях цього діла. Монбернаж, ці величні Божі Окопи, були під час років страхіть моєю любою батьківщиною. Дав би Господь щоб я побачив вас у день, в якому знову відчиняться двері вашої дорогої церковці! Дав би Бог, щоб я вас усіх побачив знову при брамі вічного життя! І на віки нехай зв'яже нас любов Найсвятішого Серця!

Тихо було в stodолі. Люди не важилися навіть голосніше відітхнути, не хотіли стратити ні же одного слова свого улюбленого священика. І, здавалося, серця їх тріскають із радощів і болю рівночасно.

Коли о. Кудрен скінчив проповідь, вірні ледве

могли стримати глибоке зворушення. Як же при освяченні Сам Господь прийшов до своїх відважних дітей, стали вони молитися слізно за Боже благословення для обидвох священників: того, що прийшов, і того, що відходить. Біля вітвара стояв хоробрий бригадир Карабен та один жандарм, який під час переслідування Церкви додержав їй вірности. Обидва вони з витягнутими шаблями вшанували Царя всіх Царів. Того дня вся громада приступила до Господньої трапези, і було це немов заповіддю кращик днів, що о. Прюль подав Пресвяте Тіло Господа в першому св. Причастю великому гуртові щасливих дітей.

По скінченні Служби Божої протиснувся Роберт до о. Кудрена та прошепотів гаряче: — Чи можу залишитись при вас, отче?

— Ти при мені? — спитав той здивовано.

— Чи не маєте якогось місця для мене в тому великому ділі, яке започаткували?

Глибоке благоання світилося в очах молодого Господнього борця. А тоді основник нового товариства подав приязно руку своєму хороброму юнакові-товаришеві і сказав зворушено: — Гарзд, Роберте! Господь потребує відважних сердець! Я прийму тебе.

Обличчя юнака засяяло ясніше, наче відбився в ньому промінь воскресного сонця

Кінець.

Від Редакції. Головний герой повісти о. В. Гю-
нермана "На Божих Окопах" це не видумана а дій-
сна особа. Петро (опісля в Згромадженні: Марія-
Йосиф) Кудрен (Coudrin) нар. 1 березня 1768 р.
в Кусе ле Буа, дієцезії Пуатіс, помер 27 березня
1837 року в Парижі. Висвячений потайки 1792 р.
на священика, діяв він, подібно як у повісті опи-
сано, серед постійних небезпек і переслідувань.
1800-го року оснував він із деякими іншими Згро-
мадження від Найсв. Сердець Ісуса й Марії (т. зв.
Пікпю), яке вів до своєї блаженної смерти. Як Ге-
неральний Вікарій багатьох дієцезій брав велику
участь у відродженні церковного життя по без-
божній революції. Особливі заслуги о. Кудрен
поклав для виховання молоді, священичих покли-
кань та місій. Іде вже беатифікаційний процес
цього Божого Слуги.

“БІБЛІОТЕКА ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ”

це назва одної з видавничих серій Українського Видавництва “Добра Книжка” у Львові. Був це кварталник, якого ціллю було дати ряд цікавих, але й виховних історичних повістей для широкого українського загалу. До 1939 року вийшло 12 книжок, усі вони вже сьогодні вичерпані.

Вже в Канаді 1958 року відновили ми цю видавничу серію “Бібліотеку Історичних Повістей”. Як перша вийшла книжка:

(Випуск 13.) **В. Лозинський — М. Ценевич. ПРОКЛЯТИЙ КАМІНЬ.** Історична повість із часів Гетьмана П. Сагайдачного. Сторін 182. — Ціна \$1.50.

(Випуск 14.) **В. Гюнерман. НА БОЖИХ ОКОПАХ.** Історична повість із часів французької революції. Сторін 192. — Ціна \$1.50.

Як випуск 15-16 вийде: **Наталена Королева. ПРЕДОК.** Історична повість. Друкується. Матиме яких 280 стор. друку.

Випуск 17. **Володар Буженко. ІВАН СУЛИМА.** Історична повість із козацьких часів. Друкується й вийде при кінці 1961 року.

Ціна одного випуску “Бібліотеки Історичних Повістей” \$1.50. Річно, чотири випуски, в передплаті \$5.00. — Замовляти на адресу.

BASILIAN PRESS

286 Lisgar Street, Toronto 3, Ontario, Canada
